

ВІДВІДНИК
0 СВІТА

Л. Т. КОВАЛЕНКО

Українська література

УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721
К56

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України від 04.01.2013 р. № 10)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експертизу здійснював Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
Рецензент — *О. А. Камінчук, доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу класичної української літератури*

Експертизу здійснював Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
Рецензент — *С. П. Паламар, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії освіти*

Коваленко Л. Т.

К56 Українська література : підруч. для 5 класу загальноосвіт. навч. закладів /
Л. Т. Коваленко. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. — 288 с. ; іл.

ISBN 978-617-656-201-6.

**УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721**

ISBN 978-617-656-201-6

© Л. Т. Коваленко, 2013
© Видавничий дім «Освіта», 2013

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

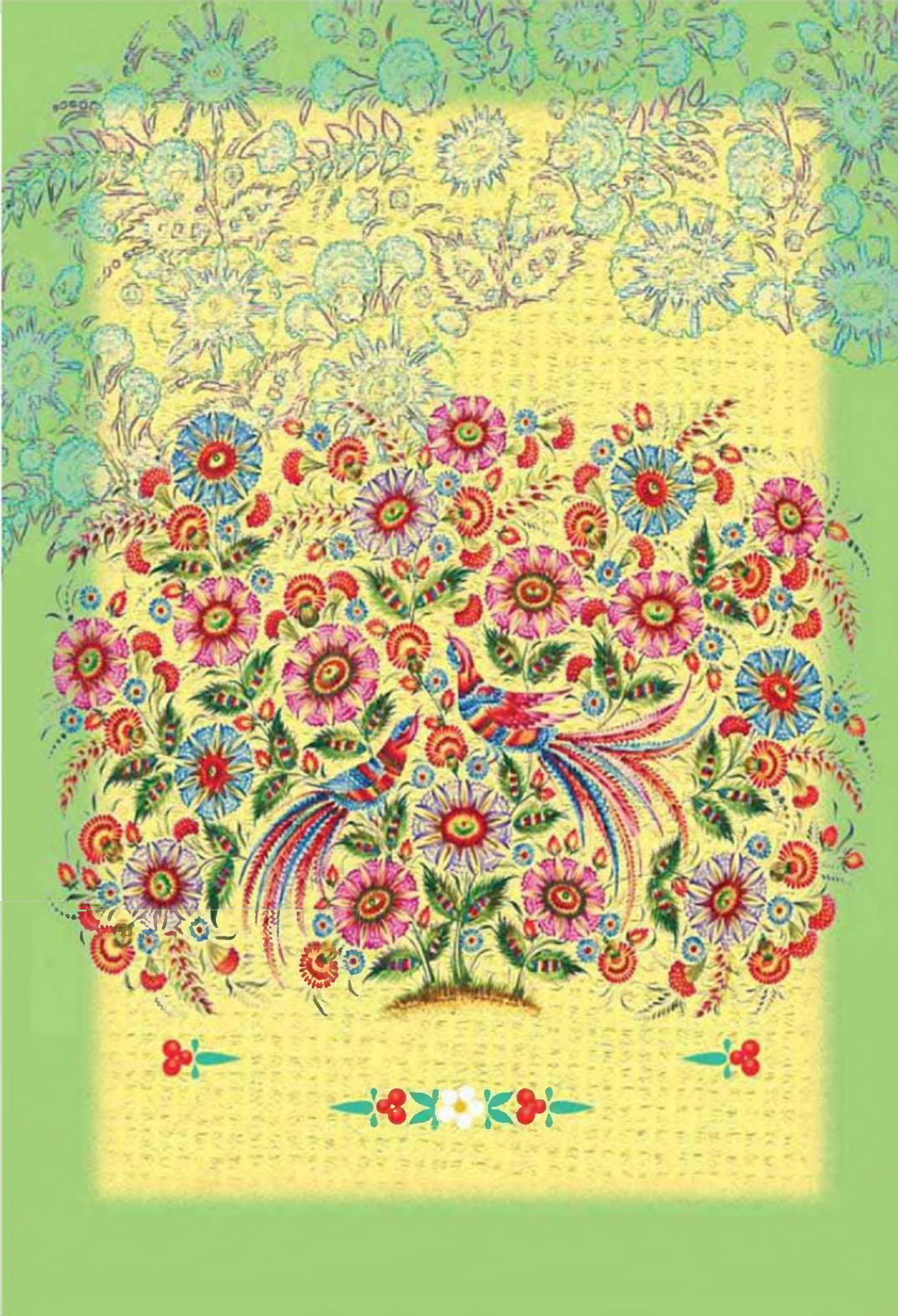
Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ПРО МУЗИКУ СЛОВА І МИСТЕЦТВО ЧИТАННЯ

Ти тримаєш у руках підручник, який стане путівником у чарівний світ художньої літератури. Про талановитий виствір мистецтва кажуть *майстерний*, тобто вишуканий, художній, красивий. Письменника ж часто називають майстром слова. *Майстер* в перекладі з латинської мови означає вчитель, начальник. Отже, наші предки митцю відводили особливу роль — наставляти людей, впливати на світ і змінювати його.

Протягом усіх років перебування в школі ти вивчатимеш *українську літературу*, яка є мистецтвом слова. З художньою літературою ти не розставатимешся також протягом усього свого життя, бо, читаючи, отримуватимеш особливу насолоду.

Читати — це не тільки складати слова в речення й розуміти їхній зміст. По-справжньому **читати** — значить бачити все, що стоїть за словом, творити у своїй уяві особливий світ. У цьому світі ти мандруватимеш у далекі краї, куди ніколи не зможеш потрапити без книжки, зустрічатимеш різних людей, чиї вчинки й думки тебе хвилюватимуть, насолоджуватимешся красою природи. Щоразу, відкриваючи нову книжку, ти починатимеш діалог з автором. Вестимеш із ним тривалі щирі бесіди, погоджуватимешся або сперечатимешся з ним, але ніколи не залишатимешся байдужим.

Читати — означає творити особливий світ, жити його радощами й бідами. І вже це є великим щастям. Але буде прикро, якщо на сторінках книжки ти не зустрінеш автора, який подарував би тобі цей чарівний світ. Здається, він описує те, що щодня бачиш і переживаєш у реальному житті й ти. Але ні! Автор приховує у своєму творі багато секретів, які треба навчитися розгадувати. Для цього потрібно залучити свою уяву, бути дуже уважним до кожного слова, помічати всі великі й маленькі підказки, залишені тобі на сторінках книжки. Почути крізь багатоголосся героїв автора, розгадати, що він хотів тобі сказати, бути в змозі відповісти йому своїми почуттями й роздумами — це майстерність справжнього читача.

Тож, вирушаючи в мандрівку чарівною країною під назвою *українська література*, ти крок за кроком наближатимешся до того, щоб стати великим **читачем**. І в цьому допомагатиме твій друг — підручник.

Підручник зупинятиме тебе посередині великого за обсягом твору спеціальною позначкою, перевіряючи твою уважність і розуміння змісту.

І завжди пропонуватиме пофантазувати й передбачити, що відбуватиметься в наступній частині твору.

Наприкінці підручника розміщені твої помічники — *Словничок синонімів* і *Словничок-довідничок*, а на форзаці в кінці підручника — *Інтернет-порадник*.

Стануть також тобі в пригоді й такі рубрики:

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Тож разом
із зосередженим читачем,
який зустрічає відвідувачів
Національної бібліотеки
України для дітей,
вирушай у мандрівку
світом
української літератури,
щоб стати її вірним другом
і досвідченим
читачем!

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА

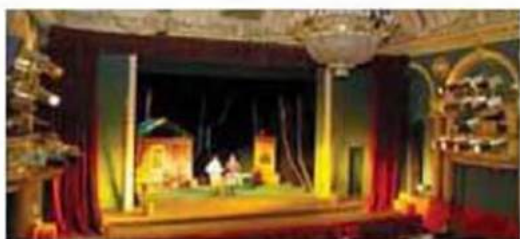
Нині людина не уявляє свого життя без мистецтва. Воно є однією з найважливіших складових нашої духовної культури. Одні люди створюють мистецькі твори, інші є їхніми палкими шанувальниками. Що ж таке мистецтво? Це вид людської діяльності, що змальовує життя в **художніх образах**. Ось приклади деяких видів мистецтва:

Архітектура

Музика

Театр

Живопис

Скульптура

Хореографія

Вид мистецтва	Приклади творів мистецтва	За допомогою чого створено художній образ
Архітектура	будинки, храми, палаци	масштаб, маса, форма, колір, декор, зв'язок із навколишнім пейзажем
Живопис	пейзаж, натюрморт, сюжетно-тематичні картини, портрет, мініатюра	фарба, олівці, пастель тощо, матеріали, на яких виконується малюнок
Музика	опера, духовна музика, співи, симфонічна музика, музика для оркестрів, музика для ансамблів	музичні звуки, музичні інструменти
Скульптура	статуя, рельєф, барельєф, ліплення	статуї з каменю, бронзи, мармуру, дерева, глини
Театр і кіно	п'єса, кінофільм	через дію, що її виконують актори на сцені або в кадрі; використовують елементи всіх видів мистецтва
Хореографія	танець	ритмічні рухи тіла
Художня література	вірші, казки, оповідання, повісті, романи, поеми, п'єси	слово

Серед різних видів мистецтва немає головних і другорядних, усі вони по-різному відображають світ і впливають на людину. Але література посідає особливе місце в житті людини. Вона є всеохоплюючим, тобто універсальним, видом мистецтва, тому що словом можна передати все: і звуки, і барви, і почуття та переживання, і події. Література зображує красу світу та людської душі.

Словом користуються й науковці, скажеш ти. І в науці слово допомагає пізнавати світ. Справді, це так.

Щоб зрозуміти відмінність між роллю слова в літературі та науці, порівняй два тексти:

**Художня література,
красне письменство,
люднознавство**

Науковий текст

Початок зими характеризується не тільки постійною хмарністю, але й частими туманами. На цей період припадає і найбільше число днів з ожеледицею. Сніговий покрив у цей час ще не дуже значний. Початок зими — найбільш похмура й темна пора року, коли сонце світить лише протягом 8 годин.

З підручника

Художній текст

Лягла зима, і білі солов'ї
Затьохкали холодними вустами.
В холодні землі взулися гаї.
І стали біля неба, як стояли.
Скоцюрбивсь хвіст дубового листа,
Сорока з глodu водить небо оком,
І вітер пише вітрові листа,
Сорочим оком пише білобоко...

М. Вінграновський

Як бачиш, в обох текстах зображено ту саму картину життя. Але розповідається про неї по-різному. У тексті ліворуч вжито наукові слова, точні визначення. Цей текст надав інформацію, але не вплинув на твої почуття.

У тексті праворуч такою зима постала в уяві Миколи Вінграновського. Він емоційно описав її прихід та яскраво передав своє сприйняття цієї пори року. Письменник створив художній образ зими, за допомогою слів змалював зиму їбразно. А ти, читаючи вірш, побачив зиму і так, як автор, і дещо по-своєму. Слова вірша збудили твою уяву, викликали пережиті колись враження, нав'яли різноманітні почуття. Допомогло тобі все це відчутти їбразне слово, яке є першоелементом літератури. Наприклад, у вірші сказано, що *зима лягла, білі солов'ї затьохкали холодними вустами, в холодні землі взулися гаї*. Як бачиш, образність утворилася на основі переносного значення слова. Але вона виявляється не в одному слові, а в їхньому поєднанні. Чим більше слово викликає в тебе різноманітних вражень, тим воно їбразніше.

Вживання образних слів робить мову точною, емоційною, збагачує наше мовлення.

1. У чому полягає роль художнього слова в житті людини?
2. Поясни, як ти розумієш значення терміна *образне слово*. Із віршів, які ти вивчав у початковій школі, наведи приклади образних слів.

3. Прочитай рядки з поезії Максима Рильського «Поетичне мистецтво». У чому поет вбачає насагу поезії? Як він каже про силу образних слів у художньому творі?

**Епітет, метафора,
порівняння**

**художні засоби,
які використовують
письменники в художніх
творах**

Про художні засоби
ти дізнаєшся на уроках
української літератури.

Лише дійшовши схилу віку,
Поезію я зрозумів.
Як простоту таку велику,
Таке єднання точних слів,

Коли епітет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть,
Коли дорогою прямою
Тебе метафори ведуть.

Коли зринає порівняння,
Як з моря синього дельфін:
Адже не знає він питання,
Чом саме тут зринає він!

4. Прочитай і порівняй два тексти. Поясни, який із них є художнім. Чому ти так думаєш? У якому з двох текстів ужито образні слова? Назви їх.

Стоять озера в пригорщах долин,
Луги цвітуть у придорожній смузі.
І царствений цибатий чорногуз
Поважно ходить в ранній кукурудзі.

Ліна Костенко

На території України росте багато рослин, є ягоди, гриби, дикорослі плоди, лікарські рослини. Серед цінних рослин, які використовують у медицині, в Україні лікарськими визнано майже 250 видів.

З підручника

5. Проведи експеримент. Прочитай уривок із вірша Юрія Клена.

Листом прив'ялим пахне ранок,
І на березах жовта мідь...

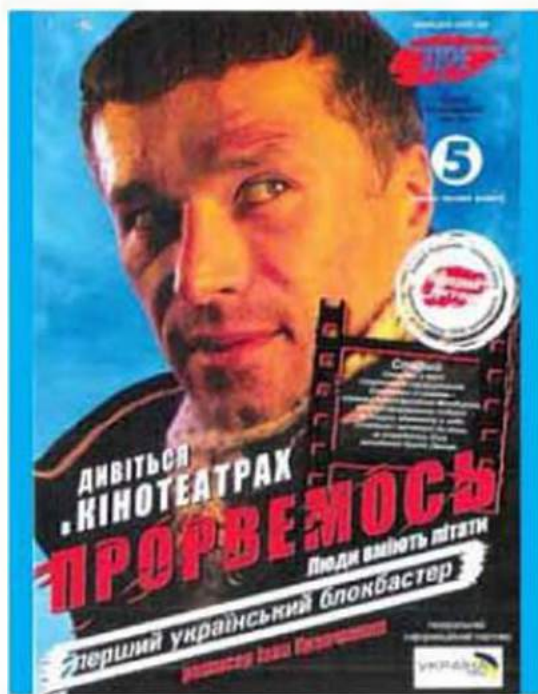
Яку картину ти уявляєш? Напиши, які спогади про осінь викликали в тебе образні слова цього вірша. Прочитай їх своєму однокласникові. Чи однакові враження (асоціації) у вас викликав художній образ осені? Про що це свідчить?

6. Розглянь ілюстрації. Які види мистецтва представляють ці зображення?

СВІТ ФАНТАЗІЇ ТА МУДРОСТІ

Міфи та легенди

Народні перекази

Народні казки

Літературні казки

Із народної мудрості

ПОЧАТОК СЛОВЕСНОГО МИСТЕЦТВА: ФОЛЬКЛОР І ЛІТОПИСИ

Протягом тривалого часу наші предки складали твори словесного мистецтва, коли ще не вміли писати. Століттями люди передавали їх одне одному усно — із вуст в уста, із покоління в покоління. **Усна народна творчість, або фольклор (від англійського folk-lore — народна мудрість, народне знання), — це твори, які виникли в сиву давнину і передавалися в усній формі.** До усної народної творчості належать народні пісні, думи, казки, міфи, легенди, перекази, байки тощо.

Твори усної народної творчості нерозривно пов'язані з життям, думками та прагненнями народу. Перші фольклорні твори з'явилися під час виконання трудових дій. Люди працювали, виконуючи ритмічні рухи, і викрикували ритмічні вигуки. В цей час кожен відчував себе частиною єдиного колективу. У людини покращувався настрій, і вона ставала сильнішою.

У давнину в складанні творів словесного мистецтва брали участь не одна особа, а багато людей. Як це відбувалося? Талановита людина створювала пісню чи казку. Якщо цей твір припадав до душі, його запам'ятовували і переповідали або співали іншим. Наші предки могли частково змінювати зміст, доповнювати й удосконалювати його. Так виникали варіанти того самого твору. **Отже, фольклор — творчість колективна, і йому властива варіантність.**

Пізніше, паралельно з фольклором, виникає художня література. Це стало можливим з появою писемності. В Київській Русі ченці при монастирях почали писати літописи. **Літопис — це оповідання, у якому розповідь велася за роками (літами).** У літописах описували переважно життя і вчинки князів. Літописи є пам'ятками літератури й історії.

Твори усної народної творчості та літописи є першими зразками словесного мистецтва. Вони передають уявлення наших предків про світ, вчать любити Батьківщину й виховують високі моральні якості. З виникненням письма мистецтво слова, що існувало в усній формі, розвинулося в художню літературу.

1. Що таке усна народна творчість?
2. Які твори належать до усної народної творчості?
3. Як виникли літописи?
4. Чого навчають твори усної народної творчості та літописи?

Нині кожен школяр знає, що різнокольоровий глобус — це сучасна модель нашого уявлення про Землю. А багато століть тому люди не мали наукових знань, тому вигадували надприродні сили, якими пояснювали світ. Наші предки спостерігали за різними явищами природи, перед якими були безпомічні. Вони задумувалися: чому така грізна блискавка; звідки бере силу вода навесні; як відбувається зміна пір року і чому ніч змінює день. Наші пращури не могли пояснити багатьох явищ природи. Вони припускали, що хтось керує вітром і водою, громом і блискавкою, від якихось вищих сил залежить урожай і навіть їхнє власне щастя і добробут. За прадавніми уявленнями, світом керували боги — могутні істоти, а всі дерева, квіти і трави мали душу, тобто були одухотворені. З потреби давніх людей пояснити Всесвіт і саму людину виникли міфи.

Міф — це розповідь про богів, духів, героїв, надприродні сили, які брали участь у створенні світу. Міф зберігав в усній формі накопичений людьми досвід, знання, культурні надбання. Віра в диво — головна характерна ознака міфу.

Прочитай уривок із твору «Княжа Україна» письменника Олександра Олеся. Чи ти чув / чула про давніх язичницьких богів, згаданих у ньому? Назви їхні імена. За змістом твору здогадайся, за що вони «відповідали».

Рано вдосвіта на сході
Прокидався ясний Дажбог...
По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких...
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій...
Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив...

Перевір свої припущення за малюнками.

*Дажбог —
бог сонця,
покровитель
Руської землі.*

*Стрибог —
бог вітру.*

*Сварог — бог-коваль,
навчив людей шлюбу,
хліборобства
і подарував їм плуг.*

*Перун — бог грому
і блискавки, бог війни
і миру, їздив у хмарах
колісницею.*

*Волос (Велес) — по-
кровитель скотарства
та поезії.*

*Берегиня — богиня
добра й захисту від
усілякого лиха.*

*Чорнобог — бог темряви,
ночі, зими,
холоду, сну.*

*Мара (Марена) — донька Чорно-
бога, богиня темної ночі, страшних
сновидінь, привидів, хвороб, смерті.*

БЕРЕГІНЯ

Міф

Йшли і йшли люди до Сварога та Берегині зранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог: «Спочатку кутини будуйте, виходьте з печер та бурдеїв. Годі скіти в темряві та холоді. Час жити у світлій хаті...»

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті кутини».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від коша до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати».

«Коли ж се буде?» — нетерпляче доскіпувалися люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Се таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас Берегиня».

Тоді промовляла до людей Берегиня:

«Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель куделю робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх шпарин. Бо починала Земля тряситься і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався у своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та — дарма.

Тоді гримів його трубний голос:

«Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...»

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутрощі свої спорожняти. І з тої твані смердючої вродилося ціле стадо ящерів — чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтопгати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно — тупою панцирною лавою — сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворам хоробрі сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог — він кидав у плазунів палаючі смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

1. Як жили люди в первісному суспільстві?
2. Які знання передавав первісним людям Сварог? Прочитай про це в тексті.
3. Чого навчала людей Берегиня? Підтвердь відповідь уривками з тексту.
4. Як Чорнобог хотів перешкодити Сварогові й Берегині? Чому він хотів знищити Сварога й Берегиню? Як про це Чорнобог каже в міфі?
5. Які боги в міфі є втіленням світла й добра, а які — мороку й зла? Спираючись на текст, поясни, чому ти так думаєш.
6. Спробуй передбачити, хто з богів у міфі переможе. Чому ти так думаєш?
7. Прочитай наступну частину міфу і перевір свої припущення.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

Ійшла вперед богиня в білому саяві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закишла вода від них, і почорніла, і загнила вмиль. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились у скелі, що обрамили береги цієї річки.

І Краса засяяла довкруг, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її віншувати і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил. І, навчившись робити полотно, стали роси, і гукри, і кияни вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чим закінчилася розповідь про Сварога, Берегиню й Чорнобога? Чи відповідає кінцівка твоїм припущенням?
2. Чому на вбранні Берегині були вишиті стріли Перуна та соколи? Як ці зображення допомогли їй перемогти темні сили? Щоб відповісти на ці

запитання, за Словничком-довідничком прочитай про Вірій, Першодерево та Рода-Сокола.

3. У чому була сила Берегині? Підтвердь відповідь словами з тексту.
4. Яку думку утверджено в цьому творі?
5. Розкажи, чи є в твоїй оселі обереги. Перекажи своїм батькам міф про Берегиню.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Що спільного між богинею Марою та словами *мор*, *морок*, *мариво*, *хмара*, *мерзнути*, *смерть*? Перевір свою відповідь за Словничком-довідничком.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Жірна — кам'яні круги, між якими мололи зерно на борошно.

Котина — хатина.

Скнѣти — жити в тяжких умовах. Синоніми — *животіти*, *нидіти*, *бідувати*.

Коніплі — назварослини, з якої наші предки ткали тканини й виготовляли одяг.

Кудаля — прядиво або вовна, намотані на спеціальний пристрій — кужівку.

Твань — болото, трясовина, тонкі густі водорості, що зустрічаються у болотистих місцинах.

Бурдаї — землянка.

Кош — легке переносне житло кочовика; літнє тимчасове поселення.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Порівняй зображення Берегині в різних видах мистецтва. Що між ними спільне і чим вони різняться?

Берегиня
в живопису

Символ Берегині
на вишивці

Символ Берегині
на писанці

ДАЖБОГ

Міф

Далеко на сході лежить країна вічного Літа. Стоїть там чудовий золотий палац із кришталевими вікнами, а в ньому на золототканому пурпуровому престолі в роззолоченому одязі гордо сидить осяяний юний красень. Це — Дажбог — бог Сонця, денного світла й добра. Біля нього стоять дві богині — Вранішня та Вечірня Зорі, сім верховних суддів — Планети — і сім летючих в образі «хвостатих зірок» вісників — Комети. Прислужують богу юні Сонцеві діви, які, володіючи безсмертним напоєм Животворного Дощу, вічно прекрасні і ніколи не старіють. Вони вмивають бога Сонце і розчісують його золоті кучері. Розганяючи хмари і проливаючи дощ, Сонцеві діви очищають лик денного світила, надають йому ясність.

Щоранку зі свого двору на світозорій колісниці, запряженій білими вогненними кіньми, виїжджає Дажбог і здійснює круговий об'їзд по Небу. В цих поїздках його постійно супроводжують сестри-богині. Ранкова Зоря виводить на небосхил білих коней, а Вечірня Зоря приймає їх, коли бог, вирушаючи після важкого денного походу на спокій, ховається на заході.

Минає літо, і з останнім осіннім місяцем Дажбог, постарівши, помирає, а на початку просинця відроджується, знову стає прекрасним юнаком.

Цей світлий бог навчив людей сіяти жито, пшеницю й інші злаки, вирощувати хліб, а ті, дякуючи за це, стали вишивати його образ на вітрилах кораблів, що відправлялися в далеке плавання, виявляючи тим самим повагу Дажбогу.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Хто такий Дажбог? Як у міфі описано його зовнішність? Прочитай ці рядки в тексті.
Опиши, яким ти його собі уявляєш, а вдома намалюй олівцями або фарбами.
2. Де жив Дажбог? Яким ти уявляєш золототканий пурпуровий престол, на якому він сидить?
3. Впиши в зошит назви кольорів, згаданих у тексті. Чому саме такі кольори використано в міфі?
4. За які справи на землі відповідав Дажбог?
5. Чому Дажбог у грудні старіє, помирає, а на початку просинця відроджується, знову стає прекрасним юнаком?
6. Які уявлення давніх людей про світ передає цей міф? Що він прославляє?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Народні назви січня — *стадень, тріскан, сніговей, сніговек*. Коли їх може використати в мовленні сучасна людина?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Пр *тсинець* — січень.

Розрізняй кольори! З'ясуй за тлумачним словником, які відтінки червоного позначають слова *багряний, багровий, пурпурний і пурпуровий, кармазиновий, буряковий*. Відповідь перевірь за Словничком-довідничком.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Розглянь рушники у твоєму домі (у родичів, знайомих). Дізнайся від старших, які символи на них зображено. Чи є серед них схожі на ті, що відтворено на малюнках? Що спільного між цими трьома зображеннями?

Символ Дажбога на вишивці

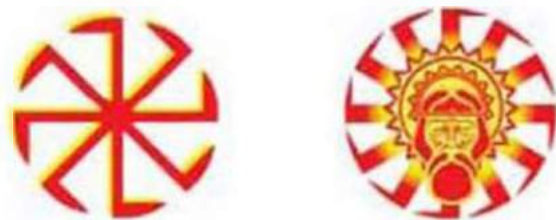

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Прочитай народну пісню, яку співали дівчата 22 березня. У ній соловей розповідає про прихід весни. Якою в пісні є роль Дажбога? Які образи використано в пісні для зображення приходу весни?

Не сам же я вийшов,
Дажбог мене вислав, —
З правої ручейки
І ключики видав.

Коловорот, або сонцеворот, — символ Дажбога

З правої ручейки
Літо відмикати,
З лівої ручейки
Зиму замикати.

Який із двох творів про Дажбога — міф чи пісню — можна співати, а який написано так, як ти розмовляєш?

Об'єднай ці два тексти і створи свій варіант міфу про Дажбога.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Прочитай міфи Давньої Греції та порівняй їх з українськими. Яким українським богам відповідають такі само грецькі? Який висновок зі свого дослідження ти можеш зробити? Підготуй повідомлення про спільні ознаки української та грецької міфології.

ЛЕГЕНДИ УКРАЇНЦІВ

Легенди люди творили, щоб пояснити незрозуміле навколо себе: чому так названо планети, дерева, квіти, як приручили тварин, як утворилися гори й моря тощо. Наші предки вірили в те, що всі події, розказані в легендах, відбувалися насправді.

Легенда — усне народне оповідання про чудесну подію, що сприймається як достовірне.

1. Чи знаєш ти, як називаються сузір'я, зображені на малюнку? Які їх наукові та, якщо є, відповідні народні назви? Перевір себе за Словником-довідником. Чи знаєш ти, як пояснюють появу цих сузір'їв люди?
2. Прочитай заголовок легенди. Чи здогадаєшся ти, про яке із сузір'їв у ній ітиме мова?

ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Легенда

Колись дуже давно, а де саме — невідомо, та трапилась велика посуха; така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хорувати та мерти. В тім краю, де ото трапилась така посуха, та жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захорувала вдова без води, і дочка, щоб не вмерла її мати, взяла глечик та й пішла шукати води. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то найшла. Набрала в глечик і понесла додому. По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напиться і тим одволала його од смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж само; потім на третього, четвертого і, вкінць, на сьомого. Всім давала пити і в сіх одволала од смерті. Води зосталось у неї тільки на самому дні.

Йшла вона, йшла та по дорозі сіла відпочити, а глечик поставила коло себе на землю. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напиться та й перекинув глечик. Коли перекинувся той глечик, то з нього вилетіло сім зірок великих і восьма маленька та й поставали вони на небі.

Ото ті зірки і є Віз, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма маленька — так то душа собаки, що перекинув глечик. Так ото бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була тая дівчина, а за її щирість бог послав дощ на ту країну.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яка подія змусила дівчину йти шукати воду?
2. Що трапилось з дівчиною по дорозі додому? Як характеризують дівчину її вчинки?
3. Якою вона була: доброю, байдужою, здатною до співпереживання, злою? Прочитай уривки, які підтверджують твою думку.
4. Чому легенду названо саме так? Чи можна дати їй іншу назву? Які назви дібрали твої однокласники? Яка з них є найвдалішою? Поясни свою відповідь.
5. Що є правдивим, а що незвичним у розказаній історії? Підтвердь свою думку уривками з тексту.
6. Що народ хотів сказати цим твором? Прочитай речення, у якому висловлено головну думку легенди.
7. Чи схожа ця легенда на казку? Підтвердь свою думку прикладами.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

1. Згадайся зі змісту речення, що означає слово *хорувати* та словосполучення *одволала од смерті*. Перевір себе за Словничком-довідничком.
2. Як правильно сказати: *зла собака* чи *злий собака*? Відповідь знайди в тексті.
3. Добери синоніми до слова *колодязь*. Відповідь перевір за Словничком синонімів.

ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ?

Легенда

Давно, дуже давно пес жив собі самотній. На кінець надокучило йому все самому блукати в лісі й вирішив собі знайти друга-товариша, з котрим би жив. Але хотів, аби сей його товариш був найсильніший з усіх тварин.

Лісові звірята радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

— Вовче, брате, жиймо в'єдно!

Вовк одповів:

— Чому би ні!

Зачали жити в'єдно. Раз, як ночували в лісі, вчув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Пробудив вовка, а той йому каже:

— Будь тихо, бо прийде ведмідь та з'їсть нас!

Тоді здогадався пес, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

— Ведмедю, братику, жиймо в'єдно!

— Коли в'єдно, то в'єдно, — відповів ведмідь.

Минула коротка доба. Раз на зорях вчув пес якийсь шелест і почав боятися. Пробудився ведмідь та й сказав:

— Затягнімся в корч, бо ще надійде лев та роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Лишив ведмедя й пішов до двору короля лева.

— Леве, Леве, королю звірів, жиймо в'єдно!

— За слугу прийму тя, — відповів лев.

Пес зостався з ним. Раз так понад вечір почав пес боятися й почав вити, гавкати. Вибіг лев з палати й каже йому:

— Мовчи, бо ще надійде людина й застрілить нас обох!

Пес замовк, але зараз здогадався, що та людина має бути сильнішою, коли її лев боїться. Пішов пес до людини і пристав до служби в неї. Від того часу й живе пес із людиною.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розташуй у правильній послідовності істот, з якими пес хотів товаришувати:

- ведмідь
- людина
- вовк
- лев

2. Знайди в тексті ключові слова, за допомогою яких можна розповісти про пошуки собакою товариша.
3. Про що свідчить той факт, що пес залишився жити з людиною? Як про це сказано в тексті?

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Перекажи легенду «Чому пес живе коло людини?» від імені собаки. Подивися на події його очима, передай, які почуття він переживав, коли блукав самотній у лісі та коли знайшов людину. Почати розповідь можеш приблизно так: *«Колись я був самотнім бездомним псом. Ніхто не хотів мене захистити...»*

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Жеймо в'одно — живімо разом.

Затягнися в корч — сховаймося під корчем.

Корч — тут: кущ або пеньок.

1. Поясни, які із цих слів не відповідають літературній мові: *самітний, пес, сей, найсильніший, вчув, пробудив, здогадався, пробудився ведмідь, прийму тя, застрілить*. Укажи правильний варіант слова. Чому вжито слова з відхиленням від норм літературної мови? Відповідь перевір за Словником-довідником.
2. Чому в легенді вжито багато слів, якими користуються лише в розмовному мовленні?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. *Блукати* (ходити або їздити без певної мети чи напрямку або в пошуках кого-, чого-небудь) — *бродити, тинятися, плентатися*.

Які з цих слів вживають у книжках, а які — тільки в розмовному мовленні?

2. Звертайся правильно: *мамо, тату, Олено Іванівно, друзьє*. А як звертається пес до тварин? Відповідь знайди в тексті.

Чи знаєш ти, яку рослину в народі називають неопалимою купиною? Вислови припущення, чому її так назвали. Перевір себе за Словником-довідником.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Легенда

Було це дуже давно. Два королі — польський та угорський — об'єднали свої війська і підступили до стін славного міста Дорогобужа (зараз район-центр Смоленської області). Захисникам града зайди передали листа. Пропонували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї і здатися в полон. За це королі обіцяли всім зберегти життя. В іншому випадку погрожували, що місто буде спалене і на ласку переможців сподіватися нічого.

Коли минув відведений на роздуми час, із Дорогобужа вийшов посланець. Зайди-воїни зустріли його і провели на узвишшя, де на золочених стільчиках возсідали королі.

— Я приніс відповідь на ваш лист, — сказав посланець і передав угорському та польському владарям бадилину із схожим на ясенове листям та з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

— Як?! — здивувалися владарі. — Оце й усе?

Посланець вклонився:

— Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати: якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.

Зібрали королі своїх радників та наймудріших мужів. Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом. Коли знайшовся один:

— Я знаю це зілля. Воно горить і не згоряє.

Він узяв із багаття палаючу гілку і підніс її до квітучого куща. В ту ж мить увесь кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим полум'ям. Та ще через мить полум'я згасло. І всі побачили, що кущ стоїть неушкоджений — такий же рожевоквітний, усміхнений.

І всі зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на ультиматум. І мовив угорський король польському:

— Ми ніколи не завоюємо цієї країни. Тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те ж саме.

Давно це було.

Відтоді сотні разів вороги воювали наш край. Але кожного разу залишалися з облизнем. А край зеленіє під синім небом та ясным сонцем. І щоліта тут рожево квітнуть кущі неопалимого зела, стверджуючи незнищенність української землі і її народу.

Неопалима купина. Так називається це зело. Здавна так називається.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Де й коли відбуваються події, описані в легенді? Підтвердь словами з тексту.
2. У тексті знайди ключові слова, які дають уяву про місце події. Перевір себе за Словничком-довідничком. Спираючись на ці слова, опиши, яким ти собі уявляєш місце події. Вдома намалюй описану місцевість олівцями або фарбами.
3. Чи злякалися чужинці-завойовники неприступної фортеці? Як про це сказано в легенді?
4. Прочитай виразно розмову посланця з чужинцями. Що змусило ворогів відступити від міста без бою?
5. Що символізує квітка неопалимої купини? Як про це сказано в легенді?
6. Що народ хотів сказати цією легендою?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. *Залишитися з тблизнем, спіймати тблизня* — лишитися без того, на що розраховував, не отримати нічого; зазнати невдачі в чомусь. Спочатку так казали про собаку, якому не дали їсти і він лише облизувався. Потім так почали говорити про людей, які не отримали те, що хотіли: *Ледар літо спав, восени облизня спіймав* (Прислів'я).
2. Якщо хочуть передати плин часу, то вживають слово *минати*: *день минув, рік минув*. **Порівняй у легенді:** Коли *минув* відведений на роздуми час, із Дорогобужа вийшов посланець.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Зало — зелені рослини — дерева, кущі, трави і т. ін.

Слова *град, возсідали, незнищенність* начебто й знайомі та зрозумілі тобі, але, погодься, щось все-таки в них бентежить. Вони нагадують про ті давні часи, коли наші предки на місто казали *град*, князі не сиділи, а *возсідали* на троні, а військо було *незнищенним*, тобто непереможним. Навіщо ж вживати **застаріле слово** замість сучасного? У художньому творі застарілі слова часто надають тексту урочистості, пишності або передають атмосферу історичної доби.

ЯК ВИНИКЛИ КАРПАТИ

Легенда

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно, вкрита шовковистими травами, вічнозеленими смереками і ялинами, могутніми буками і яворами, берестами й тополями. Долиною текли потічки та річки, багаті на пстругів та іншу дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень Силун. Коли йшов Силун, від його кроків земля здригалася. Розповідають, що Силун добре розумівся на газдівстві, мав безліч усякої худоби. Череди корів та волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів та свиней паслися на толоках, бродили лісами. А птиці!.. Тисячі качок та гусей плавали в ставках, багато курей кудкудакали на фермах.

Жив цей газда у прекрасному палаці: з білого мармуру, з високими шпильми, які сягали аж до хмар. Палац був вибудований на груночку, насипаному людськими руками. Було там стільки кімнат, що легко можна було заблудитися. А в помешканні — добра всякого! Вночі Силун спав у золотій колиці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик відпочивати у срібленому кріслі. На широкій долині слуги землю обробляли, хліб вирощували, за худобою доглядали, птицю годували. Людямучилися, від зорі до зорі трудилися, багатство примножували, та не собі, а Силунові.

Слуги й служниці жили не в палаці, а далеко від нього, в дерев'яних зрубках та землянках. Не хотів господар, щоб у світлицях смерділо гноєм чи людським потом. Ні чоловіки, ні жінки, ні літні люди, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна і йти собі шукати іншої роботи, мусили жити і вмирати кріпаками.

Поміж цієї челяді служив у Силуна один хлопець, якого звали Карпом Дніпровським, що прийшов сюди від берегів Дніпра. Він подався у мандри ще десятирічним хлопчиком: шукати щастя, бо батько помер, а мати жила бідно, і мусив їй чимось допомогти. Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сів пшеницю та жито, ячмінь і овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабих.

Полюбили його всі слуги й служниці. За чесність, працювитість, справедливість. Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався. Тяжко йому було дивитись, як Силун усе забирає, а народ голодує. Коли Карпові сповнилось двадцять літ, вирішив додому повертатись. Був певен, що за добру працю пан йому заплатить, і він повернеться до матері не з порожніми руками. І тільки про це тепер і думав. Усе розмірковував, як з паном поговорити про розрахунок.

1. Якою була наша земля в давні-предавні часи? Прочитай, як про це сказано в легенді.
2. Про яких двох героїв ти дізнався з цієї частини легенди? Як їх звали? Чим вони займалися?
3. Які риси характеру в Карпа і Силуна? Підтвердь відповідь уривками з тексту.
4. У наступній частині легенди розповідається про те, як виникли гори Карпати. Вислови здогадку, як це могло статися. Пов'яжи історію про виникнення Карпат із Карпом та Силуном.
5. Прочитай наступну частину легенди, перевір свої здогадки. Дізнайся, чия версія в класі була найближчою до тексту легенди.

Одного разу вночі він вийшов надвір подихати свіжим повітрям. Проходив біля наймитських хатинок і раптом побачив якусь тінь. Упізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном. Коли Силун наблизився, Карпо закашляв, щоб привернути до себе увагу.

— Чому ти тут, Карпе? — озвався Силун, упізнавши хлопця. — Чи не дівча виглядаєш?

— Не дівча, — відповів Карпо, — а Вас, світлий пане. Маю з Вами поговорити. Служив я Вам довго й чесно, та маю додому повертатися, аби матінку живою застати... Платню за службу хочу попросити.

Силун спочатку подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався проситися в нього піти геть. Та й платні ніхто не вимагав.

Тарас Данилич. Осінь у Карпатах

Але Карпо й не думав відступати:

— Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, гадаю, щось коштує.

— Нікуди не підеш! — розізлився пан. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

— Я піду, пане, — стояв на своєму Карпо. — Лише ще раз Вам мушу сказати, що я повинен одержати за свою роботу гроші.

Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг.

— Туди, під землю, тебе відпущу! — лютився він, показуючи пальцем униз і приступаючи до парубка. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступав ані на крок.

— За мою роботу, пане, прийдеться платити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще більше розізлила Силуна: закипів так, що аж очі кров'ю налились, а з рота вогонь пішов. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив об землю. Ударив так, що аж яма зробилася. Але слугі нічого не сталося, підвівся на ноги і відчув у собі непереможну силу, то, мабуть, земля подарувала її йому за те, що чесно працював на ній. Схопив Карпо Силуна, вдарив ним об землю, далі — ще раз і ще раз, не витримала матінка-земля тих ударів, розкололася. І опинився Силун у підземній печері, в яку хотів загнати непокірного слугу. Даремно він намагався вибратися на поверхню: земля зімкнулася, і не можна

було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до власної сили. Вдарив ногою об земну кору — вона вигнулася та не відкрилася, вдарив другою — вигнулася ще більше, але не відкрилася. Спробував головою пробити землю, плечима витиснути — марно, кулаками гатив — теж не допомогло. Але від його ударів на землі прерівній гора за горою робилася, і чим дужче бив собою Силун-велетень, тим вищі гори здіймалися навколо. А найдужче бив собою там, де Гуцульщина, і там гори з'явилися найвищі.

Уранці, коли прокинулись наймити і побачили, що трапилося, дуже здивувалися. Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не лишилося, усе провалилося у прірву. Чуду давалися люди, а потім зібралися на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. А горам на честь Карпа дали назву Карпати.

Люди зажили по-новому. Одні залишилися на рівнині, інші подалися в гори. Орали, сіяли, хліб вирощували, худобу доглядали. Навчилися дерева рубати, хати будувати. Кажуть, що Силун дотепер не затих під землею, пробує вирватися, але даремно, бо постарів, і гори більше не ростуть від його ударів. То вже не вирватись йому на поверхню ніколи!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розглянь карту. На ній позначено землі України. Знайди на карті, де могли відбуватися події, зображені в легенді. Покажи приблизно шлях Карпа Дніпровського від дому на заробітки. Прочитай підтвердження своєї думки в тексті.

2. Що є незвичним у розказаній історії? Що могло відбуватися насправді, а що додано завдяки народній фантазії?
3. Прочитай виразно розмову між Силуном і Карпом. Передавай інтонацією настрій героїв.
4. Назви по **три-п'ять** прикметників, якими ти опишеш характери Карпа та Силуна. Підтвердь кожен з рис характеру героїв їхніми вчинками.
5. Коли Карпо попросив у Силуна платню за роботу, той сприйняв цей вчинок як зухвалість (*Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг*). Чи згодний ти з Силуном? Свою відповідь обґрунтуй.
6. Чому у двобої матінка-земля Карпові додавала сил, а Силуна кинула в підземну печеру? Який урок хотів дати народ цим прикладом усім слухачам легенди?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Шовковеста трава — приємна на дотик, схожа на шовк.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Пструг — риба, також її називають «форель струмкова».

Грунь (грюночок) — вершина гори, пагорба.

Газда — господар.

Чалядь — прислуга.

У реченні *Земля... вкрита вічнозеленими смереками і ялинами, могутніми буками і яворами, берестами й тополями* ти можеш не знати назв деяких дерев. Як із сусідніх слів можна здогадатися, які з цих дерев листяні, а які — хвойні? Перевір відповідь за Словничком-довідничком.

ЧОМУ В МОРІ Є ПЕРЛИ І МУШЛІ

Легенда

Кохалися дівчина з хлопцем. І дівчина була багата, бо в неї батько був цар. А хлопець з бідної сім'ї. Вони довго дружили і захотіли одружитися.

Але батько дуже любив свою дочку і хотів, щоб вона була щаслива й добре жила, не хотів віддавати за бідного. І потім, коли вони вже домовилися з батьком, щоб одружитися, батько казав дочці: «Добре, гаразд». А потім потай підшукував дочці багатого хлопця. І потім вона казала:

— Скоро, тату, буде в нас весілля?

А батько казав:

— Скоро, скоро, підожди, тобі пошиють гарне плаття, придане підготують.

І потім дівчина вже побачила, що батько щось затіяв недобре. Вона все зрозуміла. Пішла на берег моря, сіла і роздумує. Вона знала свого батька дуже добре і знала, що як він щось захотів, то вже від того не відступить. І подумала, що краще померти, ніж жити з тим багатим хлопцем.

Вона сиділа — і раптом випливла здорова золота черепаха. Вона сказала:

— Хто хоче лишити цей світ, то візьміть цей камінь, розбийте його — і там буде голка. То уколить нею палець. — І викинула такий камінь, який переливався на сонці.

Дівчина взяла той камінь і розбила. Його розбити було легко. І взяла голку і вколола нею палець. Потім їй було дуже боляче, то вона заплакала. Її сльози потекли в море і стали перлинами. А кров потекла теж в море і стала раковинами. Відтоді в морі є перли і мушлі.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, про яку подію розповідає легенда.
2. Чи однаково уявляли дівчина та її батько-цар, що таке щастя? Підтвердь відповідь словами з тексту.
3. Як ти думаєш, чи треба боротися за своє щастя? Свою відповідь обґрунтуй.
4. Що прославляє ця легенда, а що засуджує?
5. Що ти можеш порадити дівчині зробити, щоб стати щасливою?
6. Що є незвичним у легенді? Які події могли бути насправді, а які вигадані?
7. Що спільного між легендами «Як виникли Карпати» та «Чому в морі є перли і мушлі»?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Одружється — узяти шлюб, поженитися, побратися, пошлюбити.

Зверни увагу! Українці кажуть: **одружитися з дівчиною**, а не **одружитися на дівчині**.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Слова **любити** й **кохати** різняться за значенням. **Любити** означає відчувати глибоку відданість, прихильність, симпатію до кого-небудь чи чого-небудь: *любити батьків, любити Батьківщину, любити співати*. **Кохати** — значить виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі: *дівчина кохає хлопця, чоловік кохає дружину*. А ще в народі, коли хтось дуже сильно кохає, кажуть: *умирати (за кимось), пропадати (за кимось), сохнути (за кимось)*.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Підготуй збілочку легенд, поширених у місцевості, де ти живеш. До збі-
рочки напиши невеличку передмову, де розкажи про людей, від яких ти
записав/записала легенди.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Узагальни відоме тобі про легенди й міфи. Накресли і заповни в зошиті таблицю. На перетині горизонтальної та вертикальної колонок постав, де потрібно, знак +. Спираючись на заповнену таблицю, поясни, що спільне між міфом і легендою, а чим вони різняться.

Назва твору	Зобра- жено богів	Зображено звичайних людей	Пояснює різні сторони життя людей	Пояснює устрій світу
«Про зоряний Віз»				
«Чому пес живе коло людини?»				
«Неопалима купина»				
«Як виникли Карпати»				
«Чому в морі є перли і мушлі»				
«Берегиня»				
«Дажбог»				

2. Підготуй за матеріалом теми «Міфи та легенди» запитання для однокласників, за якими можна перевірити їхні знання.

Упізнай слов'янські божества на «Полянці казок» у Ялті

Народні перекази

Чи знаєш ти, звідки ми дізналися про минуле нашого народу? У часи, коли люди не вміли читати й писати, усі знання про історичні події зберігалися в народних переказах. Наші предки цікавилися подіями минулого, знали імена народних героїв, переповідали одне одному про їхні подвиги.

Переказ — це твір усної народної творчості, у якому розповідається про історичні події та народних героїв.

Хто створював перекази? Імена творців губляться у віках. І чим далі в глиб віків, тим менше збереглося таких творів. До нас дійшла невелика кількість переказів доби Київської Русі, найбільше — про запорожців, їхні подвиги. А ще є перекази про кріпаччину, народних бунтарів Устима Кармелюка, Семена Палія, Олексу Довбуша тощо. Перекази зберігають історичну пам'ять народу, виховують мужність, учать любити й захищати свою землю.

БІЛГОРОДСЬКИЙ КИСІЛЬ

Переказ

У 997 році Володимир пішов на Новгород. У тому ж часі печеніги довідались, що нема князя, прийшли і стали коло Білгорода. І не дали вийти з города. Був бо великий голод у городі, а Володимир не міг допомогти, не міг піти, бо ще й військо не зібралось до нього, а печенігів була велика сила. І затягнулась облога в городі, і був великий голод. І зробили віче в городі і сказали:

— Оце помремо з голоду, а від князя нема допомоги. Чи не краще нам умерти? Піддаймось печенігам, то одних лишать при житті, а інших умертвлять; уже й так помираємо з голоду.

І так урадили. А був один старигань, що не був на тому вічі, він і запитався:

— Пощо зробили люди віче?

І сказали йому, що вранці хочуть люди піддатись печенігам. А почувши це, він послав посланців до городських старшин і сказав їм:

— Я чув, що хочете піддатись печенігам.

А вони відповіли:

— Не стерплять люди голоду.

І він сказав їм:

— Послухайте мене, не піддавайтесь три дні і зробіть те, що вам звелю.

І вони зраділи й обіцяли послухатись. І сказав їм:

— Зберіть по пригорщі вівса, або пшениці, або висівок.

А вони пішли й радо вишукали. І повелів їм зробити розчин, в якому варять кисіль, і повелів викопати колодязь і вставити туди кадіб, і налляв розчину в кадіб, і повелів викопати другий колодязь і вставити туди другий кадіб. Повелів їм шукати меду. А вони пішли та взяли кадку меду, що був схований у княжій медівні. І повелів розситити дуже воду та влити в кадіб і в другому колодязі так само. А вранці послав до печенігів. А городяни пішли та сказали печенігам:

— Візьміть собі наших закладників, а з-поміж вас нехай іде з десять чоловік у город, і дивіться, що діється в нашому городі.

А печеніги зраділи, думаючи, що хочуть піддатись, а самі вибрали найкращих мужів у себе та послали їх у город, щоб розглянули, що діється у них в городі. І вони прийшли в город, і сказали люди:

— Пощо губите себе? Коли можете перестояти нас? Якщо стояли б десять літ, щі можете нам вдіяти? Маємо бо поживу від землі. Якщо не вірите, подивіться своїми очима.

І привели їх до колодязя, де був розчин, і зачерпнули відром, налили в горшки і варили перед ними. Коли зварили перед ними кисіль, узяли та привели їх до другого колодязя, і зачерпнули сити, і почали їсти, наперед самі, а потім і печеніги. І вони здивувались і сказали:

— Не ймуть цьому віри наші князі, поки самі не покушають.

І люди налляли горщик розчину й сити з колодязя і дали печенігам. А вони прийшли й оповіли про все, як було. І зварили кисіль, і їли печенізькі князі, і дивувались, і забравши своїх закладників, а їх випустивши, відійшли від города і пішли в свою землю.

Кадіб

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Про який час розповідає переказ — добу Київської Русі, козачину чи кріпаччину? Знайди підтвердження своєї думки в тексті.
2. Чому місто Білгород опинилося сам на сам із печенігами? Що вирішило віче?
3. Що порадив старий чоловік білгородцям? Прочитай про це в тексті.

4. Із названих рис характеру виділи тільки ті, що допомогли білгородцям перемогти печенігів: *підступність, хитрість, хоробрість, каверзність, кмітливість, наполегливість*. Свою відповідь підтвердуй прикладами з переказу.
5. Чому переказ названо саме так? Чи можна його назвати по-іншому? Що зміниться від зміни назви?
6. Із прислів'їв назви одне, що найточніше передає головну думку переказу.
  - Вчитися ніколи не пізно.
  - Було б бажання, а розум знайдеться.
  - Більше житимеш — більше зможеш дізнатися.
  - Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш.
7. Склади розповідь про подію від імені дідуса. Спробуй побачити цю подію його очима.
8. Що прославляє народ у переказі?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Стати коло Білгорода — розташуватися, зайняти місце навколо міста, синоніми: *оточити, обступити, обсісти, облягти*. Останні два слова вживають тільки в розмовному мовленні.

Розрізняй значення слів!

Кмітливий — той, хто здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти щось.

Хетрий — той, хто своєю поведінкою прикриває злі наміри.

Добери до слова *кмітливий* синоніми. Перевір свою відповідь за Словничком синонімів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Вче — загальні збори жителів міст у Київській Русі, на яких вирішували важливі справи.

Печенги — кочові племена, що нападали на Київську Русь.

Васівки — лусочки зерен, що залишаються після перетирання зерна на борошно.

Кадіб — велика дерев'яна діжка.

У переказі старого чоловіка названо *стариганем*. Суфікс *-ан-* може надавати слову відтінок збільшеності (*старигань* — дуже-дуже старий чоловік) або згрубілості (наприклад, *довгань, дідуган*).

ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІВ

Переказ

Запорожці, як підмовлять, було, до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелять йому варити кашу: «Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, і не перепріла. А ми підемо косить. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то курган да й зови нас, а ми почуємо да й прийдемо».

Народна картина «Козак Мамай»

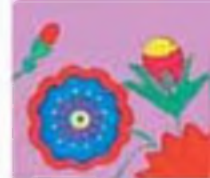
От поберуть коси да й підуть нібито косить. А де в дідька їм хочеться косить! Зберуться в комиш да й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу і зачне гукати. А вони і чують, да не озиваються. То він гукає, гукає да й давай плакати: «От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче було б дома сидіти при батькові та при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть та битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонько, чого мене понесло між сії запорожці!»

То вони, лежачи в траві, вислухають усе да й кажуть: «Ні, се не наш!» А далі вернуться до куреня, да дадуть тому хлопцеві коня і грошей на дорогу, да й кажуть: «Ідь собі к нечистому! Нам таких не треба!»

А як же котрий удасться розторопний і догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два: «Гей, панове молодці! Ідть каші їсти!» Да як не озиваються, то він: «Дідько ж вас бери, коли мовчите, буду я й сам їсти!» Да ще перед одходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені гуляти на просторі!» Да, затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати кашу.

То запорожці, лежачи в траві, й кажуть: «Оце наш!» Да, побравши коси, і йдуть до куреня. А він: «Де вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж охрип, да щоб каша не перекипіла, то я й почав їсти». То запорожці споглянуть один на одного да й кажуть йому: «Ну, чуро, вставай! Годі тобі бути хлопцем: тепер ти рівний нам козак». І приймають у товариство.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яке випробування влаштовували новобранцям козаки на Січі? Чи складно було його виконати?
2. Чому не кожен хлопець, що прибув на Січ, міг його пройти?
3. Як розкрився характер першого хлопця під час випробування? Яким одним словом ти такого хлопця охарактеризуєш?
4. Чи відчуваєш ти ставлення оповідача до першого хлопця? Які слова в тексті допомагають тобі виявити його позицію?
5. Прочитай виразно слова першого новобранця. Передай правильно інтонацією його почуття на той момент.
6. Порівняй поведінку першого й другого хлопців. Чия поведінка тобі більше подобається й чому? Підтверди свої думки прикладами з тексту.
7. Спираючись на текст, назви риси характеру, які козаки цінували в новобранцях.
8. Зверни увагу, що в переказі в кінці багатьох речень стоїть знак оклику. Знайди цьому пояснення.
9. Що прославляє народ цим переказом?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Затягнути на весь степ козацьку пісню — заспівати.
Мам'ї — збалуваний матір'ю синок.

Порівняй два вирази: *козак кликне разів зо два* і *козак кликне два рази*. Чи є різниця між значеннями цих висловів? Перевір своє припущення за Словничком-довідничком. За цими зразками речень наведи схожі приклади.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Гатьманщина — назва частини території України.
Курган — земляний насип над місцем, де поховали козака.
Чора (джора) — зброєносець, помічник у козацької старшини.

ОЙ МОРОЗЕ-МОРОЗЕНКУ

Переказ

Був у батька Хмеля полковник Морозенко. Вельми славний був лицар. І всюди він перший: і під Жовтими Водами, і під Корсунем, і Пилявцями, та ще й Кам'янцем-Подільським громив з чернею шляхту голопузу. А ще спільно із загонами Максима Кривоноса здобув Високий Замок у Львові.

Кажуть, прийшов на Запорозьку Січ Станіславом Морозовицьким, а став Нестором Морозенком. З власної волі зрікся шляхетської віри, бо не міг спокійно дивитися на гірку долю українського люду, що стогнав у панському ярмі та бунтував проти сваволі і безправ'я. А ще розповідають: мав Морозенко розум за десятьох та кохався у книгах велемудрих. І полюбив його Хмель, як сина рідного, і нарік його, орла сизокрилого, полковником за битви звитяжні. А вже чернь простолюдна йшла грізною силою за своїм полковником. Не лякали її ні вогонь, ні вода, ні гармати військ шляхетських. Де пролетить кіннота Морозенка — засіяне поле трупом ворожим.

Боялася шляхта одного імені Морозенка і за всяку ціну хотіла знищити його. Що тільки не робили підлі пани! Підсиляли таємних вбивць, робили засади, три рази стріляли по нім куплені золотом найманці.

— Козацьке тіло шляхетська куля не бере! — сміявся Морозенко.

Козацько-селянське військо обложило з усіх сторін Збараж, як бджоли вошину. Тісно стало шляхті в замку, що й птиці ніде пролетіти. З Луб'янецького горба оглядав Хмельницький поле бою. Кидав проти ворога все нові сили.

— Б'ють козаки панство вельможе, аж пір'я летить... ох і наваримо на бенкет пива, та шляхті на диво! — вигукував задоволено гетьман.

Скликав Хмель своїх полковників на раду і мовив:

— Пан вельможний Ярема Вишневецький просить прислати у замок послів на переговори. Мабуть, набридла панству дохла конятина... чи, може, щось хитре надумав підлий Ярема?

Задумались одчайдушні козацькі голови. І зашуміли полковники:

— За що гинули, проливали кров наші смільчаки?

— Шкода людської крові! — з боєм сказав гетьман.

— Краще вже шаблюкою та порохом розмовляти з ворогом, ніж слухати його підступні слова й брехливі запевнення, — переконував Богун задуманого Хмеля.

*Микола Самокиш.
Бій під Монастирищем*

— Хто ж з вас поїде до Яреми? — спитав Хмель.

І вийшов перед Хмельницького славний лицар Морозенко. Поклонився шановному товариству і промовив:

— Пошліть мене, батьку Хмелю, і ви, чесне товариство, до пана Вишневецького.

1. Знайди на карті України міста, де воював Морозенко.

2. Що ти дізнався / дізналася про минуле Морозенка? Як про це сказано в тексті?
3. Знайди в тексті і прочитай **два** речення, у яких перебільшено зображено силу Морозенка. Навіщо народ відходить від життєвої правди?
4. Як ставився до переговорів із князем Вишневецьким Богдан Хмельницький, а як — частина козаків? Прочитай та прокоментуй діалог старшини з гетьманом. На чиєму боці будеш ти?
5. Як розгортатимуться події в наступній частині переказу? Чому ти так думаєш? Перевір своє припущення, дочитавши текст до кінця.

І наступив ранок шостого липня 1649 року. Ще сонце не сходило, а наш Нестор Морозенко обмірковував з батьком Богданом, що зволить він сказати Вишневецькому. А що скаже хитрий єзуїт?

На сивому коні в товаристві двох козаків їхав Морозенко до Збаразького замку на розмову з Яремою. Побачили пани, хто до них іде. Жахнулись і скипіли ненавистю. Позбігалася вся знать Речі Посполитої, дали знати Яремі.

Морозенко їхав повільно. Ще трохи — і відчинять перед ним браму до замку з наказу Яреми. Вмить сонце зайшло за хмару, потемніла земля, зірвався з шумом вітер. Посипалися зрадницькі кулі на послів Хмельницького. Одна куля влучила в серце Морозенка, друга — в голову, третя — в живіт. І похитнулося козацьке тіло. Та не впав Нестор, а йшов ще кілька кроків. Налякані вельможі зникли з мурів замку. Ще крок-два — і похилився Морозенко на мур фортеці. Помер стоячи лицар славний. Вітер ломив гілля дерев, а з неба ринув як з відра густий дощ. Плакало небо, плакала земля за Морозенком.

Під зливним дощем схопили козаки тіло полковника і чвалом привезли до козацького табору в Луб'янки.

Заплакав гірко гетьман Хмельницький над Морозенком. Наказав урочисто поховати його. Тіло славного лицаря на возі козацькому везли по всіх сотнях, полках. Схилялися додолу стяги, лунали вистріли з мушкетів і самопалів. Прощалися з полковником. Старі козаки, що не раз дивилися смерті у вічі, нишком витирали сльози. Тяжко сумували чернь, селяни, йшли за возом з похиленими головами аж до могили Морозенка.

Тужний спів. Вибухи самопалів. Тіло Морозенка віддано землі. Біля нього поклали шаблю, даровану Хмельницьким. Коли ж висипали високу могилу, то пішов зливний дощ. То плакала вся Україна за славним лицарем волі. І залунала по всій Україні тужлива пісня:

Ой Морозе-Морозенку,
Ти славний козаچه!
За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У якому місті загинув Морозенко? Знайди підтвердження відповіді в тексті.
2. Прочитай уривок від слів *Посипалися зрадницькі кулі на послів Хмельницького* до кінця абзацу. Як поведився Морозенко в останні хвилини життя?
3. Установи зв'язок між явищем природи та епізодом. Накресли в зошиті таблицю та заповни вільні клітинки. Чи є зв'язок між подією в переказі та явищем природи? Знайди цьому пояснення.

Вмить сонце зайшло за хмару, потемніла земля, зірвався з шумом вітер.	Посипалися зрадницькі кулі на послів Хмельницького.
	Вітер ломив гілля дерев, а з неба ринув як з відра густий дощ.
Висипали високу могилу...	

4. Як, на твою думку, ставиться оповідач до Морозенка і до шлякти? Як передає свої почуття? Знайди в тексті слова, що підтверджують твою думку. Відповідь прочитаєш у Словничку-довідничку.
5. Які риси характеру козаків прославляються у творі?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Свавля — самочинні дії і схильність до них при нехтуванні думкою й волею інших. Синоніми: *свавілля, свавільство, свавільність, самочинство, самовілля, самовільство*.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Річ Посполета — Польсько-Литовська держава в XVI—XVIII століттях.

Чернь — тут: прості люди.

Шлухта — частина населення Польщі, Литви та Русі в XIV—XVIII століттях, що мала привілеї.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Зapiши від старших український народний переказ, поширений у твоїй місцевості. Намалюй до нього ілюстрації та підготуй книжечку. Разом з однокласниками влаштуй виставку робіт. Поділися враженнями з товаришами про їхні роботи.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Накресли в зошиті таблицю та заповни її. На перетині горизонтальної та вертикальної колонок постав, де треба, знак +. Поясни, що спільного між міфами, легендами і переказами, а чим вони різняться.

Особливості твору	Міфи	Легенди	Перекази
Створювалися колективно			
Автор не відомий			
Можливі варіанти твору			
Зображено тільки фантастичні події			
Поєднано реальні й фантастичні події			
Зображено переважно реальні історичні події			
Зображено боротьбу добра і зла			

Найулюбленішими творами дітей змалку є казки. Вони відомі всім народам світу з найдавніших часів.

Казка — це твір усної народної творчості, в основу якого покладено захопливу розповідь про вигадані події.

Усі казки можна поділити на три групи: чарівні, соціально-побутові та прот тварин.

Одними з найдавніших є **чарівні (або фантастичні) казки**. На перший погляд, вони зображують неможливі події. Але насправді в них збереглися в зашифрованому вигляді відомості про таємничі прадавні обряди та звичаї нашого народу. Які саме? Про це ти дізнаєшся далі.

Казки про тварин, хоч і розповідають про життя звірів і птахів, адресовані людям. Вони хоч і показують, як діють тварини, а повчають нас із тобою: так робити можна, а ось такі вчинки ганьблять людину.

Соціально-побутові казки розповідають про життя людей. У них багатий брат або пан ображає бідного, ледачий хоче жити за рахунок працюючого. Герої цих казок опиняються завжди перед вибором: іти по життю з правдою чи кривдою, обрати багатство чи честь. І завжди в них перемагає бідний, але розумний і працюючий герой, бо в житті має перемагати Добро. Так у казках народ утверджував думку про торжество справедливості.

Казки мають кілька ознак, які відрізняють їх від інших творів усної народної творчості:

- **казкові зачин і кінцівка:** *жили-були дід та баба, був собі один чоловік, стали вони жить-поживать і добра наживать;*
- **казкові слова:** *Лисичка-Сестричка, Зайчик-Побігайчик;*
- **повтори слів:** *жити-поживати, думати-гадати;*
- **чарівні предмети:** *чоботи, перстень, сопілка, летючий корабель;*
- **магічні числа 3, 7, 9, 12:** *трьох братів у батьків, треба виконати три завдання, сім побратимів, дванадцять голів у Змія;*
- **використання загадок.**

ПРО ПРАВДУ І КРИВДУ

Казка

Жили колись-то два брати: один багатий, а другий бідний, що й не сказати. Цей бідний брат умер. Зостався у нього син, і він жив теж бідно. І спитався раз він у свого дядька:

— А що, дядьку, як лучче жити: правдою чи неправдою?

— Е-е-е!.. Де ти тепер найшов правду? Нема тепер правди на світі! Тепер скрізь одна кривда.

— Ні, дядечку! Ї правда — правдою лучче жити.

— Ходім на суд.

— Та чого ж ми таки підемо на суд? Лучче давайте підемо по дорозі і спитаємо чоловіка, якого зустрінемо; як скаже, так і буде. Ваша правда — уся моя худоба буде вам; моя правда — ваша худоба буде мені. Так спитаймо до трьох раз.

— Ну, добре.

І пішли вони дорогою. Ідуть, ідуть — зустрічається їм чоловік — із заробітків, чи що, йшов.

— Здоров, чоловіче добрий!

— Здорові!

— Скажи, будь ласкав, чоловіче, як тепер лучче жити: чи правдою, чи кривдою?

— Е-е-е!.. Добрі люди! Де тепер ви правду найшли? Нема тепер її ніде на світі. Лучче жити кривдою, аніж правдою.

— Ну, оце раз моя правда! — каже дядько.

А небіж і закурився, що йому прийдеться віддавати всю свою худобу дядькові. Ідуть, ідуть — зустрічається їм пан. А небіж і каже:

— Ну, запитаємо ж цього пана. Цей уже всю правду розкаже: він грамотний і все знає.

— Ну, добре.

От порівнялися з паном і питають його:

— Скажіть, будьте ласкаві, паночку, як тепереньки лучче жити: чи правдою, чи кривдою?

— Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви тепер найшли правду? Нема її ніде в світі; лучче жити кривдою, аніж правдою.

— Оце вже і вдруге моя правда! — сказав радісно дядько.

Небіж ще більше закурився. Ідуть, ідуть — зустрічається їм піп. Небіж і каже:

— Ну, поспитаймося попа, цей уже правду скаже — на те він і духовний. Цей як уже скаже, то так і буде.

— Ну, добре!

Як порівнялися з попом, питають його:

— Скажіть, панотче, як тепер лучче жити: чи правдою, чи неправдою?

— Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви теперечки знайшли правду? Її тепер і в світі нема: лучче жити кривдою, аніж правдою.

— Оце вже і втретє моя правда! — сказав радісно дядько.

1. Як дядько й небож думали про те, яким чином треба жити? Прочитай виразно їхню розмову і прокоментуй її.
2. Якими словами можна замітини слова *правда* і *кривда*?
3. Кого зустріли дядько з небожем і які відповіді отримали на своє запитання?
4. Які ознаки казки є в цій частині тексту? Наведи приклади.
5. Передбач, як могли розвиватися події після програвшу небожа в суперечці. Прочитай продовження казки.

Нічого робити небожеві: віддав багатому дядькові всю свою худобу, а сам зостався голий, босий і голодний. Тяжко прийшлося йому жити. Бився, бився, сердешний, та й задумав повіситись — узяв він обривок та й пішов у ліс. Пішов та й дивиться на дерево — вибирає гілку, на якій би то повіситись. «Ото, думає собі, добра гілка — кріпка, а на оту сісти та, зачепившись, і повиснути б».

Він так задивився на дерево, що й не помітив, як вовк прибіг. Як уздрів його чоловік, кинувся мерщій на дерево, а обривочка й забув. Зліз на дерево та й сидить. Коли прибігають три чорти, а трохи згодом і четвертий, їх ватаг. І питає він своїх слуг:

— Ти що сьогодні наробив?

— Е... я такого наробив, що там хоч що хай роблять, — не справлять. У такім-то селі, у пана, я поробив так, що ізроду довіку не вгатять греблі. А пан лупить своїх людей, як скажений: багато їх буде у нас.

— Добре ж ти зробив, та ще не так.

— А як же?

— Там посеред яру в лісі росте три дерева. Хто ті дерева зрубає та положить навхрест на греблю — вгатить.

— О!.. Хто ж то чув, хто ж то й знав, що це так треба зробити!

— Ну, а ти що зробив? — питає він другого.

— Е... я такого наробив, що багато буде людей у наших руках. У такому-то городі всю воду повисушував, так що тепер там ні краплі нема, а носять її за тридцять та за сорок верст. Багато там пропаде людей!

— Добре ти зробив, та ще не так, — каже ватаг.

— А як же?

— Як хто викопає той кущ малини, що росте посеред города, — буде вода на весь город.

— О!.. Хто ж то й чув, хто ж то й знав, що треба це зробити!

— Ну, а ти ж що зробив? — питає він третього.

— Е... я такого наробив, що хай там хоч що не роблять — нічого не подіють! У такім-то королевстві у короля одна дочка, та я й тій поробив так, що хай хоч як лікують, нічого не подіють, буде наша.

— Добре ти зробив, та ще не так.

— А як же?

— Хто відрубає глухого кутка та підкурить — така буде, як і перше.

— Хто ж то чув, хто ж то й знав, що це треба зробити!

А чоловік сидить собі на дереві та й чує усе, що чортяки балакають. Як уже розлетілися чортяки, чоловік той і думає: «Може, це й правда, що вони казали? Піду до пана, може, й справді угачу греблю».

Пішов. Приходить до греблі, а там пан б'є та мучить людей, щоб мерщій угачували. Вони, бідні, аж піт з них ллється, роблять, а воно все нічого не помагає. А пан знай лютує. Приходить до нього цей правдивий чоловік та й каже:

— Е-е, пане! Б'єте ви людей, та ніякого з цього діла не буде. А що дасте мені — я вгачу?

— Дам я тобі сто карбованців і ще й на придачу цих паруконей з коляскою і з кучером (а там і коні панові стояли).

— Дайте ж мені людей шість чоловік та три підводи.

— Візьми.

Поїхали вони в ліс, зрубали ті три дерева та й поклали їх навхрест на греблі — так зараз і вгатили. Пан віддав йому сто карбованців і пару коней з коляскою та з кучером.

Тоді той чоловік і думає: «Дай поїду ще до того города, де води нема: може, й то правда; може, дам я їм води». Сів та й поїхав до того города. Не доїжджаючи до города кілька верст, зустрів він бабусю, що несла пару відер на коромислі.

— Що це ти, бабусю, несеш?

— Воду, синочку.

— Дай же й мені напитись.

— Е-е, синочку! Я ж її несу за тридцять верстов; а поки ще дійду додому, половину розхлюпаю; а сім'я у мене велика, пропаде без води.

— Я от приїду у ваш город, наділю водою всіх, і буде тієї води у вас довіку.

Вона йому дала напитись, а сама така радісна стала, та мерщій у город трюшком і розказала всім городянам, що їде такий чоловік, що води їм дасть. Городяни всі вийшли за город, назустріч тому чоловікові, з хлібом-сіллю і всякими подарунками. Як прийшов цей чоловік у город, найшов той кущ малини, що ріс посеред города, викопав його — і потекла вода відтіль по всьому городу. Городяни нагородили його і грішми, і усяким добром, так що він став тепер багатший від свого дядька. Далі й думає:

— Поїду ще в те королівство, де королева дочка нездорова, — може, вилікую її.

Як задумав, так і зробив. Приїхав туди, прийшов до королевих хоромів, а люди всі такі смутні, бігають та охають. Він і питає їх:

— Я чув, що у вашого короля дочка дуже нездорова. Хоч як її лікують, нічого не подіють; тільки я б її вилікував.

— Е, чоловіче, куди тобі! Заморські лікарі нічого не подіють, а ти й поготів!

— Усе ж скажіть королеві.

Вони сказали королеві. Король вийшов до нього та й каже:

— Якщо вилікуєш, нагороджу тебе так, що не буде багатшого од тебе у світі, ще й дочку свою віддам за тебе.

Пішов той чоловік, подивився на неї, а вона вже й кінчається. Він узяв, настругав глухого кутка, підкурив її — і вона одразу подужчала так, що днів за три і зовсім одужала, знов стала такою, як і перше.

Король і всі люди такі стали раді, що й не сказати. Король на радощах і каже тому чоловікові:

— За те, що вилікував ти мою дочку, я її віддам за тебе, та ще, як умру я, ти будеш королем на моїм місці.

Скоро й справді король помер, а на його місце став цей правдивий чоловік. Покорював він уже кілька там літ, коли приїжджає у його королівство якийсь-то багатий купець і посилає спитати короля, чи дозволить він йому поторгувати у його королівстві. Король звелів йому прийти до нього. Приходить купець. Король одразу пізнав свого дядька, але не показав йому й виду: побалакав та й одпустив його торгувати. А своїм людям наказав, щоб не відпускали його додому, а щоб, як буде збиратися він їхати, просили його до нього. Так і сталось. Приводять цього купця до короля, король і питає його:

— З якого ти королівства?

— З такого-то.

— Із якого города?

— З такого-то.

— Як прозиваєшся?

— Так-то.

Тут король і признався, що він його небіж — той, що безвісти пропав.

— Ну що, дядьку: ти казав, що кривдою краще жити, ніж правдою: отже, ні! Ти тільки купець, а я король — правда кривду переважила!

— Як же це сталось?

Той і розказав йому все, що з ним діялось: як він хотів повіситись, як слухав, що чортяки говорили, все, все... А напоследок навалив він усякого добра два кораблі та й подарував дядькові, сказавши:

— Я забуваю все те, що ти мені робив. Бери собі оці два кораблі з усім добром. А як приїдеш у свій город, розкажуй усім, що краще жити правдою, аніж кривдою.

Узяв дядько ті два кораблі з усім добром і поїхав додому. Як приїхав уже, стала його заздрість мучити: чого й він не король. Сумував, сумував він, а далі й думає:

— Піду й я вішатись, може, й мені так прилучиться, як моєму небожеві.

Узявши мотузок, пішов у ліс на те саме місце, де хотів вішатись його небіж. Але цьому не так прилучилося — де не взяли чортяки, схопили його та й почепили на найвищій гілці.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У якій ситуації опинився небіж, коли програв дядькові? Уяви, які почуття він переживав. Які слова ти добереш, щоб передати його внутрішній стан?
2. Як небіж дізнався про біди в королівстві? Як він скористався підслуханою розмовою?
3. Як учинки характеризують небожа? Як до нього поставилися люди? Знайди підтвердження своєї думки в тексті. А що про нього думаєш ти?
4. Хто в казці уособлює добро, а хто — зло? На чиєму боці в казці оповідач? Наведи приклади з казки, які підтверджують твою думку.
5. Прочитай слова небожа, якими утверджується думка, що справедливість завжди перемагає.
6. Які ознаки казки ти помітив / помітила у другій частині тексту? Назви їх.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Розрізняй слова за значенням!

Яр — невелика продовгувата западина з *крутими* прямовисними схилами.

Балка — невелика продовгувата западина з *пологими* схилами в полі або в степу.

Западина — низьке місце, понижена місцевість порівняно з навколишнім рельєфом.

Уживай у своєму мовленні!

Синоніми:

Яр — переяр, приярок, яруга, крутояр, улоговина (з похилими схилами), байрак (порослий лісом, чагарником).

Балка — вибалок, видолинок, видолинка, виярок, лощина.

Западина — улоговина, падина, впадина, жолоб.

У казці сказано: «*Бився, бився, сердешний, та й задумав повіситись...*». У якому значенні тут вжито слово *битися*? Відповідь перевір за Словничком-довідником.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Грабля — споруда, що перегороджує річку. Синоніми: *гатка, загата, гать*.

Вгатіти граблю — перегородити річку.

Верста — міра довжини, що дорівнює 1,06 кілометра. Отже, бабуся несла воду за 32 кілометри від села.

Глухей кут їк — занедбана, темна частина дому. Звідси вислів *глухей кут* — безвихідь, складна ситуація.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Уяви, що ти працюєш у театрі і залучений до гри у виставі. Разом із однокласниками розіграй у ролях казку «Про правду і кривду».

МУДРА ДІВЧИНА

Казка

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову. Каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив, — як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному стало жаль своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана.

Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумати, хто з них правий, а хто — ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що в світі є ситніше, прудкіше, миліше над усе? Завтра прийдете скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші! Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є в світі ситніше, прудкіше, миліше над усе?

— Е, тату, — ситніше над усе — землямати, бо вона всіх годує й напуває; пруд-

Ілюстрація Олени Сапожкової

кіше над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба, — каже батько, — адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішитись, та й каже:

— Ситніше, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіше над усе — ваші хорти, а миліше над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого: — Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіше що?

— Прудкіше, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліше? — питає він.

— А миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав.

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

Дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, — нехай він виоре ниву, посіє цю

Ілюстрація Олени Сапожкової

кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скошив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитися з цих яєць.

Приносить чоловік до pana цю кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

1. Які почуття спонукали багатого брата спочатку дати корову, а потім її забрати?
2. Чи справедливим було його бажання забрати у брата назад корову? Чому?
3. Як брати виконали перше панове завдання?
4. Порівняй відповіді обох братів. Про що свідчили відповіді багатого брата? Що стало джерелом правильних відповідей бідного брата?
5. Хто допоміг бідному братові виконати завдання правильно?
6. Чому розсердився пан, коли почув правильні відповіді на своє завдання? Як про це сказано в казці?
7. Як ти думаєш, чи міг змиритися пан з тим, що бідна дівчина розумніша за нього? Прочитай наступну частину казки.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка та й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до pana, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо.

Іде знов батько плачучи додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату, — все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла ґринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам: «Прицькуйте її собаками!»

Ті прицькували її собаками, а вона випустила їм зайця. Собаки погналися за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.

Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх, та й вилетів у відчинене вікно! А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає: «Чого вам, люди добрі?»

Один каже:

— Та ось чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня, — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. Авони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягачи, що воно вже не знає, куди йому й бігти — взяло та й побігло геть. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

Ілюстрація Олени Сапожкової

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чому пан випробовував Марусю завданнями?
2. Чому панові завдання не можна було виконати ніколи?
3. У чому секрет Марусиних відповідей?

4. Накресли і заповни таблицю в зошиті. Запиши, якими були панові завдання, а якими — Марусині відповіді.

Панове завдання		Марусина відповідь
1	Із варених яєць висидіти за одну ніч курчат	
2		Із гілочки виготовити знаряддя для ткацтва
3		

5. Хто або що допомогло Марусі успішно подолати всі випробування? Обери правильну відповідь:

- тато;
- любов до тата;
- кмітливість;
- прагнення перемогти пана.

Скільки відповідей тобі хочеться дати на це запитання? Підтвердь відповідь прикладом із казки.

6. Що спільного між паном і Марусею? Якими рисами характеру вони різняться? Наведи приклади з казки.
7. Чого ти можеш навчитися з цієї казки?
8. Які ознаки підказують тобі, що «Мудра дівчина» — казка? Наведи приклади з тексту.
9. Порівняй казки «Про правду і кривду» та «Мудра дівчина». До якого різновиду казок вони належать? Свою відповідь обґрунтуй.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сто локт — приблизно 40–50 метрів.

ґринджтли — сани.

Днєще — пристрій, за допомогою якого майстриня виготовляла тканину.

Рундок — тут: ганок.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Якою зобразила героїню казки «Мудра дівчина» художниця Олена Сапожкова? А якою уявляєш Марусю ти? Створи власну ілюстрацію до казки. Який епізод твору ти вибереш для ілюстрації?

Наступні дві казки особливі. Можна їх, звісно, читати і як просто розважальні фантастичні оповідання. Але якщо хочеш зрозуміти життя і світогляд наших предків, у Словничку-довідничку прочитай про деякі стародавні обряди і простеж, як вони відобразилися в казках.

ОХ

Казка

Колись-то давно, не за нашої пам'яті, — мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був один син, та й таке ледащо той одинчик, що лихо! Нічого не робить — і за холодну воду не візьметься, а все тільки на печі сидить та просцем пересипається. Ніколи й не злазить: як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться.

Батько й мати журяться:

— Що нам з тобою, сину, робить, що ти ні до чого недотепний? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно хліб переводиш!

Журились-журились батько з матір'ю, а далі мати й каже:

— Що ти таки, старий, думаєш з ним, що вже він до зросту дійшов, а така недотепа — нічого робить не вміє? Ти б його куди оддав, то оддав, куди найняв, то найняв, може б, його чужі люди чого вивчили.

Порадилися, батько й оддав його у кравці вчитись. От він там побув днів зо три та й утік, виліз на піч — знов просцем пересипається. Батько його вибив добре, вилаяв, оддав до шевця шевства вчитись. Так він і звідтіля втік. Батько знов його вибив і оддав ковальства вчитись. Так і там не побув довго — втік. Батько:

— Що робить? Поведу, — каже, — ледащо в інше царство: де найму, то найму, — може, він відтіля не втече.

Взяв його й повів. Йдуть та йдуть, чи довго, чи недовго, аж увійшли у такий темний ліс, що тільки небо та земля. Увійходять у ліс, притомилися трохи: а так над стежкою стоїть обгорілий пеньок; батько й каже:

— Притомився я — сяду, одпочину трохи. — От сідає на пеньок та:

— Ох! Як же я втомився! — каже.

Тільки це сказав — аж з того пенька — де не взявся — вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

— Що тобі, — питає, — чоловіче, треба од мене? Чоловік здивувався: «Де воно таке диво взялося?» Та й каже йому:

— Хіба я тебе кликав? Одчепись!

— Як же не кликав, — каже дідок, — коли кликав!

— Хто ж ти такий? — пита чоловік.

— Я, — каже дідок, — лісовий цар Ох. Чого ти мене кликав?

— Та цур тобі, я тебе і не думав кликати! — каже чоловік.

— Ні, кликав: ти сказав: «Ох!»

— Та то я втомився, — каже чоловік, — та й сказав.

— Куди ж ти йдеш? — питає Ох.

— Світ за очі! — каже чоловік. — Веду оцю дитину наймать, — може, його чужі люди навчать розуму, бо у себе дома — що найму, то й утече.

— Найми, — каже Ох, — у мене: я його вивчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік та прийдеш за ним, то як пізнаєш його — бери, а не пізнаєш — ще рік служитиме в мене!

— Добре, — каже чоловік.

Ударили по руках, — чоловік і пішов собі додому, а сина повів Ох до себе.

От як повів його Ох, та повів аж на той світ, під землю, та й привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці усе зелене: і стіни зелені, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано — все, все. А за наймичок у Оха мавки — такі зелені, як рута!

— Ну, сідай же, — каже Ох, — наймитку, та поїси трохи!

Мавки подають йому страву — і страва зелена; він попоїв.

— Ну, — каже Ох, — піди ж, наймитку, дровець урубай та наноси.

Наймит пішов. Чи рубав, чи не рубав, ліг на дрівця й заснув. Приходить Ох — аж він спить. Він звелів наносити дров, поклав на дрова зв'язаного наймита, підпалив дрова. Згорів наймит! Ох тоді взяв попільець, по вітру розвіяв, а одна вуглина і випала з того попелу. Ох тоді її сприснув живущою водою, — наймит знов став живий, тільки вже моторніший трохи.

Ох знову звелів наймиту дрова рубати; той знову заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попільець по вітру розвіяв, вуглину сприснув живущою водою — наймит знов ожив і став такий гарний, що нема кращого! От Ох спалив його і втретє та знову сприснув вуглину живущою водою — із того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумати, ні згадати, хіба в казці сказати.

От вибув той парубок рік. Як вийшов рік, батько йде за сином. Прийшов батько в той ліс, до того пенька обгорілого, сів та й каже:

— Ох!

Ох і виліз із того пенька та й каже:

— Здоров був, чоловіче!

— Здоров, Ох!

— А чого тобі треба, чоловіче? — питає Ох.

— Прийшов, — каже, — за сином.

— Ну, йди: як пізнаєш — бери його з собою, а не пізнаєш — ще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходить до його хати. Ох взяв виніс мірку проса, висипав — назбігалось такого півнів!

Ілюстрація Катерини Штанко

— Ну, пізнавай, — каже Ох, — де твій син?

Чоловік дивився-дивився — всі півні однакові, один у один, — не впізнав.

— Ну, — каже Ох, — іди ж собі, коли не пізнав. Ще рік твій син служитиме в мене.

1. Яка біда була в родині убогого чоловіка? Як про це розповідається в казці?
2. Розташуй у правильній послідовності майстрів, до яких батько віддавав у науку сина: швець, коваль, кравець. Як себе проявив ледачий син у кожного з них?
3. Чому чоловік вирішив віддати сина в науку в інше царство?
4. Опиши місце, де чоловік зустрівся з Охом. Чому воно було таким страшним? Знайди підтвердження своєї думки в казці.
5. На яких умовах Ох узяв ледачого сина в науку? Прочитай про це в казці.
6. *...із того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказать, —* розповідає казка. Як Ох домогся такого перетворення?
7. Які події в цій частині казки відбуваються тричі?
8. Які події є чарівними, а які могли відбутися в житті? Наведи приклади з казки.
9. Як ти думаєш, чи зможе батько визволити сина від Оха? Створи своє продовження казки та перевір відповідь, прочитавши наступну частину.

Чоловік і пішов додому.

Отвиходить і другий рік; чоловік знову йде до Оха. Прийшов до пенька:

— Ох! — каже. Ох до нього виліз.

— Іди, — каже, — пізнавай! — Увів його в кошару — аж там самі барани, один в один. Чоловік пізнавав-пізнавав — не пізнав.

— Іди собі, коли так, додому: твій син ще рік житиме у мене.

Чоловік і пішов, журячись. Виходить і третій рік; чоловік іде до Оха. Іде та йде — аж йому назустріч дід, увесь, як молоко, білий, і одежа на ньому біла.

— Здоров, чоловіче!

— Доброго здоров'я, діду!

— Куди це ти йдеш?

— Йду, — каже, — до Оха виручать сина.

— Як саме?

— Так і так, — каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові оддав у найми свого сина і з якою умовою.

— Е! — каже дід. — Погано, чоловіче, довго він тебе водитиме.

— Та я вже, — каже чоловік, — і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робить тепер у світі. Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадать?

— Знаю! — каже дід.

— Скажіть же й мені, дідусю-голубчику! Бо все-таки, який він не був, — а мій син, своя кров.

— Слухай же, — каже дід, — як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів, то ти не бери ніякого голуба, тільки бери того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та обскубуватиметься. То твій син!

Подякував чоловік дідові і пішов. Приходить до пенька:

— Ох, — каже.

Ох виліз до нього і повів його у своє лісове царство. От висипав Ох мірку пшениці, накликав голубів. Назліталось їх сила, і все один в один.

— Пізнавай, — каже Ох, — де твій син! Пізнаєш — твій, а не пізнаєш — мій.

От всі голуби їдять пшеницю, а один сидить під грушею сам собі, надувся та обскубується. Чоловік і каже:

— Ось мій син!

— Ну, вгадав! Коли так — бери.

Взяв перекинув того голуба, — і став з нього такий гарний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадів дуже, обнімає його, цілує. Раді обидва!

— Ходім же, сину, додому. — От і пішли.

Йдуть дорогою та й розмовляють. Батько розпитує, як там у Оха було; син розказує; то знову батько розказує, як він бідує, а син слухає. А далі батько й каже:

— Що ж ми тепер, сину, робитимем? Я бідний і ти бідний. Служив ти три роки, та нічого не заробив!

— Не журіться, тату, все гаразд буде. Глядіть, — каже, — тут полюватимуть за лисицями паничі, то я перекинусь хортом та піймаю лисицю. Паничі мене купуватимуть у вас; то ви мене продайте за триста карбованців, — тільки продавайте без ретязя: от у нас і гроші будуть, розживемось!

Йдуть та йдуть, — аж так на узліссі собаки ганяють лисицю; так ганяють, так ганяють: лисиця не втече, хорт не дожене.

Син зараз перекинувся хортом, догнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з лісу:

— Це твій хорт?

— Мій!

— Добрий хорт! Продай його нам.

Ілюстрація Катерини Штанко

— Купіть.

— Що тобі за нього?

— Триста карбованців, без ретязя.

— Нащо нам твій ретязь, — ми йому позолочений зробимо! На — сто!

— Ні.

— Ну, бери гроші, давай хорта. — Одлічили гроші, взяли хорта, давай полювать. Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, то погнав аж у ліс. Там перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

Йдуть та йдуть, батько й каже:

— Що нам, сину, цих грошей, — тільки що хазяйством завестись, хату полагодить.

— Не журіться, тату, буде ще. Тут, — каже, — тату, паничі їхатимуть по перепелиці з соколом. То я перекинувся соколом, а вони мене купуватимуть, то ви мене продайте знов за триста карбованців, без шапочки.

От ідуть полем, — паничі випустили сокола на перепела; так сокіл женеться, а перепел тікає: сокіл не дожене, перепел не втече. Син перекинувся соколом: так і насів перепела. Паничі побачили:

— Це твій сокіл?

— Мій!

— Продай його нам!

— Купіть!

— Що тобі за нього?

— Як дасте триста карбованців, то беріть собі сокола, тільки без шапочки.

— Ми йому парчеву зробимо!

Поторгувались, продав за триста карбованців. От паничі пустили того сокола за перепелицею, а він як полетів та й полетів у ліс, там перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

— Ну, тепер ми розжились трохи, — каже батько.

— Постійте, тату, ще буде. Як будемо, — каже, — іти через ярмарок, то я перекинувся конем, а ви мене продавайте. Дадуть вам за мене тисячу карбованців, тільки продавайте без недоуздка.

От доходять до містечка там, чи що, — аж ярмарок. Син перекинувся конем — такий кінь, як змії, і приступить страшно! Батько веде того коня за недоуздок, а він гарцює, копитами землю вибиває. Тут понасходилося купців — торгують.

— Тисячу, — каже, — без недоуздка, то й беріть!

— Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну позолочену уздечку зробимо! — Дають п'ятсот.

— Ні!

А це підходить циган, сліпий на одне око:

— Що тобі, чоловіче, за коня?

— Тисячу, без недоуздка.

— Ге! Дорого, батю: візьми п'ятсот з недоуздком!

— Ні, не рука, — каже батько.

— Ну, шістсот... бери!

Як узяв той циган торгуватися, як узяв, — так чоловік не спускає.

— Ну, бери, батю, тільки з недоуздом.

— Е ні, цигане: недоуздок мій!

— Чоловіче добрий, де ти бачив, щоб коня продавали без уздечки? І передать ніяк...

— Як хочеш, а недоуздок мій! — каже чоловік.

— Ну, батю: я тобі ще п'ять карбованців накину, — тільки з недоуздом.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривни вартий, а циган дає п'ять карбованців! Взяв і оддав.

1. Як батько визволяв сина від Оха? Хто йому допоміг?
2. Чи тільки ремесел навчився в Оха ледачий син? Підтвердь відповідь **трьома** прикладами.
3. Які події є чарівними, а які могли відбутися в житті? Наведи приклади з казки.
4. Що сталося, коли батько продав коня з недоуздом? Вислови своє припущення. Прочитай закінчення казки.

Пішов чоловік, взявши гроші, додому, а циган на коня та й поїхав. А то не циган — то Ох перекинувся циганом.

Той кінь несе та й несе Оха — вище дерева, нижче хмари.

От спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня поставив на стайні, а сам пішов у хату.

— Не втік-таки від моїх рук! — каже жінці.

От у обідню годину бере Ох того коня за повід, веде до водопою, до річки. Тільки що привів до річки, а той кінь нахилився пити та й перекинувся окунем, та й поплив. Ох, не довго думавши, перекинувся і собі щукою та давай ганятися за тим окунем. Так оце — що нажене, то окунь одстовбурчить пірця та хвостом повернеться, а щука й не візьме. От вона дожене та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаєм з тобою!

— Коли ти, кумонько, хочеш балакати, — каже окунець щуці, — то я й так чую!

Знову — що нажене щука окуня та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаємо з тобою!

А окунець одстовбурчить пірця та й каже:

Ілюстрація Катерини Штанко

— Коли ти, кумонько, хочеш, — то я й так чую!

Довго ганялась щука за окунем — та ні, не дожене!

А це підпливає той окунь до берега — аж там царівна шмаття пере. Окунь перекинувся гранатовим перснем у золотій оправі, царівна побачила та й підняла той перстень з води. Приносить додому, хвалиться:

— Який я, таточку, гарний перстень знайшла! — Батько любиться, а царівна не знає, на який його й палець надіти: такий гарний!

Коли це через якийсь там час доповіли цареві, що прийшов якийсь купець. (А то Ох купцем перекинувся.) Цар вийшов:

— Що тобі треба?

— Так і так: їхав я, — каже Ох, — кораблем по морю. Віз у свою землю своєму цареві перстень гранатовий та й упустив той перстень у воду... Чи ніхто з ваших не знайшов?

— Так, — каже цар, — моя дочка знайшла.

Покликали її. Ох як узявся її просить, щоб оддала, бо йому, каже, і на світі не жить, як не привезе того персня! Так вона не оддає, та й годі! Тут уже цар уступився:

— Оддай, — каже, — дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові, оддай!

А Ох так просить:

— Що хочте, те й беріть у мене, — тільки оддайте мені перстень!

— Ну, коли так, — каже царівна, — то щоб ні тобі, ні мені! — та й кинула той перстень на землю. Той перстень і розсипався пшоном — так і порозкочувалось воно по всій хаті. А Ох, не довго думавши, перекинувся півнем та давай клювати те пшоно. Клював-клював, усе поклював. А одна пшонина закотилася під ноги царівні, — він тієї пшонини і не з'їв. Як поклював, — та у вікно й вилетів геть та й полетів собі...

А з тієї пшонини та перекинувся парубок — і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу, — та так же то щиро просить царя и царицю, щоб її оддали за нього:

— Ні за ким, — каже, — я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Цар довго морщився: «Як то за простого парубка оддати свою дочку?!» А далі порадилися — та взяли та й одружили їх, та таке весілля справляли, що увесь мир скликали! І я там був, мед-вино пив; хоч в роті не було, а по бороді текло — тим вона в мене й побіліла!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Як Ох намагався повернути хлопця-наймита?
2. Чому Охові так потрібно було його повернути?
3. Чому казка закінчується одруженням ледачого сина з царівною? Назви два пояснення такої кінцівки.
4. Назви три вчинки хлопця, які ти не схвалюєш. Чому, на твою думку, він саме так вчинив?

5. Яку науку з казки ти винесеш для себе?
6. Якими словами починається, а якими закінчується казка? Чи траплялися тобі такий зачин і кінцівка в інших казках? Який висновок з цього ти можеш зробити?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

За хол їдну в їду не взу́тися — ледарювати.

Та цо́р тоб'я́ — вигук невдоволення. Пригадайте міфічне оповідання про Цура (Чура) і Пека (див.: Словничок-довідничок про «Берегиню»).

Уда́рити по рука́х — дійти згоди.

Сві́т за о́чі — помандрувати дуже далеко.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Мавка — казкова істота, яка живе в лісі або полі, зображували її в образі гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям.

Коша́ра — загорода або хлів для овець, кіз.

Ратя́зь — тут; пута.

Недо́сзок — вуздечка без вудил.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Прочитай самостійно «Казку про Оха-чародія» Лесі Українки. Проведи невелике дослідження і з'ясуй, що спільного між казками, а чим вони різняться.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Роздивись і порівняй ілюстрації до казки: малюнки художниці Катерини Штанко (с. 54, 56, 58) та кадри з мультфільму «Чарівник Ох». Чи збігається твоє бачення героїв казки з образами, створеними художницею і мультиплікаторами? Поясни свою думку.

ЛЕТЮЧИЙ КОРАБЕЛЬ

Казка

Був собі дід та баба, а в них було три сини: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм щонеділі білі сорочки дає, а дурника всі лають, сміються з нього, а він знай на печі у просі, в чорній сорочці, без штанців. Як дадуть, то й їсть, а ні, то він голодує. Аж ось прийшла чутка, що так і так: прилетів такий царський указ, щоб зібралися до царя на обід, і хто змайструє такий корабель, щоб літав, і приїде на тім кораблі, за того цар дочку віддає.

Розумні брати й радяться:

— Піти б то, може, там, де наше щастя закотилося!

Порадилися, просяться в батька та в матері:

— Підемо ми, — кажуть, — до царя на обід: загубити — нічого не загубимо, а може, там де наше щастя закотилося!

Батько їх умовляє, мати їх умовляє... Ні!

— Підемо, та й годі! Благословіть нас на дорогу.

Старі, нічого робити, взяли, поблагословили їх на дорогу, баба надала їм білих паляниць, спекла порося — пішли вони.

А дурень сидить на печі та й собі проситься:

— Піду і я туди, куди брати пішли!

— Куди ти, дурню, підеш? — каже мати. — Там тебе й вовки з'їдять!

— Ні, — каже, — не з'їдять, піду!

Старі з нього спершу сміялись, а то давай лаяти. Так ні! Вони бачать, що з дурнем, мовляв, нічого не зробиш, та й кажуть:

— Ну, йди, та щоб ти вже й не вертався й щоб не признавався, що ти наш син.

Баба дала йому торбу, наклала туди чорного черствого хліба, пляшку води дала й випровадила його з дому. Він і пішов.

Іде та йде, коли зустрічає на дорозі діда: такий сивий дідуган, борода зовсім біла аж до пояса.

— Здорові, діду!

— Здоров, сину!

— Куди йдете, діду?

А той каже:

— Ходжу по світу, з біди людей виручаю. А ти куди?

— До царя на обід.

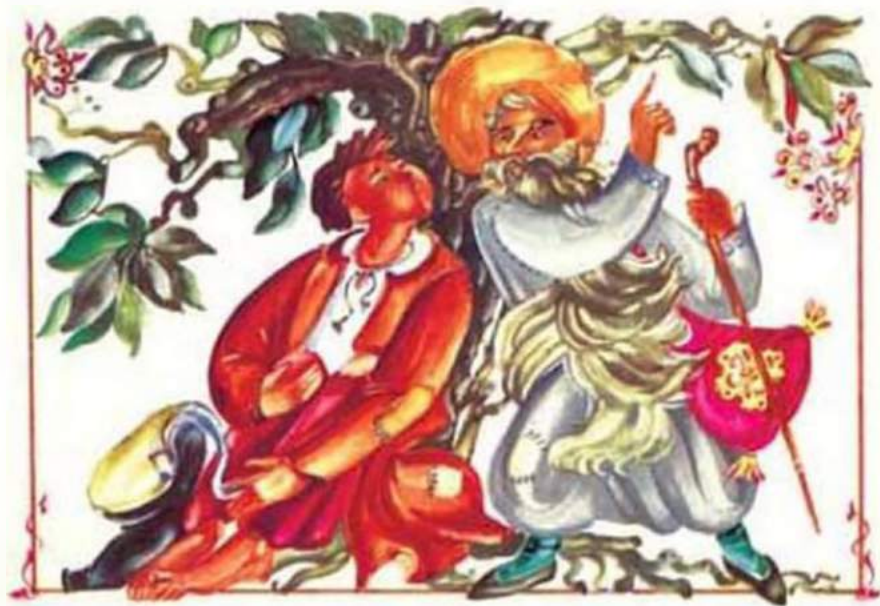
— Хіба ти, — питає дід, — умієш зробити такий корабель, щоб сам літав?

— Ні, — каже, — не вмію!

— То й чого ж ти йдеш?

— А Бог його знає, — каже, — чого! Загубити не загублю, а може, там моє щастя закотилося.

— Сідай же, — каже, — та спочинеш трохи, пополуднуємо. Виймай, що там у тебе в торбі.

Ілюстрація Миколи Бекала

— Е, дідусю, нема тут нічого, самий черствий хліб, що ви й не вкусите.

— Нічого, виймай!

От дурень виймає, аж з того чорного хліба такі стали паляниці білі, що він ізроду й не їв таких; сказано, «як у панів».

От вони розіслали свитки на траві, посідали, давай полуднувати. Пополуднували гарненько, подякував дід дурневі за хліб та й каже:

— Ну, слухай, сину: йди ж тепер ти в ліс, та підійди до дерева, та перехрестися тричі, й удар сокирою в дерево, а сам мерщій падай ниць і лежи, аж поки тебе хто не розбудить; тоді, — каже, — тобі корабель збудується, а ти сідай на нього й лети, куди тобі треба, по дорозі бери кого б там не стрів.

Дурень подякував дідові і розпрощався; дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс.

От увійшов у ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць та й заснув. Спав-спав... Коли це за який там час чує — хтось його будить:

— Уставай, уже твоє щастя поспіло, вставай!

Дурень прокинувся, коли гляне — аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а вітрила шовкові так і понадимались — тільки летіти! От він, недовго думавши, сів на корабель, той корабель знявся й полетів... Як полетів та й полетів — нижче неба, вище землі — й оком не зглянеш!

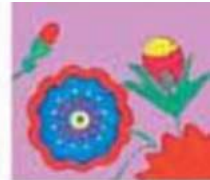
Летів-летів, коли дивиться: припав чоловік на шляху до землі вухом та й слухає. Він і гукнув:

— Здорові, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Що ви робите?

— Слухаю, — каже, — чи вже позбирались до царя на обід люди.

— А хіба ви туди йдете?

— Туди.

— Сідайте зі мною, я вас підвезу.

Той сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік шляхом — одна нога за вухо прив'язана, а на одній скаче.

— Здорові, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Чого ви на одній нозі скачете?

— Того, — каже, — коли б я відв'язав другу, то за одним ступнем увесь би світ переступив. А я, — каже, — не хочу...

— Куди ж ви йдете?

— До царя на обід.

— Сідайте з нами.

— Добре.

Той сів, знов полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: стоїть на дорозі стрілець і приціляється з лука, а ніде не видно ні птиці, нічого. Він крикнув:

— Здорові, дядьку! Куди ви цілитесь, що не видно ні птиці, нічого?

— То що, що не видно? То вам не видно, а мені видно!

— Де ви її бачите!

— Ет! — каже. — Там, за сто миль, сидить на сухій грушці!

— Сідайте з нами!

Він і сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік і несе за спиною повен мішок хліба.

— Здорові, дядьку!

— Здоров!

— Куди ви йдете?

— Іду, — каже, — добувати на обід хліба.

— Та в вас і так повен мішок!

— Що тут цього хліба? Мені й на один раз поснідати не стане.

— Сідайте з нами!

— Добре!

Сів і той. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться, ходить чоловік коло озера, мов чогось шукає.

— Здорові, дядьку!

— Здоров!

— Чого ж ви тут ходите?

— Пити, — каже, — хочеться, та ніяк води не знайду.

— Та перед вами ж цілісіньке озеро, чому ви не п'єте?

— Ет, що тут цієї води! Мені й на один ковток не стане.

- Так сідайте з нами!
— Добре!
Він сів, полетіли.
Летіли-летіли, коли глянуть, аж іде чоловік у село й несе куль соломи.
— Здорові, дядьку! Куди це несете соломі?
— У село, — каже.
— Ото! Хіба в селі нема соломи?
— Є, — говорить, — та не така!
— А хіба це яка?
— А така, — каже, — що яке б душне літо не було, а тільки розкидай цю соломі, то зараз де не візьметься мороз і сніг.
— Сідай з нами!
Той сів, і полетіли далі.
Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік у ліс і несе в'язку дров за плечима.
— Здоров, дядьку!
— Здоров!
— Куди ви дрова несете?
— У ліс.
— Ото! Хіба в лісі нема дров?
— Чому нема? Є, — говорить, — та не такі.
— А які ж?

Ілюстрація Миколи Бекала

— Там, — каже, — прості, а це такі, що як тільки розкидати їх, так зараз же де не візьметься військо перед тобою!

— Сідайте з нами!

І той згодився, сів, та й полетіли.

Чи довго вони летіли, чи недовго, а прилітають до царя на обід. А там серед двору столи понаставлені й понакривані, бочки меду та горілки повикочувані — пий, душе, їж, душе, чого забажаєш! А людей, — сказано, — півцарства зійшлося.

Дурень прилетів із товариством на тім кораблі, спустився в царя перед вікнами, повиходили вони з корабля й пішли обідати.

Цар дивиться у вікно — аж щось прилетіло на золотім кораблі. Він лакеєві і каже:

— Піді спитай, хто там золотим кораблем прилетів!

Лакей пішов, подивився, приходить до царя:

— Якась, — каже, — мужва обідрана!

Цар не вірить:

— Як, — каже, — можна, щоб мужики на золотім кораблі прилетіли! Ти, мабуть, не допитався.

Взяв та й пішов сам між люди.

— Хто, — питає, — тут на цім кораблі прилетів?

Дурень виступив:

— Я! — каже.

Цар як подивився, що в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, то аж за голову взявся: «Як-таки, щоб я свою дитину та за такого холопа видав!»

1. Чому троє братів вирушили в дорогу? Чи знали вони, як виконати царський указ?
2. Що дала мати на дорогу двом розумним братам, а що — дурневі? Підтвердь думку про різне ставлення батьків до синів словами з тексту.
3. Виразно прочитай в особах розмову дурника з дідусем. Про що ти з неї дізнався?
4. Чому дідусь вирішив допомогти хлопцеві побудувати летючий корабель? Який ти з цього можеш зробити висновок?
5. Як ти думаєш, чому дідусь наказав дурневі по дорозі брати всіх, кого б він не стрів?
6. Назви прізвиська побратимів, яких забрав до себе на летючий корабель хлопець. Що вони вміли робити краще за дурня?
7. Як ти думаєш, чи захоче цар віддати заміж свою дочку за дурня? Чи стануть хлопцеві у пригоді побратими? Перевір свої здогадки, прочитавши продовження казки.

Що його робити? І давай йому загадки загадувати.

— Піди, — каже на лакея, — скажи йому, що хоч він і на кораблі прилетів, а як не добуде води живущої цілющої, поки люди пообідають, то не то царівни не віддам, а оце меч — а йому голова з плеч!

Лакей і пішов.

А Слухало, той самий, що припав до землі вухом, підслухав, що цар казав, то й розказав дурневі. Дурень сидить на лаві (такі лави кругом столів пороблено) та й журиться: не їсть, не п'є. Скороход побачив:

— Чому ти, — питає, — не їси?

— Де вже мені їсти! І в пельку не йде.

І розказав — так і так.

— Загадав мені цар, щоб я, поки люди пообідають, добув води живущої цілющої... Як я її добуду?

— Не журись! Я тобі дістану!

— Ну, гляди!

Приходить лакей, дає йому царський наказ; а він уже давно знає, як і що.

— Скажи, — говорить, — що принесу!

От лакей і пішов.

А Скороход відв'язав ногу від вуха та як махнув, — так в одну мить і набрав води живущої й цілющої.

Набрав, утомивсь. «Ще, — думає, — поки обід, вернуся, а тепер сяду під млином, відпочину трохи».

Сів та й заснув. Люди вже обід кінчають, а його нема. Дурень сидить ні живий ні мертвий. «Пропає!» — думає.

Слухало взяв, приставив до землі вухо — давай слухати. Слухав-слухав.

— Не журись! — каже. — Під млином спить, вражий син!

— Що ж ми будемо тепер робити? — каже дурень. — Як би його збудити?

А Стрілець каже:

— Не бійся: я збуджу!

От як нап'яв лук, як стрельне — як торохне стріла в млин, аж тріски полетіли... Скороход прокинувся — мерщій туди! Люди обід тільки що кінчають, а він приносить ту воду.

Цар — що робити? Ну загадувати другу загадку: як із'їсть із своїм товариством за одним разом шість пар волів смажених і сорок пічок хліба, тоді, каже, віддам мою дитину за нього, а не з'їсть, то от мій меч — а йому голова з плеч!

Слухало й підслухав та й розказав дурневі.

— Що ж мені тепер робити? Я й одного хліба не з'їм! — каже дурень.

Та й знов зажурився — аж плаче. А Об'їдайло й каже:

— Не плач, я за вас усіх поїм, і ще буде й мало. — Приходить лакей: так і так.

— Добре, — каже, — нехай дають!

От нажарили дванадцять биків, напекли сорок пічок хліба. Об'їдало як зачав їсти — усе дочиста поїв, ще й просить:

— Ех, — каже, — мало! Хоч би ще трошки дали!..

Цар бачить, що він такий, — знову загадав загадку, щоб сорок сорокових кухлів води випив за одним духом і сорок сорокових кухлів вина, а не вип'є — «мій меч — його голова з плеч!»

Слухало підслухав — розказав; дурень плаче.

— Не плач! — каже Обпивайло. — Я, — каже, — сам вип'ю, ще й мало буде.

От викотили їм по сорок сорокових кухлів води й вина. Обпивайло як узяв пити, всі до каплі видув ще й підсміює.

— Ех, — каже, — мало! Хоч би ще трохи — ще б випив.

Цар бачить, що нічого з ним не вдіє, та думає: «Треба його, вражого сина, зо світу звести, а то він мою дитину запакує!» От і посилає до дурня лакея:

— Піди скажи, що казав цар, щоб перед вінцем у баню сходив.

А другому лакеєві загадує, щоб пішов сказав, щоб баню чавунну напалили: «Так він сякий-такий зажариться!» Грубник натопив баню — так і пащить: самого чорта, мовляв, можна зжарити!

Сказали дурневі. От він іде в баню, а за ним слідком іде Морозко з соломою. Тільки що ввійшли в баню, аж там такий жар, що не можна! Морозко розкинув соломі — й відразу так стало холодно, що дурень насилу обмився, та швидко на піч, та там і заснув, бо намерзся-таки добре! Вранці відчиняють баню, думають — тільки з нього попільець зостався, аж він лежить на печі; вони його й збудили.

— Оце, — каже, — як міцно спав!

Та й пішов із бані.

Доповіли цареві, що так, мовляв, і так: на печі спав, і в бані так холодно, наче цілу зиму не топлено. Цар засмутився дуже: що його робити? Думав-думав, думав-думав...

— Ну, — каже, — як дістане мені на ранок полк війська, то вже дам свою дочку за нього, а не дістане, то от «мій меч — йому голова з плеч!»

А сам думає:

«Де таки простому мужикові полк війська добути? Я цар, та й то!..»

От і дав наказ.

Слухало й підслухав, і розказав дурневі. Дурень знову сидить та й плаче:

— Що мені тепер робити на світі? Де я того війська добуду?

Іде на корабель до товариства:

— Ой, виручть, братця! Виручали не один раз з біди і тепер виручть! А то пропав я на світі!..

— Не плач! — каже той, що ніс дрова. — Я тебе виручу.

Приходить слуга:

— Казав, — каже, — цар, як поставиш завтра на ранок цілий полк війська, тоді твоя царівна!

— Добре, зроблю! — каже дурень. — Тільки, — каже, — скажи цареві, як не віддасть ще й тепер, то я його війною повоюю й силою царівну візьму.

Ілюстрація *Миколи Бекала*

Уночі повів товариш дурня в поле й поніс із собою в'язку дров. Як почав ті дрова розкидати, як почав розкидати, то що кине — то й чоловік, що кине — то й чоловік! І такого війська набралось, Господи! На ранок прокидається цар — аж чує: грають. Він питає:

— Що там так рано грає?

— То, — кажуть, — той своє військо муштрує, що на золотім кораблі прилетів.

Цар тоді бачить, що нічого не вдіє, та звелів його покликати до себе.

А дурень такий став, що його й не пізнаєш: одежа на ньому так і сяє: шапочка золота, а сам такий гарний, що Боже! Веде він своє військо, сам на воронім коні попереду, за ним старшина... Підступив під палац:

— Стій! — крикнув.

Військо у лаву стало — як перемите! Він пішов у палац; цар його обіймає, цілує.

— Сідай, мій зятю любий!

Вийшла й царівна; як побачила — аж засміялась, який у неї гарний чоловік буде! От їх швидко й повінчали, такий бенкет задали, що аж до неба дим пішов.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Які завдання загадував цар хлопцеві?
2. Як допомогли хлопцеві побратими?

3. Як поставився цар до дурня при першому знайомстві? А яким стало його ставлення після того, як хлопець показав усім своє військо? Який висновок ти можеш зробити про щирість царя і його дочки? Як би ти порадив: чи варто хлопцеві одружуватись із царівною?
4. Чи сподобався тобі головний герой казки? Назви риси характеру дурня.
5. Що в казці може бути правдою, а що — вигадка?
6. Чого навчає ця казка?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Ниць — лежати, падати обличчям донизу.

Меля — міра довжини завдовжки 1,6 кілометра.

Куль соліми — туго скручений оберемок соломи.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

1. Уяви, що ти потрапив / потрапила до хлопця на летючий корабель. Роль кого із його побратимів ти хочеш виконувати? Доповни казку частиною, у якій ти — один із героїв.
2. Яким ти уявляєш летючий корабель? Намалюй його або розкажи про нього.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Уклади збірку казок про тварин. На останній сторінці розмісти словничок, у який запиши тварин, що діють у казках, та які риси характеру людей вони уособлюють.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Накресли і заповни в зошиті таблицю. Зроби висновки про особливості вивчених народних казок.

Назва казки	«Чарівні» числа	Казковий зачин	Казкова кінцівка	Казкові слова	Фантастичне
«Про правду і кривду»					
«Мудра дівчина»					
«Ох»					
«Летючий корабель»					

У початковій школі ви читали багато літературних казок Івана Франка, Лесі Українки, Всеволода Нестайка та інших письменників.

Ти вже знаєш, що в *літературній казці обов'язково є автор*, тому її ще називають *авторською*. Поява її стала можливою після винайдення письма та книгодрукування. Літературна казка, на відміну від народної, існує лише близько двох століть.

Як виникли літературні казки? Спочатку люди художньо переказували народні казки, потім писали літературні казки за фольклорними мотивами і лише на початку XIX століття почали створювати власне авторські казки.

Що спільне між народною та літературною казкою?

Літературна казка, як і народна, — це фантастичний, чарівний твір, у якому перемагає добро і справедливість.

Чим відрізняється літературна казка від народної?

Літературна казка не має варіантів, її текст не можна змінити. Якщо в народній казці автор розчинився в колективному образі, то літературна казка «знає» про свого творця все: які ідеї він сповідує, які його погляди на життя, що він схвалює, а що осуджує.

Літературна казка змальовує неймовірні пригоди вигаданих або — рідше — відомих казкових героїв. У ній події відбуваються не «десь і колись» і не в «якімсь князівстві», а у звичайній міській квартирі, на горищі бабусиної хати чи ще в якомусь добре відомому читачеві місці. Тобто в авторській казці завжди є часточка реального, відомого тобі життя.

Літературна казка не обов'язково має казкові зачин і кінцівку, не завжди в ній діє магія чисел 3, 7, 9, 12, вона може бути не тільки прозовим, а ще й віршованим твором.

1. Яку казку називають літературною?
2. Що спільне між народною та літературною казкою?
3. Чим відрізняється літературна казка від народної?
4. Наведи приклади літературних казок.

УЧИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Був час, коли територію України поділили між собою дві держави — Австро-Угорщина та Росія. В селі Нагуєвичі неподалік від міста Дрогобича, що в ХІХ столітті належало Австро-Угорській імперії, 27 серпня 1856 року народився Іван Якович Франко.

Для Івана його батьки залишилися взірцем на все життя. Тато — знаний і шанований у селі коваль. До нього люди сходилися не тільки по допомогу, а й за порадою. «Кузня мого тата була місцем збору, нарад та приязної балаканини для всіх сусідів, — згадував пізніше Іван Франко. — Мене тягнуло на двір до кузні. Мені хотілося власними очима глядіти на все, слухати всього, що там робиться та говориться». Мати Марія походила зі шляхетської родини Кульчицьких. Від неї Іван успадкував духовний аристократизм та почуття гідності.

Свого первістка батьки любили й не дуже залучали до роботи. Коли він брався кувати залізо, батько казав йому: «З тебе не буде коваля, ти будеш попом». Тато мріяв, що Іван здобуде освіту і «вийде в люди». Тому в рідній оселі Франко прожив тільки перші шість років. Батько бачив розум і кмітливість сина, тому віддав його на навчання до сусіднього села. І справді, він не помилився. Через десять днів малий Іван уже вмів читати українською мовою. За два роки в початковій школі хлопчик вивчив арифметику, міг читати й писати польською та німецькою, без знання яких про успішне майбутнє в Австро-Угорській імперії годі було й мріяти.

Потім Іван навчався в «німецькій нормальній школі». Уявіть собі неслидливого сільського хлопчика восьми років, який переступив поріг школи. Усе чуже й вороже, навчання відбувається нерідною мовою. Ослушався — різки. Кругом глузування й на-

смішки з мужицького сина. І яке ж було здивування всіх, коли наприкінці року Іван став першим у навчанні, отримав відзнаку за успіхи. «На екзамені... був і мій батько. Я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду (книжку), то я почув, що він голосно заплакав», — згадував пізніше Іван Якович.

Уже наступного року батька не стало, а ще через сім років померла і Франкова мама. На щастя, вітчим, людина добра і щира, допомагав Іванові здобути освіту. По закінченні школи Іван навчався в Дрогобицькій гімназії. Він був неймовірно працездатним хлопцем, багато читав, миттєво запам'ятовував усе прочитане й почуте. Твори на уроки літератури часто писав віршами, чим дивував учителів. Навіть устигав допомагати ще кільком однокласникам. У гімназії Франко вивчив п'ять мов. Українською, польською, німецькою писав вірші. З грецької та латинської ще в гімназії багато перекладав. Пізніше вивчив також старослов'янську, чеську, російську, ідиш, а ще — французьку, англійську, угорську, італійську мови.

Така працездатність залишилася в Івана Яковича на все життя. Він поспішав жити, боячись чогось не встигнути. За своє життя письменник написав понад п'ять тисяч художніх і наукових творів, служив громаді, переймався бідами людей.

Хоч Іван Якович Франко був високоосвіченою людиною, він називав себе «мужиком» і цим підкреслював, що є українцем і сином свого народу.

Іван Якович Франко написав близько 50 літературних казок. Він складав їх спочатку для своїх дітей — Андрія, Тараса, Петра та Анни. Згодом частина з цих творів увійшла до збірки казок «Коли ще звірі говорили». Як ти здогадуєшся з назви, у них розповідається про тварин. Але, як казав сам Франко, казка «одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати: — Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних баранів, вовків та ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забавами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих!»

1. Опрацюй форзац на початку підручника та матеріали статті. Розкажи, коли і де народився Іван Якович Франко.
2. Який вплив на малого Івана справили його батьки?

3. Які успіхи в навчанні виявляв Франко-школяр? Наведи два-три приклади з його біографії.
4. Чому Іван Франко називав себе «мужиком»?
5. Які приклади з біографії письменника засвідчують, що він поспішав жити, боявся чогось не встигнути?
6. Як називається збірка казок Івана Франка? Кого зображував автор в образах тварин?

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ПЕРСОНАЖІ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ. МОВА АВТОРА ТА МОВА ПЕРСОНАЖІВ

Головним персонажем у казці «Фарбований Лис» є Лис Микита. **Головний персонаж** — це дійова особа, про яку розповідається протягом усього твору і характер якої розкрито найповніше. З головним персонажем пов'язана більшість подій у художньому творі.

Другорядні персонажі — це дійові особи, які виконують у творі допоміжну роль і допомагають висвітлити характер головного персонажа. Другорядними персонажами в казці «Фарбований Лис» є собаки, Вовчик-братик, Ведмідь, Кабан, Олень тощо.

Мова автора — це мова оповідача в художньому творі. Наприклад, казка «Фарбований Лис» починається словами оповідача: *Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий.*

Мова персонажів — це мова дійових осіб твору. Вона передає їхні почуття, думки, допомагає зрозуміти характери.

Головний
персонаж

Другорядні
персонажі

Мова автора

Мова персонажів

1. Яких персонажів називають головними, а яких — другорядними?
2. Що таке мова автора і мова персонажів?

З назви твору здогадайся, зміст якої іншої казки нагадуватиме тобі «Фарбований Лис» Івана Франка. Відповідь прочитай за «Словничком-довідничком».

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Казка

Жив собі в одному лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, заставляли на нього заліза або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — решетився Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— От же побачите, і в блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб досягнути своєї цілі, Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. «От Пес так Пес», — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього!

Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі створені сїни, а з сїней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билось сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се у нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у

Ілюстрація Івана Пеніка

першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвили зирнув на себе — Господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжакowymi колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня або здоровий ступернак, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

1. Хто такий Лис Микита? Прочитай, як про нього сказано в тексті.
2. Виразно прочитай розмову Лиса Микити з товаришами. Яким із цієї розмови постає Лис Микита? Про що свідчать у розмові окличні речення?
3. Назви слова, якими можна передати почуття Лиса Микити, коли: а) він потрапив до міста; б) на його слід натрапили собаки; в) він ускочив у діжку з фарбою. Підтвердь відповідь словами з тексту.
4. Чи дійсно в місті Лис був таким хоробрим, як вихвалявся?
5. Прочитай, яким Лис Микита побачив себе на наступний ранок після пригоди. Які почуття його переповнювали? Чому в останньому абзаці переважають окличні речення?
6. Хто в казці називає Лиса Микиту *нашим*, *моїм*? Який висновок ти можеш зробити?
7. Описуючи пригоди Лиса Микити в місті, оповідач двічі називає його бідним. Чи справді він співчуває героєві?
8. Як ставиться оповідач до Лиса Микити? Підтвердь свої думки прикладами з тексту.
9. Як ти думаєш, що станеться з Микитою далі? Прочитай продовження казки.

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшно ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенно ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напиться. Мавпа Фрузя вистригла йому три жмільки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшно. Підійшли до того місця, де вое ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отеє тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у гліб лісу, де знав, що є місце сходи́н для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилось звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

Ілюстрація Івана Пеніка

— Приступіть ближче, я вам усе розповім — лагідно і солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

«Звіре Остромисле! В звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверми!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що жиє. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у Бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінький

фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Як назвав себе Лис Микита? А як називали його звірі? Про що свідчать ці назви?
2. Прочитай, який обов'язок нібито поклав на Лиса Микиту святий Миколай, коли посилав його на землю. Назви **одну** рису характеру, яка повинна керувати діями царя звірів.
3. У казці сказано: *Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним...* Чи дійсно все було саме так? Прочитай, якою була «справедливість» Лиса.
4. Який епізод у казці є найнапруженішим? Перекажи його.
5. Порівняй, яке враження справив на звірів фарбований Лис при першій зустрічі, а що вони відчули на концерті, коли Микита заспівав.
6. Хто винен у тому, що Лис Микита ошукав звірів? Доведи свою відповідь прикладами з казки.
7. На кого більше були сердиті звірі — на Лиса Микиту чи на самих себе? Як про це сказано в казці?
8. Які риси характеру людей засуджує ця казка? Чи є в ній хоч один персонаж, поведінку якого оповідач схвалює?
9. Які важливі питання про стосунки між людьми порушує І. Франко в казці «Фарбований Лис»?
10. Яка головна думка казки «Фарбований Лис»?
11. Що означає вираз *Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі*?
12. Порівняй казку І. Франка «Фарбований Лис» та індійську народну казку «Фарбований шакал». Що між ними спільне, а чим вони різняться?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай значення висловів!

Вертав з пор і жніми руками — повертався ні з чим.

І в сні не бачив, і в гаручці не чував — ніколи не бачив, не переживав.

Скрут'ївся, мов моха в окріпі — швидко, хапливо рухався.

Глод крут'їв кешки — зголодніти.

Банькѣ вѣтрищив — зробив великі очі від здивування.
Дати драпакѣ — втікати.
Мов у Б і га за дверѣма — дуже добре.
Полода з очай спала — прозріти, побачити очевидне.
 Кілька виразів (на вибір) уведи в речення.

Зверни увагу! У казці І. Франко пише: *У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини... фарби.* Вислів стати в пригоді означає знадобитися, бути корисним. Не плутай із висловом *мати нагоду*, тобто мати сприятливі обставини: *Ми мали нагоду відвідати музей.*

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Залѣзо — тут: пастка.
Кпѣти — глузувати, насміхатися.
Решетѣвся — тут: вихвалявся.
Перечѣслився — прорахувався.
Ярина — тут: городина.
Кобалѣя — торба.

Стрій — убрання.
Непорадна годѣна — лиха година.
Гудз — гуля.
Ступернак — товчак.
Подѣбав — зустрів.
Драбѣга — тут: пройдисвіт.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади й запиши в зошиті план казки «Фарбований Лис».
2. Перекажи докладно членам своєї родини зміст казки.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Уяви собі, що лісові мешканці відразу впізнали Микиту. Яким би було тоді продовження казки? Напиши свою казку про фарбованого Лиса.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Якщо є змога, переглянь мультиплікаційний фільм «Лис Микита» за одно-йменною казкою у віршах І. Франка і поділися враженнями з однокласниками. Що тобі найбільше в ньому сподобалося? Чим схожий герой мультфільму на героя казки «Фарбований Лис»?

ВАСИЛЬ
КОРОЛІВ-СТАРІЙ
(1879—1943)

ЗАХИСНИК УКРАЇНСЬКОГО ІМЕНІ ЗА КОРДОНОМ

Доля Василя Костьовича Королева (таке справжнє прізвище письменника) була трагічною та схожою на життєвий шлях багатьох українських патріотів першої половини ХХ століття. У сорок років, щоб уникнути розправи влади, він змушений був покинути рідну землю й блукати світами, зазнаючи поневірянь. У вигнанні він згадував Україну, краєвиди Полтавщини, де народився, свого батька. Пізніше він напише: «Я любив свого спокійного тата і міцно вірив його авторитетному слову». Саме за прикладом батька-священика Василь навчався спочатку в духовній школі, потім у Полтавській духовній семінарії.

Але Василя Костьовича манив до себе вир життя й притягувала магія слова. Тому він починає займатися громадськими справами, захищає права селян. А ще — стає активним дописувачем в українські газети, адже ще змалку мріяв стати письменником.

Василь Королів радо вітав проголошення нашої національної держави — Української Народної Республіки, докладав зусиль до її розбудови та зміцнення. Але революція зазнала поразки, тому він переїхав до Чехо-Словаччини, де й прожив решту життя. Хоч як тяжко не було на чужині, письменник працював заради того, щоб «не осоромити перед чехами українського імені».

Саме за кордоном Василь Костьович написав більшість своїх творів, а їх було не багато не мало 100 книжок і брошур, не рахуючи статей у пресі. Своїми роздумами з читачами автор ділився на сторінках роману «Чмелик», у казках збірки «Нечиста сила», у п'єсі-казці «Русалка-жаба». Крім того, письменник написав багато оповідань для дітей і книжку спогадів.

У казці «Хуха-Моховинка» ти познайомишся з міфічною істотою Хухою, яку дорослі не можуть побачити. Відкривається

вона іноді хіба що діткам, адже вони добрі і їм доступне все, про що ніколи не повинні знати старші.

1. Опрацюй форзац на початку підручника. Розкажи, коли і де народився письменник. Яке його справжнє прізвище?
2. Який вплив мав на письменника його батько?
3. Які події в житті країни змусили Василя Костьовича Королева покинути Україну?
4. У чому виявлялося прагнення письменника «не осоромити перед чехами українського імені»?

У казці ти прочитаєш, який зовнішній вигляд мали Хуха та дівчинка. **Опис зовнішності персонажа в літературному творі називається *портретом*.** Він служить для характеристики дійових осіб.

ХУХА-МОХОВИНКА

Казка

Вона була останньою. Народилася не ранньою весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком», її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, звичайненька, слухняна, роботяща. А, граючись з іншими малими Хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалась, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Коротко кажучи, це була дуже гарна Хушка, може, ліпша, як всі інші Хухи в тому лісі.

Ілюстрація Марини Михайлошиної

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх Хух звемо просто Хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто Люди. А тим часом Хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях — печерницями; що понад річками та озерами — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах — бур'янками. Бувають ще степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі Хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду ліською Хухою. Їй не тільки ліською, а ще й боровинкою, бо народилася вона у густому-густому старому борі, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що Хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому борі, в якому жила Моховинка, нічого не загрожувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко в середину ходити боялися, рубали ж ліс тільки невеликими частками, й він швидко виростав знову.

В тім борі, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було впізнати: на прикорні вона ділиться на три товсті стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й ізокола, й зсередини — м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовничку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалкову квіточку — «братки». Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки.

Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовничку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховиночка найчастіш була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глянцях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску — жовтою, як пісок, між кущами шипшини — рожевою, на вересі — фіалковою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають Хух. Хоча ж і те треба сказати, що люди взагалі дуже неуважні: вони мало чого помічають навколо себе. До того ж, далеко-далеко не кожний може побачити Хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула віконцем й побачила, що по лісі на глинях й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж, коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже починався підзимок.

Юрій Камишний. Поклик серця
(фрагмент картини)

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла з своїх зимових запасів сухо-го моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвеніло. Сама ж вона так підплигнула на своєму ліжку, що аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче. Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках, що майже цілком застували їй дивитися. Він вигнувся, щось блиснуло в повітрі, й те блискуче вдарило по її сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей й між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших Хух й сумно дивилися, як дід рубав сосну, їм було боляче слухать, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, манесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить не по правді! А біжіть лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрийсь по дорозі й до Лісовика, скажіть їйому — він щось вигадась...

Хухи мерщій покотили до лісничової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

— Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Дерева стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?

Тоді Хухи почали ще дужче шкрябатися по шибах.

Лісник накинув козушину на плечі й вийшов на поріг. Тут його при звичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій вхопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі Хухи. Та тільки ж дід ще здалеку почув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих й малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити?.. Проситися до когось в хатку було незручно, бо у Хух такий звичай, що кожна доросла Хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча би і рідних батьків чи там сестер або братів жодна Хуха собі не дозволить. Отож лишалося одно: шукати нового помешкання, дарма, що всі родичі й знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла Хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж в тому лісі

було повно Хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша Хуха або Хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилилась, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, й Моховинка ви-йшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилась до них, то вчула, що відтіль тягне теплом й чимсь дуже смачно пахне.

1. Із якої події починається казка?
2. Чому оповідач перед першою подією пропонує читачеві такий розлогий вступ?
3. Коли народилася Хуха-Моховинка?
4. Які місцини любляють Хухи, а де не люблять жити? Вибери тільки правильні відповіді: *ліс, річка, гори, море, бур'ян, левада, болото, байрак*.
5. Прочитай портрет Хухи. Чи можеш ти з портретної характеристики визначити ставлення оповідача до Хухи? Які слова допомагають тобі це зробити?
6. Випиши в зошит із тексту, якого кольору можуть набувати Хухи в різних обставинах. Прочитай про вплив кольорів на людину в Словничку-довідничку. Як ти думаєш, чи впливали кольори, у які змінювалася Хуха, на риси її характеру?
7. За які якості всі в лісі любили Хуху-Моховинку? Як про це сказано в казці?
8. Прочитай уривок від слів *А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть* до кінця абзацу. Кому належать ці слова — Хусі чи оповідачеві? Що вражає автора цих слів у людях? З якою інтонацією треба читати цей абзац?
9. Про яку ваду людей ще згадується в цій частині казки? Як ти думаєш, чи випадково про них розповідає оповідач?
10. Якої кривди зазнала Хуха від діда?
11. Перекажи епізод, як товариш ки прагнули врятувати Хуху.
12. Як ти думаєш, що станеться з Хухою далі? Прочитай продовження казки.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тва-

рини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, бороди, але дивились на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятами, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилось їй нещастя, й самі запросили її тут лишитись та оселитись. І, хоча, звичайно, Хухи не живуть по хлівах, Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала Хуха-боровинка Хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очима. І одразу сподобалася Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх в рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Хуха Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризувалось з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..

І Хуха мріяла й удень, і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнути на мороз свою жовто-фіалкову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходиться весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, — тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернути до Рідного Краю.

Одного дня в хліві трапилось нещастя.

Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти з собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже вночі в ту сітку й заплуталась старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася в ній, тим дужче заплутувалась. Вранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутись, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочку. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, могла Хуха проскочити в хату. Тут вона враз вскочила в ліжко до дітей.

Але Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю й, посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снився сон.

— Ненечко! — гукали вони одно поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка, мов квіточка, а голосок, як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом ввижається. В житті ж такого не буває, їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж Хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилася показатись дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, що ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу Хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед них з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — Й з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось з людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на Масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо Хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж Хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити й гостряк сокири влучив її по задній ніжці. Вона болісно запищала

й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь Хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватись, бо то ж — Нечиста Сила!..

Діти слухали й не могли тому йняти віри. Вони вже й самі добре знали Хуху. Бачили вони навч, яка вона мила, добра, плоха, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона рятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховиночку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзивалася...

1. Де знайшла прихисток Хуха?
2. Як жилося Хусі біля тварин? Чи все їй там подобалося?
3. У казці сказано: *Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..* Як ти думаєш, чи тільки Хусі належать ці думки? Обґрунтуй свою відповідь.
4. Прочитай портрет дівчинки. Які слова добирає оповідач, щоб її змалювати? Яке враження в тебе склалося про дівчинку з портретної характеристики?
5. Яка пригода змусила Хуху пробратися в хату до людей? Перекажи цю подію стисло.
6. Якою побачили Хуху діти? Як вони описали мамі її зовнішній вигляд? Чи збігається цей опис із описом оповідача на початку твору?
7. Якою була друга зустріч Хухи з дідом? Перекажи цей епізод докладно.
8. Назви **одну** причину, за що дід ненавидів Хух.
9. Як поводитися діти, коли дід напав на Хуху? На чиєму боці вони були? Прочитай про це в тексті.
10. На чиєму боці оповідач у пригоді Хухи та діда? Чому ти робиш такий висновок?
11. Назви всі найнапруженіші епізоди в казці.
12. Що сталося з Хухою далі? Дофантазуй продовження казки. Прочитай закінчення і порівняй свій варіант казки з варіантом письменника.

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася й красненько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

В лісі вже починав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Всі Хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати хатньою Хухою, або кривенькою Моховинкою.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й всіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу Божого не було видно.

Моховинка котила з кучугурина кучугуруй вже перебігла аждо середини лісу, коли зненацька вчула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулася в той бік й угледіла в наметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він збезсилів, задубів й, почувачуи, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаявшись...

Й він почав перелічувати всі злочини та кривди, що вчинив протягом свого життя.

— Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то заприсягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не крастиму, не лаятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!..

Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів він її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду Хух. Там вона розповіла, що бачила, й прохала допомоги. Недовго їй довелося й прохати, бо ж всі Хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулись до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими кожушками; інші здмухували з нього сніг; інші лапками розгрібали намет.

Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужавіла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок й висмикнув одну ногу, а потім і другу.

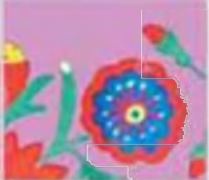
Радий та щасливий виліз він з намету й став на снігу.

Тоді перед ним об'явилася Хуха Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз в наметі. Там стояв безпомічний, мов закам'янілий. Але в тій хвилі почув тонісінький голосочок:

— Так, я — Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих дітей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, Хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід все ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видно, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилась.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім Хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила б тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у наметі. А по-друге: розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!..

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід їй дякував.

Швиденько вона покотила на Хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких Хух...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. За яких обставин знову зустрілися Хуха й дід? Стисло перекажи цей епізод.
2. Чому, побачивши Хуху, дід ухопився за сокиру, а щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова?
3. Як характеризували Хуху її вчинки? Назви **одну** головну рису характеру Хухи.
4. Як змінювалося ставлення діда до Хухи протягом твору? Наведи приклади.
5. Поясни, як ти розумієш слова з казки: *Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності.*
6. Як ти думаєш, на чиєму боці — Хухи чи діда — симпатії оповідача у творі? Свою відповідь обґрунтуй.
7. Які важливі питання порушує В. Королів-Старий у казці?
8. Яка головна думка казки «Хуха-Моховинка»?
9. Назви головних та другорядних персонажів у казці.
10. Які ознаки твору вказують, що це — казка?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Плохей — слабкий, слабосилий, безсильний, кволий, немічний, недолугий, чахлий, хирлявий.

Ліс — бір, гай (невеликий, переважно листяний, ліс), діброва (листяний ліс, у якому переважає дуб), пуща, хащі (великий густий, дрімучий ліс).

Охлюнути — виснажитися, знемагати, замучуватися.

Зверни увагу! У казці В. Королів-Старий використовує словосполучення, які дуже емоційно змальовують стан неживої природи. Він пише: *сосна жалібно застогнала, сосна плаче*.

Утвори кілька образних виразів за цим зразком.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Бір — ліс.

Вєвірка — білка.

Вєграшки — ігри.

Вовнєчка — тут: вовна.

Галозка — гілка.

Глунці — тут: хвоя сосни.

Варєс — назва рослини.

Повстунки — валянки.

Сплюндрувати — знівечити, погубити.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади й запиши в зошиті план казки «Хуха-Моховинка».
2. Поміркуй, хто в казці є носіями добра, а хто — зла. Як персонажі казки виявляють свій характер у різних епізодах?

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Зроби книжечку, в яку запиши свою казку про пригоди Хухи. Намалюй до казки ілюстрації.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Розпитай у дорослих, яких міфічних істот вони знають. Запиши їхні розповіді, намалюй до записів ілюстрації. У класі разом з однокласниками влаштуй виставку творчих робіт.

«Я ДЛЯ ТЕБЕ ГОРІВ, УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ»

У 1935 році, на наступний день після Різдва, у селі Біївці на Полтавщині в сім'ї колгоспників Ганни та Андрія народилася дитина, якій Господь подарував іскру поетичного таланту. Цією дитиною був майбутній український поет Василь Андрійович Симоненко.

Уяви собі маленького хлопчика, дитинство якого припало на роки війни. Голод, скрута, небезпека, вороги. Усі чоловіки на фронті — захищають рідну землю. У селі час від часу чулися плачі жінок, яким приходили похоронки. Все це, звичайно, вплинуло на характер дитини: ріс дуже серйозним і відповідальним.

У школі він вражав учителів старанністю до навчання та глибиною своїх знань. До школи йому доводилося ходити в інше село. Щодня долав шлях у дев'ять кілометрів. І це ж тільки в один кінець дороги! Навіть морози й хуртовини не були перешкодою!

Вірші Василь почав писати, навчаючись в університеті. Але велика скромність зупиняла його їх друкувати. Юнак розумів велику відповідальність поета перед читачем за кожне сказане слово. В одному з віршів він пізніше напише:

Щось у мене було
І від діда — Тараса,
І від прадіда Сковороди.

Цими рядками Василь Симоненко підкреслював свій творчий зв'язок із двома геніями української літератури — Тарасом Шевченком і Григорієм Сковородою.

До Тараса Григоровича ставлення було особливе. Він був для молодого поета не тільки вчителем і наставником. По Шевченкові Василь Симоненко завжди звіряв свою совість і своє поетичне слово.

Якось разом із талановитою художницею Аллою Горською поет приїхав на могилу Шевченка в Каневі. За свідченнями очевидців, на Тарасову гору Василь Андрійович піднімався босоніж, несучи взуття в руках. Ця мовчазна шаноба яскраво виразила почуття поета до Кобзаря і показала, якою людиною був і сам Симоненко.

Доля відміряла йому дуже мало — усього 28 років життя. Але за цей короткий проміжок часу він устиг залишити співвітчизникам правдиве слово і свою щирю любов.

1. Коли і де народився В. Симоненко?
2. Кого В. Симоненко вважав своїми духовними наставниками?
3. Який випадок із життя письменника яскраво засвідчив його любов і шанобу до Т. Шевченка?

ВІРШОВАНА МОВА. РИМА

Усі народні й літературні казки, які ми читали досі, написані **прозовою мовою**, тобто про події в них розповідається так, як говоримо. Казку «Цар Плаксій та Лоскотон» написано **віршованою мовою**.

Перше, на що ти звернеш увагу, — віршована мова відрізняється від прозової будовою рядків. Вони значно коротші, ніж у прозовому творі.

А ще віршована мова ритмічна. У рядку **ритм часто проявляється в поєднанні в певній послідовності наголошених і ненаголошених складів**.

Наприклад, поставмо наголос у двох рядках казки «Цар Плаксій та Лоскотон»:

Жѐв у мандрах і митѐрстві
Дібрий дудько Лоскоті́н.

Позначмо ненаголошений склад позначкою U, а наголошений — ˘ . Тоді наведені два рядки вірша матимуть такий ритмічний малюнок:

$\text{˘} \text{U} \text{˘} \text{U} \text{U} \text{˘} \text{U}$
 $\text{˘} \text{U} \text{˘} \text{U} \text{U} \text{˘}$

Прозова мова

Віршована мова

Ритм

Рима

Строфа

Як бачиш, у віршованих рядках у певній послідовності чергуються наголошені та ненаголошені склади.

Посилюється віршовий ритм римою. **Рима** — це співзвучне закінчення рядків.

Наприклад, В. Симоненко пише про Лоскотона:

Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся...

Співзвучними є закінчення слів *залоскоче* і *хоче*, *появлявся* і *припинявся*.

Рядки у віршованій мові можуть об'єднуватися у строфу (в початковій школі ви називали її «стовпчиком»). **Строфа** — це поєднання кількох віршованих рядків, об'єднаних однією думкою, інтонацією та способом римування. Найпоширенішим видом строфи є чотиривірш.

Під час читання вголос кожен рядок у віршованій мові закінчуй невеликою паузою. Після строфи паузу роби довшою. Виділяй голосом ті слова, які стоять у кінці рядків вірша.

Унизу на сторінці прочитай пояснення значення слів *оптиміст* і *песиміст*. За цими поясненнями та назвою казки спробуй передбачити, про які події може в ній розповідатися. Свою відповідь обґрунтуй.

ЦАР ПЛАКСІЙ ТА ЛОСКОТОН ЦАРЕВЕ СМЕЙСТВО

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровий, —
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був на троні цар Плаксій,
Голова його мов бочка,
Очі — ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки

І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька — Вай-Вай,
Третя донечка — Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались — Плаксуні.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.

Оптиміст — людина, яка вірить у свої сили і у майбутньому сподівається тільки на хороше.

Песиміст — людина, яка не вірить у свої сили і нічого хорошого від майбутнього не очікує.

Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
«Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моєму царстві — ні!
Хто всміхнеться — в часі тім
Я того нехайно з'ім!»
Ще була у Плаксія

Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці
Забіяки-сльозівці.
Хто сміявся — вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолий.

1. Як називалася країна, у якій відбуваються події? Про що свідчить така назва?
2. Назви **два** слова, якими оповідач описує країну, в якій живе цар Плаксій.
3. Чи відповідає життя в країні першому враженню про неї? Підтвердь свою відповідь прикладами з тексту.
4. Які імена цар Плаксій дав своїм дітям? Як вони характеризують правителя країни та його дітей?
5. Назви **одну** причину, чому цар Плаксій забороняв дітям країни сміятись й радіти.
6. Яким був цар Плаксій — добрим, грізним, страшним, веселим, жорстоким? Свою відповідь обґрунтуй.
7. Прочитай продовження казки.

ДЯДЬКО ЛОСКОТОН

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір —
Хай чи дощ іде, чи сніг —
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса

І м'якенькі, наче пух.
І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуні,
Видавали заборони
Проти лоскоту вони.

І за дядьком Лоскотонем
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон

Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

1. Назви **одну** причину, чому Лоскотон щодня приходив до дітей. Підтвердь відповідь словами з казки.
2. У перших двох розділах автор не зображує жодної події, а лише розповідає про Плаксія і Лоскотона. Чому саме так починається твір?
3. Порівняй образи царя Плаксія та Лоскотона. У зошиті накресли та заповни таблицю.

	Цар Плаксій	Лоскотон
Портрет		
Ставлення до людей		
У чому була сила впливу на людей		
Життєва позиція		

За даними таблиці охарактеризуй царя Плаксія та Лоскотона.

5. Як ти думаєш, чи можна за портретними характеристиками Плаксія і Лоскотона визначити, кому з них симпатизує оповідач? Поясни свою думку.
6. Чи можеш ти передбачити, хто з двох персонажів переможе — Плаксій чи Лоскотон? Чому ти так вважаєш? Свою відповідь обґрунтуй.
7. Прочитай назви розділів казки. Передбач, які події можуть відбуватися. Прочитай продовження казки і перевір свої здогадки.

АРЕШТ ЛОСКОТОНА

Розізливсь тоді Плаксій —
Цар країни Сльозолий.
Гнівно він гукнув із трону:
«Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моєї дочці!
Хто його посадить в льох —
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:

Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакати діти!»
І завзяті сльозівці
Понеслися у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
Довго скрізь його шукали,
У всі шпари заглядали,
Перерили всі двори,
Обходили всі бори,

Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.
Був тоді у Плаксія
Лютий посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму

Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,
Міцно спутав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

ВЕСІЛЛЯ В ПАЛАЦІ

Лоскотона посадили
За вузьенькі ґрати,
А в палаці порішили:
— Час весілля грати...—
Гей, зійшлися царенята
І придворна свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Ім поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.

Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду —
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: «Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!»
Так розхвастався Плаксій —
Цар країни Сльозолий.

ЗВІЛЬНЕННЯ ЛОСКОТОНА

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й поснули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона на віки.

Рознесли всі перепони,
Гнули ґрати, мов пруті:
— Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підемо разом догравати
Ми весілля Плаксію...

ПРОДОВЖЕННЯ ВЕСІЛЛЯ

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, —
Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
— Ой, рятуйте — Лоскотон! —
Всі відразу «ох!» та «ах!»,
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
— Насмієшся ти хоч раз!.. —
Став царя він лоскотати,
І Плаксій став реготати.
Так сміявся — аж заливався,
Аж від реготу качався,
Кулаками очі тер —
Потім лопнув і помер.
Ой, була ж тоді потіха —
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуни,
Так сміялись-реготали,

Що штани з них поспадали —
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п'явками в ріці,
А Макака-забіяка
З'їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.
Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.
Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам'ятай:
Треба йти спочатку прямо.
Потім вправо завернуть,
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:
Як од втоми не впадеш —
В цю країну попадеш.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який указ видав цар Плаксій? Прочитай слова Плаксія з відповідною інтонацією.
2. Чому цар Плаксій боявся, що Лоскотон розвалить його трон? Прочитай підтвердження своїх слів у тексті.
3. Як вдалося спіймати Лоскотона? Прочитай про цю подію в тексті твору. Дотримуйся відповідної інтонації.
4. Хто звільнив Лоскотона з в'язниці? Чому Плаксієві не вдалося здійснити свій план?
5. Який епізод у казці був найнапруженішим? Яка його роль у творі? Обгрунтуй свою відповідь.
6. Чи шкода тобі Плаксія та його рідню, коли вони згинули? Чому?
7. Що в казці було страшним, а що — смішним? Наведи приклади смішного.
8. Коли цар Плаксій і його родина стали смішними, чи були вони такими ж страшними й грізними для людей Плаксограда, як раніше? Зроби висновок про те, яким є рецепт подолання бід і негараздів у житті.

9. Чи були у твоєму житті випадки, коли оптимізм допоміг подолати неприємності? Розкажи про один із них своєму однокласникові.
10. Який погляд на життя — оптимістичний чи песимістичний — захищає оповідач казки? Чому ти так думаєш? Свою відповідь обґрунтуй.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Чимчикувати (іти, часто ступаючи), синоніми: іти, простувати, прямувати, мандрувати, крокувати, пливати, шурувати, рубати, перти, тарабанити. З кількома синонімами склади речення.

Розрізняй значення слів!

Лоскотона посадили
За вузенькі **грати**,
А в палаці порішили:
— Час весілля **грати**...

Грати — перехресно розташовані металеві або дерев'яні прутки, планки.
Грати — гуляти, бавитися, тут: святкувати.

Щоб викликати в читача сильні почуття, особливі враження, автор часто порівнює якусь істоту чи предмет з іншою істотою чи предметом. Такий художній засіб називають *порівнянням*. Наприклад, у *Лоскотона вуса м'якенькі, наче пух; капітан Макака віроломний, як змія; на весіллі ллється сльози, мов ріка*.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Митарство — поневір'яння.
Лукавинка — деяка хитрість, кмітливість.
Баламот — той, хто сіє неспокій серед людей, підбурює на заворушення, виступи.
Світа — люди, які супроводжують високопоставлену особу.
Шпари — тут: шпаринка, щілина.
Аркан — довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Випиши з казки чотири пари рим. Наприклад, *скаче* — *плаче*, *трон* — *Лоскотон*.
2. Ти прочитав/прочитала три літературні казки. Визнач на їхньому прикладі, чи мають літературні казки такі самі ознаки, як народні. Зроби висновок про особливості літературної казки.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Художник Анатолій Базилевич такими уявив головних персонажів казки «Цар Плаксіє та Лоскотон». Перекажи епізоди, зображені на малюнках, своїми словами. Намалюй Плаксіє і Лоскотона, якими ти їх собі уявляєш.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Казку «Цар Плаксіє та Лоскотон» написано віршом мовою. Напиши казку про царя Плаксіє і Лоскотона прозовою мовою. Проаналізуй обидва тексти. Який із них розповідає про Плаксіє і Лоскотона так, як ти завжди розмовляєш, а який більше схожий на пісню? Який із них є емоційнішим?

ПИСЬМЕННИЦЯ КАЗКОВОГО ДИТЯЧОГО СВЯТА

Сучасна українська письменниця Галина Миколаївна Малик, як і Олена Пчілка, Іван Франко, Василь Симоненко та багато інших майстрів слова, перші дитячі книжки почала писати для своїх дітей. У них вона розповідала чудесні казкові історії, які не тільки розважали читачів, а й передавали дітям важливу життєвську мудрість. З героями її творів увесь час трапляються неймовірні пригоди, відбуваються небезпечні та радісні події. Такі історії стали цікавими українським дітлахам і навіть дорослим, тому що багато думок письменниці є важливими для всіх.

У творчому доробку Галини Малик — «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», «Подорож у королівство сьяк-таків», «Злочинці з паралельного світу», «Злочинці з паралельного світу — 2», «Вуйко Йой і Лишиня», «Вуйко Йой і Страшна Велика Кука», серія невеликих поетичних збірок для дітей та багато інших цікавих творів.

Сьогодні ти почнеш знайомитися з цікавою повістю-казкою «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». За цією казкою авторка створила також інтерактивні* книжки, аудіозапис творів і комп'ютерні розвивальні ігри. Про невгамовну Алю знають не тільки українські діти, а ще й хлопчики та дівчатка Іспанії, Італії, Франції, Німеччини та інших країн.

1. Опрацюй форзац на початку підручника. Звідки родом письменниця Галина Малик?
2. За допомогою Інтернет-порадника на форзаці в кінці підручника знайди електронний варіант казки «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії».

* *Інтерактивна книжка* — це електронна книжка, яка поєднується з грою.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ В КРАЇНІ НЕДОЛАДІ

Повість-казка

(Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому починаються чудеса

Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік.
— Ой, як соромно! Як негарно все вийшло!

Ще місяць тому надумала вона вишити рушничка для бабусі до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй перехотілося вишивати.

Вона відклала роботу й подумала: «Завтра дошю!» Назавтра часу в неї не знайшлося. А згодом вона й зовсім забула про вишивку. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була впевнена, що дарує рушничка з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок, і тут всі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку та лялечку червоних ниток.

— Що це? — здивувалася бабуся.

— Це... це... вишиваний рушничок... — ледве вимовила Аля і почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї і стиха мовив:

— Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Ох, як негарно все вийшло!

Потроху дівчинка заспокоїлася. Вона чекала, що за нею от-от хтось прийде, бо час сідати до святкового столу! Але ніхто не прийшов. Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася. «То ви такі! — сказала вона сама собі. — Ось візьму голку і навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!..»

— Цілих сто! — голосно промовила вона і затигла у голку нитку з червоного клубочка.

— Еге ж, рівнесенько сто! — повторив раптом хтось за її спиною.

Першої миті Аля зраділа, бо вирішила, що по неї таки прийшли. Але ТАКИМ голосом ні тато, ні мама і ніхто з її знайомих нерозмовляє! Він був якийсь неживий, безбарвний і дуже неприємний — ніби цвяхом дряпали по склу.

Аля обернулася і...

— Хто тут? — прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок удовгому, майже до п'ят, карта-тому піджаку з широкими кишенями. На голові у чоловічка червонів ковпачок. А на ногах у нього були величезні зелені черевики з червоними шнурівками.

Аля зацікавилася. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої — якогось папірця і почав уважно читати, водячи по рядках вказівним пальцем.

— Так, так, усе правильно! — задоволено мовив він. — Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки потрібно, щоб...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитись. Вона неуважно запхнула до кишеньки нитки з голкою, які ще тримала в руці, і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над собою руку — і вмить опинився на люстрі. Зручно вмовився на її краєчку, звисивши ноги у величезних черевиках.

Аля задерла голову і з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

Чудернацький гість тим часом змахнув руками і швидко-швидко щось забурмотів собі під носа. Аля прислухалась і розібрала дивні слова:

Недо-роби!

Недо-пиши!

Недо-почни!

Недо-лиши!

І недо-їж!

І недо-пий!

І в Недо-ладію

Мерщій!

Раптом щось підхопило Алю, і вона миттю вилетіла у розчинене вікно...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому Аля потрапляє в дуже дивну країну

А треба вам сказати, що Аля тільки на перший погляд була звичайна дівчинка. Тобто виглядала вона звичайною: ластовиння на носі, дві кіски, ямочки на щоках. І морозиво любила, як усі.

А от вдачу вона мала дуже незвичайну. Вона нічого, ну зовсім нічого-сінько не могла доробити до кінця.

Почнім з того, що насправді звали її Галя. Але ще як була вона маленькою, вимовляла своє ім'я не повністю. Казала: «Аля хоче! Алі дай!» Тато з мамою так і почали звати її не Галею, а Алею. За ними бабуса з дідусем. Потім — знайомі та сусіди. Так і залишилася вона Алею.

Те, що їй клали на тарілку, вона не доїдала. Те, що давали пити, не допивала. Почне малювати — кине, бо набридло. Почне щось ліпити з пластиліну — кине, бо нудно. Почне вишивати — кине, бо нецікаво. Навіть заплестися їй ні разу не вдавалося до кінця. Заплете одну кіску, а за другу й не береться. Так і ходить цілий день — одна коса заплетена, друга ні.

Через це з нею завжди траплялися якісь неприємності, як от сьогодні з бабусиним днем народження.

Втім, давайте подивимося, що трапилось далі.

Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона просто впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилася у геть незнайомому місці.

Сиділа вона біля ставка. Але якого ставка! У ньому зовсім не було води! Так, так! Аля протерла очі, але дивний ставок не зникав. Великі і маленькі риби пішки походжали по його дну, наче прогулювались. Старий рак з однією клешнею за щось сварив маленьких рачат. А біля самого берега гуляли дві плотвички. Одна з них тримала парасольку. Вона часто поглядала на небо і казала:

— Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ, і ми всі добряче вимокнемо!

Неподалік білів у траві цілий острівцець ромашок. Алі вони видалися дивними. Придивившись, вона побачила, що лежали вони просто на землі. У них не було ні стебел, ні листя, ні коріння.

Та найбільше здивувалась Аля, коли подивилася на небо. Там сяло не кругле сонце, а рівнесьенько відрізана його половина. Промені від неї розходилися тільки в один бік.

— Ну й дива! Що це з ними всіма сталося — із ставком, із квітами, з сонцем?!

Та ніхто не відповів їй на це запитання. Тому Аля подумала, що як вона й далі отак сидітиме, то ні про що не дізнається. Дівчинка схопилася на рівні ноги і недалеко завважила шлях, який уривався на березі ставка. Шлях був страшенно покручений і весь у вибоїнах.

«Але який би він не був, раз він є, то мусить кудись вести», — подумала Аля і рішуче рушила вперед.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

у якому Аля знайомиться з першим недоладянином

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик. На ньому криво прибіта стрілка показувала кудись угору. А на стрілці нерівними літерами нашкрябано: НЕДОЛАДІЯ.

— Що за недоладія? — вголос запитала Аля. — І де вона, якщо навколо тільки трава та кущі?

І тут у цих самих кущах щось зашаруділо. З густого листа висунулася голова. Її прикрашав шкіряний капелюшок з півнячою пір'їною збоку. Капелюшок сидів криво, бо лівого вуха, яке б мало його підтримувати, на голові зовсім не було. Голова повернулася обличчям до Алі. Добре, що хоч очі на місці. Зате одне більше, а друге — менше. Ніс набік скривлений, губи перекошені. Навіть ямочка на підборідді не на своєму місці, а майже біля вуха. Та незважаючи на це, губи весело всміхалися, очі дивилися лагідно, а обличчя було відкритим і добродушним.

— Ти хто? — спитала голова звичайним людським голосом.

— Я — Аля, — отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка. — А ти хто?

— А я — Недоладько! — губи ще ширше розпливлися в усмішці, а менше око майже зовсім заплющилося.

Із кущів виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набік, бо ліва нога у нього була коротша від правої.

— От такий компот! — ніби вибачаючись за свою зовнішність, сказав новий знайомий.

— Який компот? — не зрозуміла Аля.

— Е, то в мене така дурна звичка — отак приказувати, — знітився Недоладько і махнув рукою, — не зважай!

— А-а-а! — протягла Аля. Тут вона знову згадала про стрілку на стовпчику і спитала:

— Ти часом не знаєш, що це за недоладія?

— Ой, тепер я зрозумів! — не відповідаючи на запитання дівчинки, вигукнув Недоладько і лягнув себе по лобі. — Ти, напевно, тільки що прибула! А я дивлюся на тебе і нічого не второпаю. Бо хоч одна кіска у тебе й незаплетена, та дуже ти схожа на звичайну живу дівчинку!

— Як це схожа! Я і є звичайна жива дівчинка! — обурилася Аля.

— Як? Справдішня жива?! — не повірив Недоладько. Він так кумедно округлив свої неоднакові очі, що Аля голосно розсміялася.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому Недоладько розповідає про дивні речі

— Знаєш, що це за країна? Звичайно, не знаєш! — поспіхом сам собі відповів Недоладько. — Тут живуть не доведені до ладу справи! Так, так, усі недороблені справи! Хтось там у вас щось не доробив — гульк! — і воно вже тут! Ось мене, наприклад, не домалював один хлопчик, — і він показав на те місце, де мало бути ліве вухо, — і тому я тут. А збирає сюди недороблені справи карлик Недочеревик. Він уміє чаклувати.

— Зачекай, зачекай, на голові у нього — червоний ковпачок, а на ногах — величезні черевики? — перебила його Аля.

— Так, так, це він! Але дивно — раніше він забирав тільки те, що не доробляли люди. А от щоб переносити до Недоладії людей — такого ще не було! Можливо, він схопив тебе за те, що ти косу не доплела?

Але дівчинка вже почала здогадуватися, чому потрапила сюди. «Напевно, це через бабусин рушничок», — подумала вона.

І раптом сплеснула руками, бо згадала, що сьогодні бабусин день народження і всі, мабуть, уже сідають за святковий стіл. Її, напевно, шукають, мама хвилюється...

— Недоладьку, мені треба швиденько повернутися додому.

Лагідні очі Недоладька з сумом подивилися на Алю.

— З цієї країни немає дороги назад, — відповів він. — Хто потрапить сюди, залишається тут назавжди.

— Як це — назавжди? Які дурниці! — занепокоєно вигукнула Аля. І раптом зрозуміла, що Недоладько не жартує.

— Невже ніхто не знає дороги звідси? — злякана дівчинка благально поглянула на Недоладька.

— Я тільки знаю, що на північ від Недоладії живуть абияки, на захід — якоськи. А з півдня і сходу Недоладія межує з великою країною сяк-таків. Це величезні і дикі краї. На мандрівників там чигає безліч смертельних небезпек. Це все, що я знаю.

Недоладько замовк.

— Ну прошу тебе, будь ласка, придумай що-небудь! — прошепотіла у відчаї Аля.

— Взагалі, можна спробувати... Розумієш, Недоладією править Недо-роль Десятий. Кажуть, що він добрий. Можливо, він допоможе тобі ви-братися звідси.

— А де він живе?

— У своєму замку у столиці Недоладії — Недограді. Я саме йду туди. Якщо хочеш — ходімо разом.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

у якому Аля вперше доводить справу до кінця

Недоладько підвівся, підморгнув Алі, і, на диво легко ступаючи нерівною дорогою, заспівав:

— Чисту правду вам сказати не боюсь:
так, насправді Недоладьком я зовусь.
Ще не все у мене зовні до ладу.
І накульгую я трохи, як іду.
І очі в мене різні,
і ніс — кривий.
Та це велике щастя,
що я — живий!
А як у грудях серце
не мертве, а живе,
то вирівняти можна
усе,
що ще криве!
От такий компот!
Я запевнити від серця можу вас,
що всередині у мене все гаразд!
Є там чесність і хоробрість,
доброта і совість є.
Ну, а зовнішність частенько
нас обма-
ню-
є!
От такий компот!

Давно вже Недоладько доспівав свою пісеньку, а вони все ще йшли та йшли. Сонце стояло високо. Алі вже давно хотілося пити.

Нарешті мандрівники побачили колодязь, а біля нього журавля з новеньким відром. Дівчинка радісно підбігла до колодязя і трохи не заплакала — зовсім новеньке відро було без дна. Вода тут, поруч, — чиста, прохолодна, а набрати її нічим!

— Яка безглузда країна! — з досади у дівчинки на очі навернулися сльози.

— Атож, живуть десь там лінюхи та шелепи-недотепа — це недоробив, те кинув на півдорозі. А через них і ми мучимось! — підтакнув Недоладько. Але одразу ж похопився: — Ох, вибач, я не хотів тебе образити!

Алі одразу ж перехотілося плакати. Вона зрозуміла, що теж належить до отих шелеп-недотеп.

— Я не гніваюся, Недоладьку. Якщо і є мені на кого гніватись, то на саму себе, — сумно прошепотіла вона пошерхлими від спраги губами.

Вони рушили далі. Аля йшла і згадувала всі компоти, киселі, соки, які не допивала вдома. А молоко! Через те молоко Аля доводила бабусю до сліз. А зараз з якою насолодою випила б вона склянку прохолодного, свіжого молока!

Незабаром Аля побачила на квітці велику бабку.

— Ой, Недоладьку, дивися, яка гарна! — вигукнула вона. — Давай її сполюхаємо — нехай політає!

— Вона не літає, — зітхнув Недоладько і зупинився. — У неї нема одного крильця.

«Бідна! їй, мабуть, так хочеться літати!» — подумки пожаліла дівчинка бабку.

І раптом згадала, що в одній кишеньці у неї лежить біла у синій горошок стрічка. А в другій — голка з клубочком червоних ниток.

Дівчинка присіла коло бабки і заходилася працювати. На крильце вистачило малесенького клаптика. А стрічку вона заховала назад до кишеньки. Обережно, щоб не зробити бабці боляче, Аля пришила крильце.

Бабка нерішуче стріпнула ним раз, удруге... Потім знялася і полетіла!

Аля дуже зраділа. Недоладько на radoщах стрибав навколо неї і підкидав угору капелюха. Потім кинувся цілувати дівчинку.

— Ура! Виходить, ти чудово вмієш доробляти недороблене! Ура!

І Аля зрозуміла, що вперше у своєму житті довела справу до кінця. Вони рушили далі.

«Так ось чому мені стало так радісно! — подумала дівчинка. — Виходить, це дуже приємно — розпочату справу доводити до кінця».

— Ось ми й прийшли! — перервав її роздуми Недоладько.

Він зняв капелюха, кумедно відставив праву ногу і жартівливо вклонився дівчинці:

— Вітаю вас, шановна мандрівнице! Ви прибули у столицю найнедоладнішої у світі країни!

І справді, перед ними у широкому видолінку лежало місто.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

у якому Аля все більше дивується

Але ж і місто це було! Таке може хіба що приснитися у кошмарному сні! На кривулястих вулицях безладно стояли не будинки, а якісь розвалюхи.

Один будинок був наче ножем перерізаний навпіл. У кімнаті на четвертому поверсі на трьох ніжках стояв стіл, а четверта висіла в повітрі. Інший будинок на випадок дощу увесь був укритий різнокольоровими парасольками.

«Безглузда вигадка, — подумала Аля. — Адже коли піде дощ, вода з парасольок усе одно стікатиме в кімнату». Далі стояв будинок без вікон і дверей.

«Як вони там живуть у темряві? — пожаліла Аля його мешканців. — Напевно, весь час палять електрику». Та тут вона завважила, що жодного стовпа з ліхтарями ніде не бачить.

«Ой, у них, мабуть, зовсім електрики немає!» — здогадалась дівчинка.

По вулицях ходили перехожі. У кожного з них чогось не вистачало: або взуття, або одєжі, або волосся на голові. Чи просто ґудзика, комірця, краватки, чи шнурка у черевиках.

Та найголовніше — їм усім не вистачало усмішок. Усі в цьому місті були похмурі та невеселі.

«Та й справді, — думала дівчинка, — які можуть бути веселощі, коли у тебе чогось не вистачає!»

Нарешті Недоладько зупинився у вузьенькому провулку перед вивіскою:

НЕДОТЕЛЬ

Цей недотель скидався на довгий кривий хлів з маленькими перекошеними віконцями. Прихилившись до одвірка, на порозі недотелю стовбичив якийсь товстун у шкіряній безрукавці. Одна холоша його штанів була довга, а друга сягала лише до коліна.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

у якому Аля вперше чує про Першого Недорадника

Поки Аля розглядала товстуна, Недоладько привітно потиснув йому руку.

— Здоров був, Недоштаньку! — посміхаючись, говорив він. — Ну, що тут у вас нового скоїлося?

— У нас завжди все по-старому! — знехотя буркнув товстун.

— Зате поглянь, яку новину привів я! — і Недоладько повернувся до Алі.

Та Недоштанько вже обдивився дівчинку, тому навіть не ворухнувся, тільки знову буркнув:

— Дівчисько як дівчисько.

— Е, не кажи! — і Недоладько змовницьки підморгнув Алі, наче кажучи: «От зараз ми його здивуємо!» — Дивися уважно, старий буркотуне. Адже це — справжня жива дівчинка!

Ось тепер Недоштанько таки здивувався. Він навіть обійшов довкола Алі, щоб краще її роздивитися.

— А як вона сюди потрапила? — ошелешено запитав він.

— Саме цього ні я, ні вона не знаємо, — здвигнув плечима Недоладько. — Зараз головне інше — вона хоче звідси вибратися.

— Ну, хто потрапляє сюди, той звідси вже не вибирається, — спохмурнівши, повторив гладун Недоладькові слова. І, немовби вирішивши, що говорити далі про це не варто, повернувся до Алі:

— Вибирай собі кімнату і живи, — кивнув він на недотель. — Можу запропонувати цілком пристойне помешкання. Щойно звільнилася кімната, всього-на-всього без дверей.

— Всього-на-всього?! — вперше розтулила рота Аля. — А як же там живуть без дверей?

— Пхе! Велика біда — без дверей! А як тобі подобаються кімнати без ліжка, без опалення, без водогону і стелі, або кімнати без стін?

Недоштанько подумав і додав:

— Зачекай, оце тобі, мабуть, підійде! Є кімната без телефону!

— А хіба тут є кімнати з телефонами? — здивувалася Аля.

— Ні, нема.

— А взагалі в Недограді хоч один телефон є?

— Ні, нема.

— То чому ж тоді мені кімната саме без телефону?!

— Та саме тому, що його в ній нема!

«Якась нісенітниця!» — подумала Аля і спитала:

— А кімната, у якій би все було, є?

— Ні, нема! — гарикнув Недоштанько. — Не забувай, де ти знаходишся! Їй пропонують одну з найкращих кімнат, а вона ще й носом крутить! Бери, поки не пізно, і живи!

— Але я не хочу тут жити! Я хочу додому! Мені у вас не подобається!

— Ха, відкрила Америку! Нам усім тут не подобається! — роздратовано буркнув Недоштанько. — А раз ти сюди потрапила, значить, тобі теж чогось не вистачає, і ти мусиш тут жити!

— А от і вистачає, вистачає! Я не хочу і не буду тут жити! — розсердилася Аля і навіть тупнула ногою.

— А куди ж ти подінешся? — єхидно запитав товстун.

— Ну-ну, не треба сваритися! — втрутився Недоладько. — Я саме збирався тобі пояснити. Вона хоче йти до Недороля Десятого. Га? Що ти на це скажеш?

— Скажу, що на це треба наплювати й забути.

— Це ж чому?

— Бо якщо навіть їй і пощастить дістатися до замку, там її неодмінно схопить Перший Недорадник і — гоп! — її розпатланої голови наче й не було! Ось чому!

— А хто він такий — Перший Недорадник? — спитала Аля.

— Про це ти зможеш дізнатися негайно, як тільки ступиш ногою до замку! — ущипливо мовив Недоштанько. Він пішов до будинку і так хряснув за собою дверима, що вони самі ще декілька разів відчинилися і зачинилися.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Хто є головним персонажем казки? Чому дівчинка носила саме таке ім'я?

Ілюстрація Володимира Девятова

2. Уважно розглянь малюнок. Опиши зовнішній вигляд Алі. Прочитай її портрет у тексті.
3. У який момент Алиного життя ти знайомишся з нею?
4. Казка починається словами: *Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік*. Як ти думаєш, чому оповідь починається саме з цього речення, а не з розповіді про святкування дня народження бабусі?
5. Як змінюється настрій Алі протягом першого розділу казки? Назви почуття, які їй довелося пережити.
6. Чи можеш ти з першого та початку другого розділів сказати, що Аля — звичайна дівчинка? Чому ти так думаєш? Відповідаючи, спирайся на текст твору.
8. Чому про Недочеревика в казці сказано, що він чудернацький? Підтвердь відповідь **трьома** прикладами з тексту.

9. Про голос Недочеревика в казці сказано: *ніби цвяхом дряпали по склу*. Яким ти уявляєш собі цей голос? Поєднання яких слів і звуків допомогло тобі ніби почути цей звук?
10. Прочитай уривок розмови Алі з Недочеревиком.
— *Цілих сто!* — *голосно промовила вона і затигла у голку нитку з червоного клубочка.*
— *Еге ж, рівнесенько сто!* — *повторив раптом хтось за її спиною.*
Чи про те саме думали персонажі твору? В тексті першого розділу прочитай пояснення того, яке значення вкладали Аля і Недочеревик у слово *сто*.
11. Яке заклинання перенесло Алю в країну Недоладію? Прочитай його.
12. Що незвичного побачила Аля в Недоладії? Наведи **три** приклади дивовижного.
13. Хто живе в країні Недоладії? Прочитай пояснення Недоладька.
14. Проаналізуй, як утворюються імена мешканців Недоладії та назва самої країни. Про що говорять читачеві ці назви?
15. Прочитай портрет Недоладька. У 3 і 4 розділах двічі згадано одну художню деталь, яка найточніше характеризує Недоладька. Знайди і прочитай її. Про яку рису характеру Недоладька свідчить ця деталь?
16. Після якої події Аля подумала: «Виходить, це дуже приємно — розпочату справу доводити до кінця»? Перекажи цей епізод. Чому Аля вирішила, що розпочату справу доводити до кінця дуже приємно?
17. Яка особливість будови цього твору?
18. Як ти думаєш, чи зможе Недороль Десятий допомогти Алі вибратися з Недоладії? Чому ти так думаєш? Прочитай продовження казки і перевірь свої припущення.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Втор іпати — зрозуміти, збагнути, утумити, зметикувати, розчтївпати, уловіти, ухопіти, розкусіти. У цьому синонімічному ряду тільки слова *зрозуміти* і *збагнути* вживаються в літературній мові. Решту слів уживають у розмовному мовленні.

Кілька слів (на вибір) уведи в речення.

Розрізняй значення слів!

Дор іга — смуга землі, по якій їздять і ходять.

Шлях, путь — широка, велика дорога.

Шоса — дорога з асфальтовим чи бетонним покриттям.

Траса, магістраль — дорога, що з'єднує великі міста, важливі центри.

Автострада — дорога для масового автомобільного руху.

Гостінець — велика бита дорога.

Путіваць — польова дорога.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Картатий — тканина або одяг з квадратними візерунками.
Плотв'ячка — від *плотва* — назва риби.
Завважити — примітити.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Порівняй портрет Недоладька в казці із його зображенням на малюнку нижче. Наскільки близько до тексту художники відтворили зовнішній вигляд Недоладька?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Від Алиного імені напиши її бабусі листа, у якому поясни, чому дівчинка не приготувала подарунок на день народження.
2. Перекажи своїм батькам події перших семи розділів повісті-казки від імені Алі. Опиши її почуття від пережитих подій.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Те, що Аля побачила в країні Недоладії, людині зі здоровим глуздом здається повною нісенітницею. Продовж гру з автором у нісенітницю. Напиши лімерик. Про лімерики дізнайся докладніше в Словничку-довідничку.

Ілюстрація
 Анатолія Фролова, Любові Шевченко

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ, у якому Аля пробирається до замку Недороля Десятого

Незабаром вони опинилися на площі перед замком. Йому не вистачало лише одної башти. А на велетенському годиннику центральної вежі не було хвилинної стрілки. Тому годинник показував тільки години.

Вони опинилися у вузькому темному коридорі. Його освітлював тільки недопалок свічки у залізному свічнику, який тримала тоненька дівчина. Аля вже потроху почала звикати до всіляких несподіванок. Але вигляд дівчини її все-таки здивував.

Обличчя незнайомки було вимазане попелом. Одягнена вона була до пояса у старий лантух. Зате від

пояса до п'ят пишно спадала шовкова спідниця, гаптована золотом і оздоблена мереживом. З-під неї виглядали маленькі ніжки. Права взута у кришталевий черевичок, ліва — у важкий дерев'яний.

— Що, гарно я вбрана? — розсміялася дівчина, побачивши, як отетеріло розглядає її Аля. — Невже ти мене не впізнала? Та ж я — Недопопелюшка!

І поки вони йшли довгим коридором, у Недопопелюшки ні на мить не закривався гарненький ротик.

— Уявляєш? — торохкотіла вона. — Я вже мала стати принцесою! Двоє дівчаток розповідали про мене казку меншій сестричці. І раптом через мене вони посварилися! Одна з них доводила, що сукня у принцеси повинна бути білою, а друга — рожевою. Так вони й не доказали казку до кінця! От я й залишилася такою, — показала вона на своє вбрання. — А далі! Далі я мала одружитися з принцом!

У 9 і 10 розділах Аля потрапляє в королівські палати і зустрічається з королем Недоролом Десятим. Він зізнається, що більш за все на світі боїться свого Першого Недорадника.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля дізнається про Державну Таємницю

— А ти знаєш, чому я боюся свого Першого Недорадника? Бо він зазіхає на мою корону! — плаксиво сказав Недороль Десятий. — Мене рятує тільки те, що у нього немає голови. Але як тільки він роздобуде голову... — Недороль засмучено похитав головою.

— Як це — немає голови?! — вжахнулася Аля.

— Нема — і все! Його намалювала якась дівчинка спочатку з головою. Потім та голова їй чомусь не сподобалась і вона стерла її гумкою. А іншу так і не намалювала. От він і лишився без голови!

— Бачиш цей шолом? — спитав Недороль. — Кожен ранок Перший Недорадник приходить сюди і прилаштовує шолом собі на плечі, замість голови. А увечері ставить його назад.

Аля піднялася навшпиньки і зігнутих пальцем обережно постукала по шолому. Усередині загуло, наче в порожній бочці.

— Але ж там порожньо! — здивувалася дівчинка.

— Ет! — роздратовано сказав Недороль. — Кого цікавлять такі дрібниці — повна в тебе голова чи порожня! Однак те, що Недорадник безголовий, мене рятує. Сама подумай — не може ж він одягти корону на цю залізну каструлю! Що-що, а голова у короля повинна бути в порядку. Принаймні зовні...

Він зітхнув.

— Скільки голів він уже переміряв! Це щастя, що жодна йому не підійшла!

— Як — переміряв?

— Звісно як. Накаже відрубати кому-небудь голову, а потім приміряє її, чи не підійде вона йому.

— А ви мовчите й дозволяєте йому робити такі жахливі речі?! — з обуренням вигукнула Аля.

— Отож і видно, що нічогосінько ти не тямиш у королівських справах! — розсердився Недороль.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ,

у якому Аля дізнається, з чого побудовано Недоладію

— А чому ви не виженете його зі свого королівства?

— Аби ж то я знав, як це зробити! Країна ж зачарована. Дорогу звідси знає тільки карлик Недочеревик, що стягує сюди увесь оцей мотлох.

Тут Недороль затнувся, бо згадав, що й сам знаходиться в цій країні.

— Але я не мотлох! Я — король! У мене тільки корона зламана. Бо Вовці з другого класу доручили полагодити її, коли я мав виступати у шкільному ляльковому театрі в казці «Піди туди — не знаю куди, принеси те — не знаю яке». А він, ледацюга, засунув мене разом із короною у найдальший куток майстерні. Вистава зірвалася, а мене притяг сюди Недочеревик, бодай він провалився на місці!

Недороль сердито засопів.

— Спочатку він стягував сюди тільки недороблені справи, потім цю країну зліпив, а тепер і за людей взявся.

— А з чого він її зліпив, ваша недоречносте? — спитала Аля.

— Як з чого? З того, що люди гублять, або викидають, або не беруть. От, приміром, будується дім. Скільки битого скла, битої цегли, поламаних дощок залишається! Він усе це підбирає. Або трапилася пожежа — згорів ліс. Недочеревик тут як тут — щось пошепче, і цей ліс уже в Недоладії. Річка висохла, ставок змілів... Люди гадають — куди вони зникли! А вони вже тутечки!

— І з того, що ми губимо або викидаємо, він збудував оцю величезну країну? — вражено прошепотіла Аля. І згадала, як вона разом з татом після ремонту квартири винесла на смітник ціленькі кахлі, вапно і навіть невеличкий рулончик лінолеуму.

— А навіщо йому така країна, з недоробленого?

— Бо йому самому теж дечого не вистачає!

— Чого?

— Душі! От він і придумав собі таку країну, в якій у кожному чогось не вистачає! Серед таких людей і його вада стає менш помітною!

— А що це таке — душа?

— Гм-гм, — зам'явся Недороль, — я не скажу тобі точно, але достеменно знаю, що бути без душі — це навіть гірше, ніж бути без голови.

Аля зрозуміла, що Недороль не допоможе їй вибратися з Недоладії, бо й сам він не знає дороги звідси.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля впізнає Першого Недорадника

Раптом Недороль вигукнув: «Еврика!», схопив Алю за руку і потяг до дверей Тронної Зали.

— Кожного ранку, — схвильовано зашепотів він, — Перший Недорадник приходить сюди по шолом. Ось-ось він повинен з'явитися. Поки він одягатиме його, ти побіжиш по галереї. В кінці її є маленькі дверцята до мого саду. А там у кущах бузку є хвіртка. Через неї ти вийдеш у місто. Ось ключ, — і Недороль поклав дівчинці у руку маленького ключика. — Тільки обіцяй: якщо визнаєш дорогу з мого королівства, розкажеш і мені. Тс-с-с! Я чую кроки! Це він!

Аля так багато наслухалася про Першого Недорадника, що їй дуже закортіло його побачити. Вона зазирнула у шпарку між одвірком і дверима — і мало не скрикнула від подиву!

До Тронної Зали зайшов чоловічок, якого вона колись недомалювала у своєму альбомі! Тоді вона стерла йому обличчя гумкою, бо воно здалося їй жорстким і злим. А інше так і не намалювала, бо їй саме страшенно обридло малювати. Аля закинула і альбом, і олівці у найдальшу шухляду і відтоді більше не брала їх до рук.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ,

у якому Алі допомагає Недоштанько

Алю так вразила поява недомальованого нею чоловічка, що вона геть забула, де знаходиться.

Та тут Недороль прошепотів їй прямо у вухо:

— Не гай часу, він зараз вийде з Тронної Зали!

Аля поспішила до дверцят у кінці галереї і щасливо вибралася з замку. Старанно замкнула за собою хвіртку, а ключик поклала до кишені, в якій все ще лежала стрічка від другої кіски. Аля згадала, що за тими всіма клопотами так і не заплела її. Та зараз теж було ніколи. Вона поспішила до недотелю.

— Ну що? — зустрів її в дверях недотелю Недоладько. Аля засмучено промовила:

— Нічого. Недороль теж не знає дороги. Але не треба впадати у відчай. Я дізналася, хто її напевне знає!

— Хто? — в один голос запитали Недоладько та Недоштанько, який саме надійшов.

— Недочеревик!

— Ха! Дізналася! — зневажливо пирхнув Недоштанько. — Задля цього не варто було пхатися до замку!

Аля здивовано подивилася на Недоладька.

— Недочеревик ніколи нікому нізащо не покаже цю дорогу, — пояснив той.

— Треба примусити його! — вигукнула дівчинка.

— Ет, не говори дурниць! — знову пирхнув Недоштанько. — Як же ти його примусиш?! Та він одним словом зітре тебе на порошок!

— Нічого, нічого, щось придумаємо! — заспокоїв його Недоладько. — Треба тільки дізнатися, де він живе.

— Здається, я знаю, — буркнув Недоштанько. — На пустирі, за містом, біля смітника стоїть маленький будинок без вікон і дверей. Якось викидав я сміття. Бачу, з одного боку будиночка відчинилися двері. Де вони взялися, я не знаю. Можу заприсягтися, що ще за хвилину їх там не було. А з дверей Недочеревик виходить...

Недоштанько перейшов на шепіт:

— Я одразу його впізнав, хоч раніше ніколи не бачив! Тільки він один носить червоний ковпак. Крім того, на лівій нозі у нього не було черевика...

«На лівій нозі у нього не було черевика, — подумки повторила Аля, — а коли він сидів на люстрі, черевика в нього були на обох ногах! Що б це означало?».

— Тоді спробуємо пробратися у той будиночок, — сказала Аля.

— Як же ти проберешся, якщо в ньому немає ні вікон, ні дверей?

— Але якось же заходить туди Недочеревик? Отже, зайду і я.

— Тоді я піду з тобою, — сказав Недоладько. — Сама ти там пропадеш!

Хоч Алі було дуже страшно, проте вона розуміла, що вдвох з Недоладьком їй важче буде зробити задумане.

— Ні, ні, ти такий великий! Тобі важко буде сховатися. А мене, якщо хтось і помітить, то просто не зверне уваги.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля проникає до зачарованого будиночка

Недоладько привів Алю на пустир. На ньому височили купи сміття.

— Я чекатиму тебе тут, — сказав Недоладько, — аж поки ти не повернешся. Хай навіть мине сто років!

— Ну-ну, заспокойся! Так довго, думаю, тобі не доведеться чекати! — І Аля попростувала до будиночка з червоної цегли, що самотньо височів серед пустиря. Дівчинка двічі обійшла його. Але не знайшла навіть дірочки, через яку можна було б хоч зазирнути усередину. В розпачі присіла вона на камінь під стіною.

— От якби тут були ось такі малесенькі дверцята. Тільки-тільки щоб я могла в них пролізти, — сказала Аля і легенько провела пальцем по стіні.

І раптом там, де вона провела пальцем, з'явилися дверцята. Саме такі, які вона уявляла. Аля натисла ручку. Двері відчинилися.

Перед нею був довгий коридор з високими вікнами. Аля визирнула у найближче з них і побачила чудовий сад і велетенську клумбу.

Та милуватися не було коли. Дівчинка рушила коридором. З обох його сторін було багато дверей. Кожного разу, взявшись за ручку дверей, Аля переконувалась, що всі вони замкнені. Тоді дівчинка звернула в один з бокових коридорів, потім у другий, третій, а кінця їм не було видно.

Аля час від часу виглядала у вікна, які їй траплялися і з лівого, і з правого боку. І завжди за вікном був той самий куточок саду з клумбою.

Вона вже геть знесилилася і сіла на стілець, що невідомо звідки взявся в коридорі.

«Дивно, — подумала вона, — я добре пам'ятаю, що тут не було жодного стільця!». Раптом у неї в голові сяйнула здогадка. Вона швиденько встала — і стілець зник! Тоді знову захотіла сісти — і стілець з'явився.

— Цікаво, чи всі бажання тут виконуються? — голосно промовила Аля. Їй одразу ж захотілося морозива. Так захотілося, що вона аж очі заплющила. А коли розплющила, побачила в своїй руці порцію пломбіру на паличці. Аля рушила далі, смакуючи недоладянське морозиво, проминула декілька дверей і враз зупинилася.

— Ой, а якщо я захочу перенестися додому?! — вигукнула вона. — Оце було б чудово!

Дівчинка вже було відкрила рота, але перед очима раптом постав стурбований Недоладько. Вона згадала його слова і уявила, як він чекає її на пустирі десять, двадцять і всі сто років.

— Ні, ні, — схвильовано скрикнула Аля, бо злякалася, що її бажання буде негайно виконане. — Ні, ні! Я тільки хочу дізнатися, як можна вибратися з Недоладії, — і полегшено зітхнула, коли почула в себе за спиною легенький шурхіт. Оглянувшись, дівчинка побачила клаптик паперу, на якому було написано:

«Інструкцію по перенесенню див. у чарівній книзі».

— Що ж, буду шукати чарівну книгу, — мовила Аля і поспішила далі.

Тут вона завважила, що береться вже за четверте морозиво. «Ну, ще одне — і все!» — дала вона собі слово.

Незабаром Аля побачила ще одні двері. Натисла на ручку — теж замкнені.

— От якби мені ключ, — проказала вона, і враз щось дзенькнуло.

Аля побачила під ногами ключ, підняла його і спробувала відімкнути двері. Замок тихенько клацнув.

Ілюстрація
Анатолія Фролова, Любові Шевченко

За дверима було темно. Аля обережно ступила через поріг, і тут двері самі зачинилися за нею.

— Я пропала! — похолола дівчинка. — Це пастка!

Очі поступово звикали до темряви. За кілька кроків вона побачила над самісінькою підлогою маленькі напівкруглі віконця, що скидалися на розрізані навпіл кружальця лимона.

Аля присіла навпочіпки і заглянула у найближче віконце. Там, внизу, була невеличка затишна кімнатка. Віконця, що були в Алі під ногами, виходили в кімнатку під самою стелею.

В каміні палахкотіли дрова. Посередині кімнати на столі лежала велетенська розкрита книга.

А на стільці за столом... Аля навіть не повірила власним очам! На стільці сидів той самий чоловічок, якого вона вперше побачила вдома. Тільки тепер він був не малесенький, а на зріст майже такий, як вона. На голові у нього червонів ковпачок. А на лівій нозі не було черевика.

І тепер Аля знала, що звати його — карлик Недочеревик.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля читає чарівну книгу «Справаномер»

Книга була величезна. Щоб перегорнути сторінку, Недочеревику щоразу доводилося підніматися із стільця. Нарешті він знайшов, очевидно, те, що шукав. Бо витяг з кишені окуляри і почав уважно читати. Потім щось записав на папірець, радісно потер руки і аж підскочив від задоволення.

Далі він закрив книгу і присунувся ближче до вогню. Простяг над ним руки і щось тихо замуликав собі під ніс. Він співав голосніше й голосніше. Аля нарешті почала розбирати слова:

— Балакають про душу!
А я сказати мушу,
що не знайомий
з панею цією!
То щось у ній тримають,
то щось у ній ховають,
ба, навіть як співають —
то з душею!
А хто її бачив?
Тримав у руках?
Чи нюхав,
чи пробував з'їсти?
Із чого вона?
З бур'янів?
З комарів?

А, може, з лопуцька
чи з тіста?
Яка вона?
Чорна, руда чи ряба?
А може,
в якусь пересмужку?
Можливо, давно вже вона не душа,
а вже перекинулась в душку?
От і виходить, бачте, що душа
не коштує і мідного гроша!
Бо я за те
й копійчки не дам,
чого побачити
не можу сам!
Або піддержати у жмені,
Або покласти до кишені...

Тут Недочеревик замовк і глянув на годинник на каміні, що, як дві краплі води, був схожий на годинник з вежі королівського замку. Тільки у цього годинника була і хвилинна стрілка. Годинник показував за одну хвилину дванадцята.

Карлик заметушився і почав нишпорити по кишенях. З однієї витяг свого лівого черевика, узув його, тупнув ногою і... зник.

Аля кинулася до дверей, але вони були замкнені. Вона згадала, що залишила ключ в замку по той бік дверей.

— Швидше, швидше, ключ! — вигукнула дівчинка. І слухала, чи не дзенькне об підлогу. Але ні! У цій кімнаті бажання не виконувались. Аля зрозуміла, що вона замкнена.

Шукаючи порятунку, дівчинка згадала, що в кишені у неї лежить ключ від хвіртки з королівського саду. Вона на всяк випадок спробувала відчинити ним двері. Яка радість — замок легко відімкнувся!

Але як же тепер дістатися до маленької кімнатки? Аля відімкнула вже декілька дверей, однак усі вони вели у ту кімнату, з якої вона щойно вийшла.

З розпачу дівчинка ледь не заплакала. Адже карлик міг повернутися будь-якої миті. А вона так і не встигне прочитати чарівну книгу.

«А якщо спробувати знову...» — подумала Аля, підбігла до стіни і швиденько провела по ній пальцем. З'явилися дверцята. Дівчинка прочинила їх і нарешті опинилася в карликовій кімнаті... Вона підійшла до столу і на обкладинці книги вголос прочитала:

— Спра-ва но-мер.

«Що за Справаномер такий?» — подивувалась Аля. Але треба було поспішати, і вона відкрила книгу.

ІНСТРУКЦІЯ ДО ЗАЧАРУВАННЯ І РОЗЧАРУВАННЯ

було написано на першій сторінці. Аля перегорнула її і радісно скрикнула. Перед очима була

Інструкція №12

Як перенестися з країни Недоладії

Рівно о 12 годині, коли хвилинна стрілка затулить годинну, стати перед годинником королівського замку, доробити все, що є у тебе недоробленого, і проказати закляття:

**І до-роби!
І до-пиши!
І роз-почни!
І не лиши!
І до-їдай!
І до-пивай!
І з Недо-ладії
ТІКАЙ!**

Щоб краще запам'яталось, Аля подумки повторила закляття, затим перегорнула сторінку. Далі йшли адреси. Серед них дівчинка прочитала й свою: вулиця Будівельників, 127, квартира 121. Вона пробіглась очима до кінця списку, до чистої сторінки, на якій раптом почала з'являтися нова адреса — наче хтось невидимою ручкою швидко виводив літеру за літерою. І тут Аля все зрозуміла.

«Цей Справаномер, — подумала вона, — і є отією чарівною книгою, куди записуються всі адреси недороблених справ. І тоді карлик взуває черевика, мчить туди і любісінько забирає недороблене в Недоладію! — Все ясно!»

Отож, щоб повернутися додому, їй треба стати на площі перед годинником, заплести другу кіску і, коли проб'є рівно дванадцята, промовити закляття. Аля швиденько перевірила, чи не загубилася стрічка. Ні, вона собі лежала в кишеньці.

Заспокоївшись, Аля гортала книгу далі. «Невже я нічого не дізнаюся про себе?» — засмутилась вона. Але коли перегорнула останню сторінку, зрозуміла, що знайшла те, що шукала. На ній рукою Недочеревика було написано: «Список людей, які недоробляють свої справи і обрані мною для перенесення до Недоладії».

Аля звернула увагу, що у списку проти кожного прізвища стояли цифри: дев'яносто вісім, сімдесят шість, п'ятдесят чотири. Біля Алиного імені, що значилось у списку під номером один, була цифра сто і слово «перенесена».

Внизу дівчинка помітила написану дрібненькими літерами примітку: «До Недоладії переноситься лише той, хто недоробив рівно сто справ».

У 17 розділі Аля допомагає хворій бабусі і ще одну справу доводить до кінця.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля потрапляє до рук Першого Недорадника

Аля з Недоладьком знову подалися до королівського замку. Двері їм відчинила заплакана Недопопелюшка.

— Що сталося? — стурбувалася Аля.

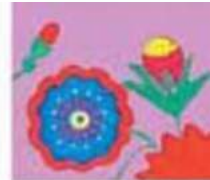
— Перший Недорадник наказав відрубати голову Головному Недокухарю нібито за те, що королю на обід він подав круті яйця. Але ж це неправда, яйця були недоварені, рідкі, я сама перевіряла, — схлипуючи, розповідала Недопопелюшка. — Недокухар був такий добрий! Він завжди пригощав мене ласощами з королівського столу! — і Недопопелюшка залилася слізьми.

— Цить, не плач! — заспокоїв її Недоладько. — Скоро цьому настане кінець.

Недопопелюшка кулачком витерла мокрі щоки і з надією подивилася на свого приятеля. А Недоладько, нашвидку розповівши їй останні новини, запитав:

— Може, ти знаєш, де живе годинникар?

— Звичайно, знаю! Адже я щодня ношу йому обід! Я знаю до нього найкоротшу дорогу! Ходімо!

Недоладька вони залишили на кухні, наказавши йому видати себе за нового Головного Недокухаря, якщо причепляться гвардійці.

Недопопелюшка вела Алю незліченними залами старого замку. Вони дуже поспішали. І все-таки перед одними дверима їм довелося зупинитися. У кімнаті, через яку треба було переходити, хтось був. Навшпиньках підкралися вони до дверей і побачили Першого Недорадника. Він складав до високої шафи сувої королівських наказів і наспівував пісеньку:

*— Порожня голова — не диво.
І з нею можна жити щасливо.
Думки до неї не приходять
і мрії з розуму не зводять.
На плечах дуже легко
щодня її носить!
А головне — вона ніколи
ні від чого
не болить!
Ні від горя, ні від радості,
ні від щастя, ні від заздрості.
Ні від співчуття,
ні від каяття,
ні взагалі від цього
складного, незручного,
від цього неспокійного життя!*

Тут Недорадник повернув голову, і Аля з жахом побачила, що заборолу у шоломі підняте, а з шолома визирає обличчя. Точнісінько таке, яке вона на своєму малюнку стерла гумкою, — хижі і зле.

Аля схопила Недопопелюшку за руку і схвильовано прошепотіла:

— Дивися, дивися, у нього те обличчя, яке я стерла гумкою!

— Яке обличчя? — здивувалася Недопопелюшка.

— Там, у шоломі!

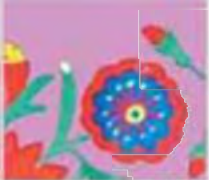
— Та шолом же порожній! У ньому нічого немає!

«Виходить, Недопопелюшка не бачить його обличчя! — зрозуміла Аля. — І ніхто не бачить! Тільки я!».

У Алі по спині забігали мурашки — чи то від страху, чи то від морозива. Не треба було стільки їсти! Мабуть, починався нежить, бо дівчинка так голосно чхнула, що в порожній залі аж загуло.

Недорадник підстрибнув до дверей, розчахнув їх і схопив Алю за руку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поєднай ім'я персонажа в лівій колонці з подією в правій колонці, через яку цей персонаж потрапив у Недоладію.

Аля	Вовка з другого класу не полагодив корони до початку вистави
Перший Недорадник	Сестрички посперечалися, якого кольору має бути вбрання в казкового персонажа
Недопопелюшка	Хлопчик не домалював героєві одне вухо
Недоладько	Хлопчик забув домалювати персонажеві ноги
Недоштанько	Дівчинка не дошила рушничок на бабусин день народження
Недороль	Дівчинка не домалювала голови персонажеві казки

2. Прочитай перший абзац одинадцятого розділу. Як можна назвати Недороля за його життєву позицію? Якого персонажа з іншої літературної казки він тобі трішки нагадує? Чим саме?
3. Прочитай репліку Недороля в одинадцятому розділі.

— Ет! — роздратовано сказав Недороль. — Кого цікавлять такі дрібниці — повна в тебе голова чи порожня! Однак те, що Недорадник безголовий, мене рятує. Сама подумай — не може ж він одягти корону на цю залізну каструлю! Що-що, а голова у короля повинна бути в порядку. Принаймні зовні...

Як ця репліка характеризує Недороля як правителя країни? А як людину?

4. Прочитай пояснення лексичних значень слова **повний**:

- наповнений чим-небудь до верху, до країв;
- який повністю охоплює кого-небудь;
- який досяг найвищого розвитку;
- який має належну кількість когось, чогось.

Назви, яке із цих значень має слово **повний** у реченні *Кого цікавлять такі дрібниці — повна в тебе голова чи порожня!*

5. Прочитай розповідь Недороля про те, з чого Недочеревик ліпить країну Недоладію. Поясни, як перегукуються ці слова казки з реальним життям.
6. Чому Недочеревик створює таку недосконалу країну? Знайди підтвердження своєї думки в тексті.
7. Поясни зміст пісні Недочеревика про душу. Як себе характеризує Недочеревик цією піснею?

8. Що означають слова Недороля ...бути без душі — це навіть гірше, ніж бути без голови?
9. На прикладі Недочеревика поясни, що буває, коли в справу не вкладати душі.
10. Поясни лексичне значення слова *душевний* у таких словосполученнях: *душевна людина, душевні стосунки, задушевна розмова*. З яким словом вони спільнокореневі? Чи згадав ти ці якості у своєму житті?
11. Аля в будинку Недочеревика могла за бажанням перенестися в реальний світ. Чому вона цього не зробила? Яку рису характеру вона виявила в цьому епізоді?
12. Чи змінюється ставлення оповідача до Алі протягом казки? З чого ти це відчуваєш?
13. Порівняй перше і друге заклиття Недочеревика. Чим вони відрізняються? Що треба змінити в собі, щоб не потрапити до країни Недоладії?
14. Який секрет Недочеревика зрозуміла Аля в його кімнаті? Як цей секрет був пов'язаний із нею?
15. Що зробить Перший Недорадник з Алею? Чому ти так думаєш? Прочитай продовження казки і перевір свої припущення.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Автор пише, що, ведучи Алею палацом, Недопопелюшка без упину *торахкотіла*.
Торахкотіти — швидко, скоромовкою вголос говорити, розмовляти.
 А ще можна сказати, що Недопопелюшка *тріскотіла, цокотала, тарахкотіла, стрекотала, сокотала, щебетала, ляскотіла*.
2. У кімнаті Недочеревика Аля помітила годинник, схожий, як дві краплі води, на годинник із вежі королівського замку.
 Сталий вираз *схожий, як дві краплі води*, означає бути цілком схожим на інший предмет чи на іншу істоту.
3. Король каже Алі: *Однак те, що Недорадник безголовий, мене рятує*. У якому значенні в цьому реченні вжито слово *безголовий*? А яке інше значення може мати це слово? Перевір себе за Словничком-довідничком.

Зверни увагу!

1. У казці ти кілька разів читатимеш про магічний годинник і котру годину він показує. Наприклад, *Недочеревик став перед годинником за одну хвилину дванадцята. Рівно о дванадцятій він зник*.

Коли говоримо про позначення часу, треба запам'ятати кілька простих словосполучень:

за п'ять хвилин дванадцята або
за п'ять хвилин до дванадцятої
дванадцята година
п'ять хвилин на першу або
п'ять хвилин по дванадцятій

2. Зверни увагу, що автор пише: *Заспокоївшись, Аля гортала книгу далі. Але коли **перегорнула** останню сторінку, зрозуміла, що знайшла те, що шукала. Отже, альбом, книжку, зошит **гортають**, а не «листають».*

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Лантох — мішок.
Гапт іваний — вишитий, мережаний.
Отетер'ю — розгублено, спантеличено.
Зазіхати — намагатися заподіяти шкоду комусь.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Кожна подія в житті має свою причину й наслідок, який із цієї причини випливає. Наприклад:

причина: на небо насунула чорна хмара; **наслідок:** із хмари пішов на землю дощ.

Приклад із казки «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»:

причина: Аля не вишила бабусі на день народження рушничок; **наслідок:** Недочеревик покарав її, перенісши в Недоладію.

Завдання: за змістом прочитаних розділів казки «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» встанови причини і наслідки подій, що відбулися.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

У чарівній книжці Аля прочитала потрібну їй інструкцію №12. Як ти думаєш, якими були інші інструкції Недочеревики? Напиши одну з них у своєму робочому зошиті.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ,

у якому Недороць Десятий підписує наказ про Аліну страту

— Ти хто така і що тут робиш? — злісно просичав Перший Недорадник. Аля вирішила краще померти, аніж виказати друзів.

— Еге ж, еге ж! — криво посміхнувся він. — Здається, я знаю, хто ти така! Мої шпигуни доносять мені, що в місті з'явилося дівчисько, яке будь-що хоче вибратися з нашого прекрасного королівства! Але звід-

си не повертаються, запам'ятай! — і він зловтішно зареготав. А тоді гукнув: — Гей, сторожо!

У коридорі почувся брязкіт зброї. До кімнати вбігло двоє гвардійців. Вони тримали списи і широкі щити.

— Охороняти, як Державну Таємницю! — наказав їм Перший Недорадник, показуючи на Алю. — Кроком руш за мною!

І він пішов попереду. Вони зайшли до Тронної Зали. На троні сидів Недороль Десятий.

— Ваша недоречність! — звернувся до нього Недорадник. — Державна зрада! — і показав на Алю. — Підпишіть наказ про страту!

«Ось зараз, зараз Недороль накаже мене відпустити!» — подумала Аля.

Перший Недорадник взяв бланк і написав: «Невідома небезпечна особа, яка приховує своє справжнє ім'я». Потім подав його Недоролю.

І Аля з жахом побачила, як Недороль тремтячою рукою підписав наказ.

Задоволено поглянувши на королівські каракулі, Недорадник згорнув наказ трубочкою, гукнув гвардійців і гучним голосом розпорядився:

— У підземелля їй! Пильнувати, як зіницю ока! Завтра, рівно о дванадцятій годині, їй відрубають голову!

Ілюстрація
Анатолія Фролова,
Любові Шевченко

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ,

у якому Аля опиняється у підземеллі

А куди ж поділася Недопопелюшка? Невже вона злякалася і покинула дівчинку в біді?

Звичайно, ні!

Коли Перший Недорадник схопив Алю за руку, Недопопелюшка кинулася на допомогу. Та в цю мить її саму хтось боляче шарпнув за рукав, затулив долонею рота і потяг за двері. Звісно, це був Недоладько! Він не залишився на кухні, а назирці пішов за ними, щоб допомогти, якщо буде треба.

— Тс-с-с! — приклав Недоладько пальця до губ і пояснив: — Ти нічим їй зараз не допоможеш. Гвардійці одразу ж схоплять і тебе. А разом ми щось придумаємо. От такий компот!

Він визирнув з-за дверей. У кімнаті вже нікого не було.

— Ходімо, — сказав Недоладько. — Треба рятувати Алю.

***

Тим часом гвардійці відвели Алю до підземелля. Залізні ґрати перегороджували його на дві нерівні половини. У меншій сиділи засуджені. У більшій тримав своє знаряддя кат. Аля з жахом розглядала те знаряддя.

Тут були різні сокири — маленькі, більші і дуже великі; з короткими і з довгими ручками, із вузькими і з широкими лезами, прямими і загнутими з боків. І кожна сокира стирчала у своїй пласі. Плахи теж були різні — широкі і вузькі, низенькі і високі.

На гачку висіло вбрання ката — червоний ковпак з вирізами для очей.

Гвардійці замкнули за Алею залізні дверцята і мовчки всілися на краєчок широченної плахи, що стояла найближче до ґрат.

Дівчинка присіла на оберемок соломи, що правив за ліжко.

«Як дивно! — думала вона. — Той чоловічок, якому я колись не домалювала голову, тепер наказав відрубати голову мені!».

Її сумні думки перервали чиїсь кроки. То прийшов кат. Аля одразу впізнала його. Він мав величезні загрубілі руки і маленькі хитрі очі.

Побачивши його, гвардійці, наче по команді, піднялися і відійшли у найдавший куток підземелля.

Кат наблизився до ґрат. Улесливо кривлячись і огидно хихикаючи, звернувся до Алі:

— Чого ти сидиш там укутку? Хи-хи. Підійди ближче. Я — королівський кат. Хи-хи. Я прийшов, щоб приміряти сокиру до твоєї шиї! Хи-хи! Щоб завтра не гаяти часу. Щоб швиденько — раз-раз і готово! Хи-хи. Треба, щоб все йшло, як по маслу. Я люблю свою роботу. А у того, хто любить свою роботу, — все завжди проходить гладенько! Хи-хи! Краще підготуватися заздалегідь. Хи-хи. Щоб не було ніяких несподіванок.

Він був такий бридкий, що Алю аж пересмикнуло.

Побачивши, що дівчинка дивиться на нього з відразою, кат знову захихотів.

— Хи-хи-хи! Не дивись на мене так, не дивись! Знаєш, хто я? Я друга людина у королівстві після Першого Недорадника! Мене всі бояться! Хи-хи! А ще, не забувай, я єдина людина у королівстві, якій дозволено доводити свою справу до кінця! Хи-хи-хи-хи!

Та раптом він перестав хихотіти і жалібно сказав:

— А я не такий уже й поганий! Я добрий! Ти думаєш, мені тебе не шкода? Ще й як! Але що вдієш — така робота!

І він знову захихотів:

— Я бачу, ти не хочеш підійти ближче. Нічого, нічого, не вставай! Ти, напевно, втомилася. Я вже й так бачу, що тобі найкраще підійде ось ця любонька! — і він взяв до рук невеличку сокиру з коротким держакон.

Кат провів пальцем по її лезу. Стурбовано пробурмотів: «Треба трохи підгострити!». Витяг з кишені точило, присів на плаху і заходився гострити сокиру.

Нагостривши сокиру, він змахнув з ковпака невидиму порошину і попрямував до дверей. На порозі кат обернувся до Алі і сказав:

— Я пішов! Хи-хи! До скорої зустрічі завтра вранці! Спи спокійно!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ, *у якому Аля, якби вона не спала, могла б почути дивну розмову*

Гвардійці знову всілися на старе місце і втупилися в Алю. Щоб не бачити їх, дівчинка відвернулася до стіни. Стомлена, вона скоро заснула.

Гвардійці довго сиділи нерухомо. Але, почувши рівне Алине дихання, один з них, намагаючись не бряжчати залізяччям, повернув голову до другого. Він мовчки дивився на товариша, покручуючи лівого вуса, бо правого у нього не було зовсім. Другий гвардієць з усієї сили удавав, що не помічає його погляду. Він навіть намагався зовсім втягти голову в каструлю, що правила йому за шолом.

Тоді перший тихенько кахикнув.

— Умгу-умгу-умгу! — загуло в каструлі.

Перший гвардієць сердито прошепотів:

— Та зніми ти того клятого казанка!

Другий обережно зняв каструлю і поставив на кам'яну підлогу. Стало видно, що у нього тільки половина бороди.

— Бодай вона згоріла, така служба! — теж пошепки поскаржився він.

— Та не крути, не крути, Недоборода! — сказав перший.

— Ну чого ти прискіпався, Недовусе? — сердито пирснув другий.

— Вона ж зовсім ще дитина! — докірливо мовив Недовус.

— А що тобі до того? Чи теж закортіло туди? — і Недоборода показав на ґрати.

Обидва замовкли.

— Дітей почав хапати! — через хвилину з обуренням у голосі обізвався Недоборода.

— Ото ж я ж і кажу ж! — знову жваво повернувся до нього Недовус.

І тут, наче змовившись, вони разом встали і пішли до залізних дверцят.

Недоборода встиг вставити ключ у замок, коли почулися кроки. З переляку залишивши ключ у дверцятах, гвардійці кинулися назад. Недоборода поспіхом насунув на голову каструлю і всівся поруч з товаришем.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ, *у якому в підземеллі з'являється Недороль Десятий*

Двері до підземелля прочинилися. Сходами, крадучись, спускався Недороль Десятий. Він був у нічному ковпаку і в нічній сорочці. Щоб не перечепитися і не впасти, він перекинув поділ сорочки, наче плащ, через руку.

Гвардійці полегшено зітхнули. Вони боялися тільки Першого Недорадика.

Недороль Десятий підійшов до ґрат. Підняв свічку і почав вдивлятися у темний куток в'язниці, де спала Аля.

— Дівчинко! Звичайна дівчинко! — покликав він.

Аля прокинулася і, побачивши Недороля, радісно всміхнулася.

«Він прийшов, щоб випустити мене з в'язниці!» — подумала вона і підійшла до ґрат.

— Ваша недоречність, двері он там!

— Які двері? — перелякано спитав Недороль.

— Але ж ви прийшли, щоб випустити мене?

— Ні, ні! Що ти! Я прийшов, щоб подякувати тобі за те, що ти врятувала мою корону, і... і... і щоб попрощатися.

— Як? То ви мене не випустите звідси?

— Ну подумай сама, які дурниці ти говориш! — роздратовано мовив Недороль. — Якщо я випущу тебе сьогодні, Перший Недорадник посадить сюди мене завтра!

— А звідки він дізнається?

— Та йому ж розкажуть... — Недороль оглянувся, ніби шукаючи того, хто це зробить. І побачив гвардійців. — Та йому ж розкажуть навіть ось ці солдати!

Гвардійці, що сиділи до тих пір нерухомо, заворушилися. Їхнє залізяччя забряжчало. І той, що з одним вусом, голосно спитав:

— Ти щось чуєш, Недобородо?

— Я щось зовсім нічого не чую, Недовусе, і навіть нічого не бачу! — і другий гвардієць втягнув голову в плечі так, що вона зовсім заховалася в каструлю.

— Гм, дивно! Я теж нічого не чую і не бачу! — проказав перший. Недороль притулився до ґрат і швидко зашепотів:

— Не вір, не вір їм! Вони прикидаються! А завтра ж побіжать до Першого Недорадника і викажуть мене! Мені дуже тебе шкода, але я боюсь... боюсь... — і він почав задкувати до виходу.

Гвардійці презирнулися і розчаровано зітхнули. У підземеллі знов запала тиша.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

у якої Недопопелюшка приходить Алі на допомогу

І знову двері до підземелля тихенько зарипіли і прочинилися, пропускаючи Недопопелюшку. Гвардійці, побачивши її, разом відвернулися від дверей і вступилися у протилежну стінку.

Недопелюшка навшпиньках підійшла до ґрат і покликала Алю.

— Це ти?! — радісно підстрибнула дівчинка.

— Тс-с-с! — Недопопелюшка приклала палець до губ.

Гвардійці завовтузилися, і один з них сказав:

— Я щось нічого не чую, Недобородо! А ти?

— Я теж! І навіть не бачу! — відповів другий.

Недопелюшка полегшено зітхнула і схвильовано сказала:

— Не падай духом! Ми тебе виручимо! Ніч довга, всі в замку вже поснули. А Недоладько пішов у місто по допомогу.

— Слухай уважно, Недопопелюшко! — відповіла їй Аля. — Перш за все треба сховати голову Першого Недорадника.

— Як це — сховати?

— Дуже просто. Треба пробратись до Тронної Зали. Там за троном є ніша. У ній стоять лицарські лати. Шолом від них Недорадник кожного ранку прилаштовує собі на плечі замість голови. А ввечері знімає і ставить на місце. Зараз ніч. Отже, шолом можна переховати в інше місце.

— А для чого його ховати? — все ще не розуміла Недопопелюшка.

— Ну як ти не розумієш! Без голови Недорадник не зможе наказати катові, щоб той відрубав мені голову. — Аля перевела подих. — А якщо ви звільните мене до ранку, — продовжила вона, — то ще невідомо, чи встигне годинникар полагодити годинника до дванадцятої години. Недорадник накаже гвардійцям схопити його і теж відрубати голову.

— Тепер я все зрозуміла! — вигукнула Недопопелюшка. — А зараз треба дізнатися, у кого ключ від твоєї в'язниці.

По цих словах гвардійці знову забряжчали своїм залізяччям і один з них сказав:

— Здається, ти залишив ключ у замку, Недобородо?

— Еге ж, у замку, — відповів другий.

— І дверцята можна відімкнути?

— Звичайно, якщо повернути ключа ліворуч!

— І можна випустити дівчинку з в'язниці?

— Звичайно, якщо хтось захоче це зробити!

І вони знову замовкли, вступившись у стінку.

Недопелюшка підбігла до дверцят. І радісно ойкнула, бо в замку справді стирчав ключ.

Вона відімкнула двері, схопила Алю за руку, і вони побігли до виходу з підземелля.

Тут у тиші щось знову забряжчало і почувся голос одного з гвардійців:

— Ти чув що-небудь, Недобородо?

— Ні, уяви собі, анічогісінько! І навіть зовсім нічого не бачив! — відповів йому другий.

І по його голосу було чути, що він посміхається.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ, у якому виявляється, що полагодити годинник неможливо

У замку справді всі вже спали. Недопопелюшка з Алею обережно пробиралися темними кімнатами і коридорами. Тільки місяць і зірки світили їм у величезні чорні вікна. Та ще було чути, як на вежах перегукуються вартові. Їхні кроки відлунювали під арками.

Тоді подругам здавалося, що за ними хтось женеться. Вони міцніше стискували одна одній руку і поспішали далі.

Нарешті вони дісталися Тронної Зали і підійшли до ніші. У ній, тьмяно вилискуючи у м'якому місячному сяйві, стояли лати. Шолом був на місці.

Всередині у Алі похололо. На мить їй здалося, що з щілини над забором за нею стежать холодні і лихі очі Першого Недорадника. Аля зібралася з духом і підняла забороло. Шолом був порожній. Дівчинка зняла його і завагалася.

— Куди ж його сховати? — міркувала вона. — А! Придумала! — і потягла Недопопелюшку у спальню Недороля Десятого.

Вони підкралися до королівського ліжка і відхилили завісу. На ліжку солодко спав Недороль. Аля швидко сховала шолом йому під подушки.

— Тут його нізащо не знайдуть! — задоволено мовила вона. — А тепер швидше до годинникаря!

Годинникар Недождень жив у маленькій комірчині під самісіньким дахом центральної вежі. До неї вели гвинтові сходи. Під ними оберталися зубчасті колеса механізму велетенського годинника.

Вони довго стукали в двері. Та ніхто не озивався. Недопопелюшка своїм ніжним голоском почала просити годинникаря відчинити. Лише тоді двері відкрилися. На порозі стояв дідусь з довгою білою бородою і в окулярах без скельців.

Він уважно вислухав Алю і схвильовано заметушився по комірчині.

— Яке нещастя! Яке нещастя! — приказував він і хапався руками за голову.

Недопопелюшці ледве вдалося його заспокоїти.

Годинникар впав на стілець і розпачливо подивився на Алю.

— Я так і знав, — мало не плачучи, сказав він, — що ця стрілка колись знадобиться! Я так довго беріг її! І ось тепер... тепер я нічим не можу вам допомогти! Бо вчора — тільки вчора! — її у мене хтось поцупив!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

у якому всі вирушають на розшуки стрілки

Це справді була прикра новина. Адже без стрілки годі й думати полагодити годинника. А без годинника Алі нічого й мріяти про повернення додому. Всі зажурено мовчали.

Та ось Аля підвела голову. В її очах засвітилася надія.

— А яка вона, ця хвилинна стрілка? — спитала дівчинка. Вона згадала дивний список одного з гвардійців, які охороняли її у підземеллі.

— Це довга пласка залізяка, з одного кінця загострена. На другому кінці у неї дірочка, у яку просувається чотирикутна вісь, — пояснив Недождень.

— Здається, я пригадую, де бачила її! — і Аля розповіла про список.

— Швидше туди! Це напевно стрілка! — нетямився на радощах годинникаря.

Вони вийшли з комірчини. Вже сходило сонце. Починався новий день.

Поминувши кілька кімнат, усі помітили, що в замку діється щось незвичайне. Назустріч їм бігли гвардійці. На превелике здивування, вони

зовсім не звертали на Алю уваги. Навпаки, здавалося, що гвардійці самі від когось тікають. Вони на бігу скидали з себе лати і шпурляли зброю. Придворні, з перекошеними від жаху обличчями, тягли якісь вузли та валізи. Всі вони бігли із замку і зникали у кривих вуличках міста.

Дедалі більше дивуючись, Аля з друзями почала спускатися до підземелля. Тут вони наштовхнулися на ката. Він прожогом промчав повз них і зник за поворотом галереї.

А в підземеллі на них чекала ще дивовижніша картина! Все катове начиння було поперевертане і розкидане, наче тут промчався ураган. Двоє знайомих нам гвардійців спокійнісінько чатували біля в'язниці. А за ґратами з кутка в куток, наче розлючений тигр, бігав Перший Недорадник без голови! Час від часу він кидався на ґрати і тряс їх, ніби намагаючись зламати.

Аля і Недопопелюшка завмерли від несподіванки і дивилися на цю вражаючу картину. А Недождень тим часом, щось радісно вигукуючи, підбіг до одного з гвардійців і почав виривати у нього з рук списа. Солдат не чекав такого наглого нападу і тому відчайдушно боронився. Його товариш кинувся йому на допомогу. Невідомо, чим би все скінчилося, якби Аля не підбігла до них.

— Недобородо, Недовусе, це ж ми! Невже ви нас не впізнали?

Недовус одразу ж відпустив годинникаря.

Все ще неприязно поглядаючи на Недожденя, Недоборода, відсапуючись, пробурмотів:

— А чого він, оце саме, кидається, наче тигр!

За хвилину все з'ясувалося. Аля розповіла гвардійцям, навіщо їм знадобився цей дивний спис.

Недоборода сам простяг його годинникареві зі словами: «Візьми, друже!».

— Та й взагалі, — сказав Недовус, — я бачу, що настав час скидати з себе це залізччя.

А Перший Недорадник оскаженіло тряс ґрати в'язниці.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

у якому ми дізнаємося,

чому Перший Недорадник опинився за ґратами

Справді, як же Перший Недорадник опинився за ґратами?

Вранці він, як завжди, пішов до Тронної Зали, щоб одягти шолом. Обнишпорив усю нішу, та шолома не знайшов. ОСКАЖЕНІВШИ, Перший Недо-

радник став бігати по замку і з кулаками кидатися на всіх, хто траплявся йому під руки. Переляканий начальник гвардійців утік із замку. Залишившись без командира, солдати покидали зброю і теж подалися навтьоки.

Безголовий Недорадник спустився у підземелля. Він порозкидав усе катове причандалля, намацав найбільшу сокиру і кинувся до в'язниці. Мабуть, вирішив сам відрубати Алі голову.

Та за ним, сховавшись за високу плаху, спостерігали Недоборода і Недовус. Коли Перший Недорадник ускочив за ґрати, вони швиденько зачинили за ним залізні двері. Тепер він був не страшний нікому!

Саме в цей час у підземелля спустився кат. Але замість Алі за ґратами плигав Недорадник без голови.

За своє життя кат немало бачив голів без тулубів і тулубів без голів. Але щоб тулуб без голови отак вистрибував і вимахував руками — таке він побачив уперше в житті! Він вирішив, що ремеслу його настав кінець. Бо навіть тоді відрубувати голову, якщо тулуб і без неї наче несамовитий гасає по в'язниці?

Кат теж дременув із замку.

А Недороць Десятий визирнув зі спальні і побачив навкруги страшний переполюх. Він зарився у ліжко, наче у копицю сіна, і тремтів там від страху так, що все ліжко ходило ходором.

Його довго не могли знайти. Аж поки хтось не здогадався зазирнути у ліжко. І звідти витягли зеленого від переляку маленького чоловічка, в якому ледве можна було впізнати Недороця Десятого.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У 12 розділі Недороць каже Алі:

— Дорогу звідси знає тільки карлик Недочеревик, що стягує сюди увесь оцей мотлох.

Тут Недороць затнувся, бо згадав, що й сам знаходиться в цій країні.

— Але я не мотлох! Я — король!

Чи справді по-королівськи поводить себе Недороць? Наведи **два** приклади негідної поведінки Недороця.

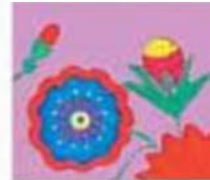
2. Перечитай 13 і 22 розділи казки. Як змінилася поведінка короля?
3. Прочитай початок 22 розділу.

Двері до підземелля прочинилися. Сходами, крадучись, спускався Недороць Десятий. Він був у нічному ковпаку і в нічній сорочці. Щоб не перечепитися і не впасти, він перекинув поділ сорочки, наче плащ, через руку.

Назви слова, які в цьому епізоді є ключовими для розуміння характеру Недороця.

4. Недороль не допоміг Алі звільнитися з полону. Коли Аля після звільнення потрапила в палац, то побачила, що на ліжку *солодко* спав Недороль. Як ця художня деталь доповнює характер Недороля?
5. Порівняй поведінку Недороля і царя Плаксія. Що у ній спільне, а чим різняться ці персонажі?
6. Порівняй поведінку Недороля і Недопопелюшки, коли обоє вони приходили до Алі в підземелля. Як ти охарактеризуєш поведінку кожного з них?
7. Українське народне прислів'я вчить: *Друзі пізнаються в біді*. Знайди в тексті **по одному** прикладу поведінки Алі та Недопопелюшки, які підтверджують правильність цих слів.
8. Чому Аля радить Недопопелюшці сховати шолом?
9. Чому Перший Недорадник потрапив за ґрати?
10. **Шляхетний, благородний** можна сказати про людину, яка відзначається високими моральними якостями. Назви персонажів казки, чію поведінку можна назвати шляхетною. Назви якості, що роблять цих героїв шляхетними. Відповідаючи, спирайся на текст.
11. Назви персонажів казки, чия поведінка є негідною. Які якості ти в них засуджуєш? Відповідаючи, спирайся на текст.
12. Чим, на твою думку, закінчиться казка? Чому ти так думаєш? Прочитай закінчення твору і перевір свою здогадку.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Розрізняй значення слів!

У казці Недопопелюшка *відімкнула* двері в'язниці і врятувала Алю.

Розрізняй значення слів *відмикати, відчиняти, відкривати*.

Відмикати — за допомогою ключа відкривати замок або що-небудь замкнене.

Відчиняти — відводити вбік стулки дверей, вікон тощо, роблячи вільним вхід, отвір.

Відкріати — витягати, знімати корок, кришку тощо, роблячи вільним отвір пляшки, банки, коробки.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Промоврити — говорити тихо і невразно, нерозбірливо.

Наглий — несподіваний, раптовий.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Пограй у гру! Правила гри: назви попередній і наступний епізоди щодо вказаного в таблиці епізоду (с. 134).

Подія, що відбулася	Попередня подія	Наступна подія
Аля знайомиться з Недоладьком	Недочеревик переносить Алю до країни Недоладії	Аля з Недоладьком ідуть до Недороля Десятого
Аля знайомиться з Недопопелюшкою		
Аля від Недороля Десятого дізнається про Державну Таємницю		
Аля побачила Першого Недорадника		
Аля дізнається таємницю Недочеревики		
Недороль підписує наказ про Аліну страту		
Недопелюшка визволяє Алю		
Недорадник потрапляє за ґрати		

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

У казці розповідається, як можна застосувати стрілку годинника замість списа. Як і в казці, у житті можна використати будь-який предмет не за прямим призначенням. Наприклад, двері можна пристосувати як стенд для своїх малюнків.

Обери будь-який один предмет і напиши якомога більше способів його застосування. Склади казку, включивши до неї твої оригінальні способи застосування цього предмета.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

у якому Аля не впізнає деяких давніх друзів

Годинникар зі стрілкою спокійно повернувся на вежу. Не гаючи часу, він прив'язався мотузкою до товстої балки і заліз на циферблат велетенського годинника. Аля і Недопопелюшка подавали майстру інструменти.

Коли Аля визирнула з вежі, у неї закрутилося в голові — так тут було високо. Якби ненароком мотузка обірвалася, Недождень неминуче розбився б. Але він, здавалося, зовсім забув про небезпеку і з насолодою працював.

Цифри на циферблаті радісно усміхалися йому, наче давньому знайомому. І знімали капелюхи, коли майстер постукав по них дзвінким молоточком: дзень-ззень, дзень-ззень! На циферблаті відчинялися віконечка і звідти нетерпляче визирали хвилини і секунди. Їм так уже хотілося скоріше на волю! А поважні години сварили їх, щоб не заважали майстру працювати.

І так радісно було у годинникаря на серці, що він заспівав! А години, хвилини і секунди йому підспівували!

А цифри танцювали, наче старовинний королівський балет.

— Ну хто вгадає,
чому так буває?
Годинник не в сім
час один відбиває.
Комусь — поспішає,
комусь — відстає,
а декому — навіть назавжди стає!

І йому відповіли години:

— Бо кожна година — неначе людина.
Вона циферблатом крокує невпинно.
І дехто годині їти помагає,
а дехто годину
безжально вбиває!

Пісню підхопили хвилини:

— А кому приємно,
щоб його — вбивали?
А кому приємно,
щоб його — втрачали?
А кому приємно,
щоб його — губили?
Кожному приємно,
щоб його любили!

Не витримали і заспівали секунди:

— А дехто години вбиває!
А дехто хвилини втрачає!
А дехто секунди губить!
Бо дехто свій час не любить!

І знову заспівав годинникарь:

— А коли щодня і щогодини
не втрачаєш ти ані хвилини —
стане другом диво-циферблат,
і в ділах у тебе буде лад.

А далі всі підхопили хором:

— Бо кожна година —
неначе людина.
Вона циферблатом
крокує невпинно.
Тому ти годині
їти помагай,
тому ти ніколи
її не вбивай!

І ось уперше за багато років годинник почав вибивати час. З гарними мелодійними передзвонами відбивав він дев'яту годину ранку. Аля і Недопопелюшка слухали його і дивилися з бійниці вежі на місто. Воно лежало перед ними, наче на долоні.

Раптом до них долинув невиразний гомін. Аля побачила, що до площі суне натовп. Вів натовп Недоладько.

Недоладько дуже зрадів, коли побачив дівчаток живими та здоровими.

— А ми прийшли визволяти тебе, — звернувся він до Алі.

Аля обернулася і впізнала багатьох знайомих недоладян.

Потім знову перевела погляд на Недоладька і раптом ляснула себе по лобі.

— Стій тут, нікуди не ходи! — гукнула вона йому і зникла в замку.

Дівчинка побігла на кухню, знайшла у каміні кілька холодних вуглинок, міцно затисла їх у кулаці і поспішила назад.

— Стань отут, Недоладьку, — хвилюючись, попросила Аля. — Зніми, будь ласка, капелюха і повернися обличчям до сонця. — Вона поставила Недоладька впритул до кам'яного муру, перевела подих і взяла вуглинку. Намалювала йому друге вухо, підправила ніс, продовжила коротку ліву ногу.

Але нічого не змінилося. Що ж вона забула? Так, ямочку! Тремтячою рукою дівчинка торкнулася середини Недоладькового підборіддя...

І сталося диво! Вухо стало справжнім, перекивлена постать вирівнялася, нога подовшала... Перед Алею стояв стрункий, гарний хлопець. Недоладька важко було б пізнати, якби не ті ж щирі очі та добра і лагідна усмішка.

Аля сяяла від задоволення.

Хтось торкнувся її руки, і дівчинка побачила Недовуса, який стояв поруч і благально дивився на неї. Аля зрозуміла все без слів і швиденько домалювала йому правого вуса. Він одразу ж перетворився на справжній.

Ось коли Алі довелося попрацювати!

Недоладяни тісно обступили її. Знадобилася не тільки Алина голка з ниткою, але й викрутка, і вуглинки та ще багато різних інструментів, які поносили недоладяни.

Сонце підбилося височенько, та Аля все ще доробляла — малювала, зашивала, докручувала, прибавала.

А коли нарешті спинилася перепочити, побачила, що навкруги кипить робота. Недоладяни вже самі допомагали один одному. На площі стояв гамір: там щось прибавали, там пиляли, там клепали. І всюди сяяли усмішки! Усмішки, яких раніше так не вистачало у цій країні!

Нарешті Аля згадала про годинник. Його стрілки показували за п'ятнадцять хвилин дванадцятую. Вона побігла шукати Недоладька. Він саме щось пиляв разом з Недоштаньком, у якого штани вже мали обидві холоші.

— Ну от, — сказала їм Аля. — Тепер я спокійно можу повертатися додому. Адже я навчилася доробляти все, що починаю! Ходімо швидше до

годинника, бо у нас обмаль часу! Кличте з нами всіх, хто хоче покинути цю недоладну країну.

Та Недоладько, опустивши голову, чомусь знічено переминався з ноги на ногу.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

у якому Аля дістає подарунок

Але чому Недоладько зовсім не поспішає до годинника? Аля з подивом спостерігала за його дивною поведінкою.

— Що сталося? — спитала дівчинка.

— Розумієш, річ у тім, — винувато признався Недоладько, — що ми вирішили не покидати Недоладію. От такий компот! Розсуди сама — ти повернешся додому і домалюєш Недорадника. Він назавжди зникне з нашої країни. А Недороля ми влаштуємо на роботу — на яку він забажає. Потім доробимо все, що у нас ще не дороблено. І заживемо на славу! Адже це наша батьківщина! До того ж, хоч ми усі такі різні, але нам так гарно працюється разом! — додав він, обвівши поглядом площу, і посміхнувся. — Але ти повинна повернутися. Тебе там чекають — не дочекаються. А Недопопелюшка... — він спохмурів, — Недопопелюшка, нарешті, стане принцесою. Ось, — він вийняв з-за пазухи кришталевий черевичок, — ось другий черевичок для неї.

— А мене ви спитали, чи хочу я перетворюватися на принцесу?! — вигукнула Недопопелюшка і тупнула спересердя ногою.

Аля озирнулася і зацікавилася з подиву. Перед нею стояла чисто вміта дівчина у звичайних черевичках і звичайній сукні. І така гарна — у сто разів краща від найкращої з принцес!

— Недопопелюшка. — І Недоладькове обличчя негайно ж знову засяяло.

— А що ж буде з Недочеревичком? — раптом згадала Аля.

— А що він може нам зробити, коли ми разом? — усміхнувся Недоладько. — Нехай собі тягне сюди недороблені справи. А ми тут гуртом їх будемо доробляти. Але, звичайно, чим менше буде недороблених справ у вас, тим легше нам буде тут. От такий компот!

— Тоді будемо прощатися, — зажурено мовила Аля.

— Зачекайте, зачекайте, — раптом почулося з юрби, яка вже зібралася навколо Алі.

Юрба розступилася, і перед Алею опинився захеканий недоладянин. Він увесь був вишитий півнями. Аля придивилася пильніше. І раптом почервоніла, як ті півні. Вона зрозуміла, хто це! Це був недовишитий нею рушничок до бабусиного дня народження. Він так вигадливо був перекручений і зав'язаний вузлами, що утворював постать стрункого чоловіка. А замість чуба хвацько закручувалися китиці. Старий знайомець усміхнувся і, віддихавшись, сказав:

— Я бачу, ти мене впізнала! Але не червоній так! Що було, то було! Я опинився тут і вже навіть знайшов друзів! — він озирнувся і витяг з юрби

за руку дівчину. Це була гарна мережана шкарпетка, чистенька та охайна, хоч і заштопана в одному місці. В руках вона тримала якийсь згорток.

— Повернутися назад я не можу, — продовжував він, — та й не хочу. А щоб бабуся не залишилася без подарунка, ми ось... — і він кивнув на пакунок. Дівчина простягла пакунок Алі.

Аля взяла його і розгорнула. Там лежав новий, вишитий червоними півнями рушничок!

— Спасибі! — ледве вимовила від хвилювання Аля. — Широ дякую! Як мені не хочеться з вами розлучатися! Але треба негайно попередити Сашка та інших дітей. — Прощавай, Недоладьку! — Аля піднялася навшпиньки і поцілувала його в щок. — Не плач, Недопопелюшко! — втішила вона подругу, хоч у неї самої щипало у носі. — Не забувайте мене, а я вас ніколи не забуду.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому Аля домальовує Першого Недорадника

Аля глянула на годинника. Стрілки показували за одну хвилину дванадцять. Аля витягла з кишені стрічку і швиденько заплела косу. Годинник почав відбивати дванадцятку.

І до-роби!
І до-пиши!
І роз-почни!
І не лиши!
І до-їдай!
І до-пивай!
Із Недо-ладії
ТІКАЙ! —

проказала дівчинка.

Ілюстрація Володимира Девятова

І враз їй здалося, що вона знову впала зі стільця. Бо сиділа на підлозі у своїй кімнаті. Все було, як і раніше. Лише біля неї лежав пакуночок з рушничком.

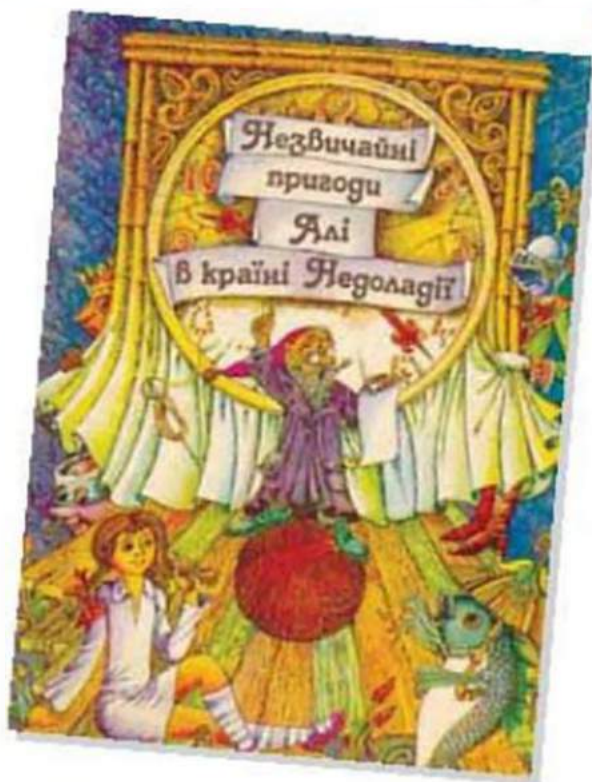
«Неначе у ракеті!» — подумала Аля. Підвелася з підлоги і знайшла у книжковій шафі старий альбом з домальованим чоловічком. Дівчинка взяла олівець і почала домальовувати йому голову.

У кімнаті було тихо. Тільки олівець шурхотів по альбомному листку. І Аля мимоволі почала наспівувати пісеньку, яка склалася сама собою:

— Бувають ще на світі
справжнісінькі дива:
під гумкою зникає
у когось голова!

Комусь не вистачає
 то серця, то руки,
 з'являються на світі
 недо-
 чере-
 вики.
 Бувають чудеса
 справжнісні на світі!
 Виходить, ти і я
 за все-усь в одвіті?
 Що тут не доробив —
 отам вилазить боком!
 Буває, що добро
 з одним виходить оком!
 А чесність — без руки,
 а правда — без ноги!
 Буває, що із друзів
 виходять вороги!
 От і виходить — перше
 гарненько поміркуй,
 а потім вже —
 не допиши,
 не дороби,
 не докажи
 або не домалюй!

Аля дуже старалася. Однак обличчя у чоловічка знову, як і першого разу, вийшло хижі і зле. Та перемальовувати Алі було ніколи — на неї чекала важлива справа: з кишеньки виглядав ріжок довгого списку шелеп-недотеп.

А в цей час у Недоладії Недовус і Недоборода, які все ще вартували Першого Недорадника, побачили, як той швидко-швидко закрутився на одному місці, наче дзиґа, і... зник, наче його і не було!

— А тепер швидше поздоровити бабусю!

Аля взяла рушничка і враз зупинилася.

Але як же вона подарує його бабусі, коли не сама вишивала цих гарних червоних півнів?! «Та якби я не навчила їх доробляти, цього рушничка взагалі б не було! — подумала Аля. — Виходить, у ньому є й часточка моєї праці! Отже, так і скажу бабусі — це від мене і від моїх друзів!» І дівчинка рішуче прочинила двері до бабусиної кімнати.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ,

*останній, і хоч він дуже короткий,
його не можна вважати недоробленим,
бо такі вони і є, ці останні розділи,
які ще звуться епілогами*

Карлик Недочеревик і досі тиняється по білому світу і збирає в Недоладію недороблені справи. А недоладяни негайно їх доробляють. І невідомо, хто кого переможе, бо ще багато тут у нас недороблених справ.

Недороль Десятий влаштувався працювати нічним сторожем. Він цілі ночі грає сам з собою в кості. Кат працює гострильником. Краще за нього ніхто не може нагострити кухонного ножа чи ножиці.

А Перший Недорадник висить у Алі над письмовим столом, пришпилений до стіни. Він злісно дивиться на Алю. Адже це через неї він так і не став королем. Але тепер Аля аніскілочки його не боїться.

Та й ніколи їй звертати на нього увагу. Адже в кишеньці у неї ще величеський список з адресами, на які вона неодмінно мусить завітати.

А до тебе вона ще не приходила?

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. На карті покажи маршрут, за яким мандрувала Аля країною Недоладією.

2. Прочитай слова пісеньки годинника. Поясни значення поетичного рядка про час: *Комусь — поспішає, комусь — відстає, а декому — навіть назавжди стає!*
3. Як ти розумієш вираз із пісеньки годинника, що дехто годину безжально вбиває? Запам'ятай сталий вираз **убивати час**, що означає марнувати час. Склади з цим виразом речення.
4. Яка головна думка пісеньки годинника? Розкажи, як ти розпоряджаєшся своїм часом.
5. Які зміни відбулися в Недоладії, коли відремонтували годинник? Прочитай про це в казці.
6. Що допомогло Алі та недоладянам перемогти Недочеревика? Прочитай, як пояснює це Недоладько.
7. Багато випробувань змінили Алю на краще. Які висновки з подорожі країною Недоладією зробила вона для себе?
8. Як змінювалося ставлення оповідача до Алі протягом твору? Наведи приклади.
9. Як ти думаєш, якою повинна бути людина в уявленні оповідача? Поясни свою думку.
10. Які важливі питання порушує Галина Малик у повісті-казці «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»?
11. У пісеньці Алі є слова, які виражають головну думку повісті-казки. Прочитай і прокоментуй їх.
12. Чому тільки Аля змогла змінити життя в країні Недоладії, а іншим мешканцям раніше це було не під силу?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи, повість казку «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» **трьома-чотирма** реченнями.
2. Визнач, кому з казки належать такі характеристики, учинки або деталі портрету:
  - А)** завжди усього боїться, а його не боїться ніхто;
  - Б)** носить червоний ковпак, злий і підступний, не має душі;
  - В)** лагідні очі, добра та щира усмішка, товариський;
  - Г)** щоранку обов'язково заходить до Тронної Зали, його обличчя, жорстокого й сердитого, ніхто не бачить;
  - Г)** щирий друг, уболіває за справи, має химерний одяг;
  - Д)** має сто незавершених справ, приходить на допомогу іншим.
3. Які особливості будови цього твору? Назви **не менше трьох**.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Склади та запиши буріме (детальніше про буріме дивися в Словничку-довідничку).

Напиши буріме у формі двовірша на вільну тему, використавши такі рими: *слово* — *чудово*; *літо* — *налито*; *знати* — *мати*; *гра* — *сестра*; *сонце* — *удолоньці*.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- 1. Накресли в зошиті таблицю та заповни її. На перетині вертикальної та горизонтальної колонок постав, де треба, знак +. Зроби висновок про особливості вивчених літературних казок.

Назва казки	Казкові зачин і кінцівка	Казкові слова	Казкові предмети або казкові події	Магічні числа	Добро перемагає зло
«Фарбований Лис»					
«Хуха-Моховинка»					
«Цар Плаксіє та Лоскотон»					
«Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»					

- 2. Підготуй за темою «Літературні казки» запитання для однокласників, за якими можна перевірити їхні знання.

Упізнай героїв казки.
Хто її автор?

Із народної мудрості

ЗАГАДКИ

Пригадай із початкових класів, який твір усної народної творчості називають загадкою.

Наведи **два-три** приклади загадок. Як вони утворилися?

Загадки люди почали складати ще в сиву давнину. Тоді ці маленькі твори були не веселою розвагою, а серйозним випробуванням для юнаків. За допомогою загадок старші й досвідченіші чоловіки перевіряли розум хлопців. Уважалося, що якщо підліток не може виконати завдання, то він ще не готовий до дорослого життя. Цей обряд посвяти юнаків відображено і в казках, коли казкового персонажа випробовують завданнями та загадками. Хлопець мав виявити кмітливість, винахідливість, розум.

Пізніше в розгадування загадок розважались парубки та дівчата. Минуло чимало часу, перш ніж загадка перетворилася в дитячу розвагу. Але вона так само, як і в давнину, перевіряє розум, знання, кмітливість.

Загадка — це стислий поетичний, часто ритмізований вислів, що треба відгадати, у якому в завуальованій* формі зашифровано якийсь предмет чи явище.

Слово *загадка* утворено від слова *гадати*, що означало в давні часи думати, вгадувати, загадувати.

Чим цікава загадка? Перш за все своїм прихованим змістом. Предмет, який «сховали» в ній, треба шукати під натяком, описом характерних ознак. Наприклад, є така загадка: *Коло вуха завірюха, а у вусі ярмарок*. Щоб її розгадати, треба хоч раз притулити вухо до бджолиного вулика й послухати тихе гудіння в ньому. Воно може нагадувати звуки хурделиці, а постійний рух бджіл у вулику — гамір на ярмарку. Так через опис явища можна здогадатися про прихований предмет.

* *Завуальований* — навмисно прихований, неясний, невиразний.

Часто в загадці предмет порівнюють з істотою: *Руками махнує — дерево зігнує. (Вітер.)* У деяких загадках істоту, предмет або явище вказано через заперечення або протиставлення: *Без рук, без ніг, а по полю гасає. (Вітер.)* *Не живе, а за людиною ходить. (Тінь.)* *Не художник, а малює. (Мороз.)*

Загадки бувають розповідними реченнями: *Під землею птиця кубло звела і яєць нанесла. (Картопля.)* *Сімсот соколят на одній подушці сплять. (Соняшник.)* Часто загадку оформлено питальним реченням: *Що іде, не рухаючись з місця? (Час.)* *Що росте догори коренем? (Бурулька.)* Розрізняють кілька груп загадок: про людей і їхнє життя, про природу та її явища, про рослини, тварин тощо.

1. Назви, до якого виду належить кожна група загадок. Відгадай їх.

- Чорна корова всіх поборола. Білий віл всіх підвів.
Шумить, гуде і все горою йде.
Тисяча овець, а між ними один баранець.
- Сам маленький, а шуба дерев'яна.
Без очей, без рук, а лізе на дрюк.
Маленьке, кругленьке, зачепи — плакати будеш.
- Плавала, купалася, сухесенька осталася.
Влітку сірий, взимку білий.
Два рази родиться, один раз вмирає.
- Зранку ходить на чотирьох, вдень надвох, увечері на трьох.
У хлівці два ряди баранців, і всі біленькі.
Було собі два брати й обидва Кіндрати, через доріжку живуть і один одного не бачать.
- Не їсть, не п'є, а стоїть та б'є.
Зуби є, а рота нема.
По дроту ходить, пільму розгонить.

2. Поясни, як утворено загадки:

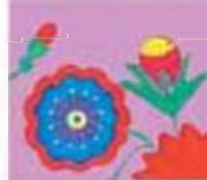
Не кравець, а з голками ходить.
По морі золотий човник пливе.
Ішла баба з гірта несла сто шкір.

3. Відгадай загадки:

По землі скаче, а в воді пливе.
Хто на собі свій будинок носить?
Під одним дахом чотири братики.
Мовчить, а сто дурнів навчить.
По землі бігає, під лавою спати лягає.

Без рук, без ніг, а всіх кладе на постіль.
 Ходить пані в золотім жупані, куди гляне — трава в'яне.
 Один усю роботу робить, другий господаря молоком поїть,
 третій хату стереже.
 У зеленій оболонці, а всередині — як сонце.
 Складеш — клин, розкладеш — гриб.
 І печуть мене, і варять мене, і їдять, і хвалять, бо я добра.
 Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото,
 коли бугадати та менш його знати.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Що таке загадка? Навіщо люди складали загадки?
2. Як утворюються загадки?
3. Назви, з чим ти можеш порівняти такі предмети і явища, як вітер, сонце, дорога, зубна щітка, книжка. Склади з ними загадки.
4. Вивчи напам'ять кілька загадок, загадай їх своїм друзям.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Пригадай із початкових класів, які народні твори називають прислів'ями та приказками.

Наведи **два-три** приклади прислів'їв і приказок.

Почнемо пояснення з однієї невеличкої оповідки. Жив був на світі в давні часи молодий недосвідчений кравець. Прийшов до нього замовник і попросив пошити нову сорочку. Кравчику хотілося якомога швидше виконати роботу, тому він, не довго думаючи, розкроїв полотно, хутенько зшив його частинки — і сорочка готова! Прийшов до нього чоловік, поміряв — не може сорочки одягнути! Вона на нього мала! Осудливо подивився він на кравчика-недотепу та й порадив йому: «Сім разів відміряй, а потім уже ріж». З часом забувся той перший випадок про кравчика, але люди, коли хотіли попередити когось бути уважнішим, не поспішати, казали прислів'я: *Сім разів відміряй, один — відріж*.

Усі прислів'я та приказки, як у краплинці води, узагальнюють життєвий досвід наших предків. Вони відбивають спостереження народу про поведінку людей, їхні характери, процеси праці, явища природи, господарську діяльність тощо. Прислів'я та приказки є таким собі прадавнім усним зведенням правил, за

якими потрібно жити. Вони радять і застерігають, схвалюють або осуджують чийсь поведінку. Ці влучні вирази звеличують сміливих, розумних і працьовитих людей, висловлюють зневагу до ледарів, боягузів, хвальків.

Прислів'я та приказки є влучними й точними виразами, тому що їхній зміст удосконалювався протягом сотень літ. Вони поетичні й мають глибокий зміст, а також дуже прості за формою.

Чому ці вирази легко запам'ятати? Перш за все тому, що вони короткі: *Діло майстра величає! Вік живи — вік учись. З неба хліб не падає. Більше діла — менше слів.* Часто слова в них римуються: *Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається. Без охоти нема роботи.*

Прислів'я — короткий стійкий народний вислів з повчальним змістом, що виражає закінчену думку. Наприклад: *Брехнею світ пройдеши, а назад не вернешся. Вмієш казати, вміє і мовчати. Як батька покинеш, то й сам загинеш. Не копай іншому ями, бо сам упадеши. Людей питай, а свій розум май. Краденим добром не забагатієш.* Зміст частини прислів'їв ти розумієш з прямого значення слів: *Навчай інших — і сам навчишся. Будь господарем своєму слову.* В інших прислів'ях значення виразу є переносним. Наприклад, у прислів'ї *Трудова копійка годує довіку* йдеться не про копійку, а про те, що людина повинна бути працьовитою.

Особливості народних прислів'їв такі:

- узагальнення народного досвіду;
- повчальність;
- малий обсяг;
- стислість і влучність висловленої думки;
- поетичність;
- використання слів у прямому й переносному значеннях.

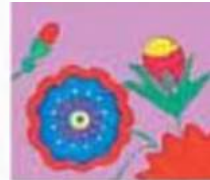

Прислів'я об'єднують у тематичні групи: про працю, про родину, людські чесноти, про пісню, природу, господарську діяльність людини, про пори року.

Приказка — влучний вислів, який не виражає закінченої думки й не має повчального змісту. Наприклад: *Сорока на хвості принесла* (стало відомо про щось); *косо, криво, аби живо* (про недбале виконання роботи); *всякому овочеві свій час* (треба робити все вчасно). Приказка може бути частиною твого речення:

Мені цю вісточку *сорока на хвості принесла*; виконав домашнє завдання абияк — *косо, криво, аби живо*; учися в школі старанно, адже *всякому овочеві свій час*.

Іноді приказка може входити до складу прислів'я: *Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже* (мазати медом — приказка); *Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти* (з'їсти пуд солі — приказка).

Прислів'я і приказки — неоціненне джерело народного досвіду. Українські письменники завжди цінували ці перлини народної мудрості, досліджували їх, використовували і використовують у своїх творах.

1. Назви тему, якій присвячені прислів'я кожної групи:

- Легше тобі на душі стане, як пісня до твого серця загляне.
Найдорожча пісня, з якою мати мене колисала.
Хто співає, той журбу проганяє.
- Добре ім'я краще багатства.
Добре роби — добре й буде.
Добре треба шукати, а зло саме прийде.
- Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба урожай.
Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.
Ластівка день починає, а соловей його кінчає.

2. Згрупуй прислів'я за темами: «Дружба», «Праця», «Сила слова».

Не взявшись за сокиру, хати не зробиш.
У лиху годину пізнаєш вірну людину.
Від меча рана загоїться, а від лихого слова — ніколи.
Де працюють, там густо, а де гайнують, там пусто.
Від теплого слова і лід розмерзається.
Будинки зводять не язиком, а сокирою.
Добре братство миліше, ніж багатство.
Треба нахилиться, щоб з криниці води напиться.
Для приятеля нового не пускайся старого.
Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.

3. Згрупуй прислів'я за темами. Назви тему кожної з груп.

Бережи час — його за гроші не купиш.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий.
У ледачого пасічника і бджоли ледачі.
Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням.

4. Знайди в кожній групі «зайве» прислів'я чи приказку.

- Всякій матері свої діти милі.
Дитина хоч кривенька, та батькові-матері миленька.
Своя хата не ворог, — коли прийдеш, то прийме.
І сова хвалить свої діти.
- Береженого Бог береже, а козака — шабля.
Нащо й клад, коли в сім'ї лад.
Бог не без милості, козак не без долі.
Де козак, там і слава.
- Будеш з книгою дружити — буде легше в світі жити.
Розум — скарб людини.
В домі без книги, як без вікон, темно.
З книгою жити — з добром дружити.

5. Із поданих слів утвори прислів'я.

слову своему господарем Будь.

робив багато і Хто знає той багато.

дитини матері заболить пальчик У а у серце.

ранком Що не то вечором зробиш не здогониш.

людину пізнати Птицю по а по мові пір'ю.

6. Поясни пряме та переносне значення сталих виразів:

Кожна пtiчка своїм носиком живе.

Суха ложка рота дере.

7. Установи відповідність між головною думкою твору та прислів'ям.

8. Розподіли вирази удві колонки: у першу — прислів'я, у другу — приказки.

Натягай вітрила, поки вітер віє.
 Аби день до вечора.
 Нових друзів май, старих не забувай.
 Баба з воза.
 Було, та за водою пішло.
 Будеш трудиться — будеш кормиться.
 Далеко куцому до зайця.
 З великої хмари малий дощ.
 Або пан, або пропав.
 Треба розумом надточити, де сила не візьме.

Знов за рибу гроші.
 Роби до поту, а їж в охоту!
 І стіни мають вуха.
 Чесне діло роби сміло!
 Кому що, а курці просо.

9. Напиши казку, яка розкриватиме значення прислів'я (на вибір):

Під лежачий камінь вода не тече.
 Не все те золото, що блищить.
 Куй залізо, поки гаряче.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Що таке прислів'я? Наведи **три** приклади прислів'їв.
2. Що таке приказка? Наведи **три** приклади приказок.
3. Назви, які приказки входять до складу прислів'їв:

Береженого Бог береже, а козака шабля.
 Вискочив, як Пилип з конопель.
 Голка в стіжок упала — пиши пропала.
 З миру по нитці — голому сорочка.
 На городі бузина, а в Києві дядько.
 Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
 Не кажи гоп, поки не перескочиш.
 Не лізь поперед батька в пекло.
 Носиться, як дурень з писаною торбою.
 Без сім'ї й без роду — хоч з мосту та в воду.

4. Вивчи кілька прислів'їв і приказок напам'ять.

ЛЕОНІД
ГЛІБОВ
(1827—1893)

ЧАРІВНИК УКРАЇНСЬКОЇ БАЙКИ

Немає в нашій країні жодної людини, яка б не знала хоч однієї байки Леоніда Івановича Глібова. Пам'ятаєте: «На світі вже давно ведеться, що нижчий перед вищим гнеться, а більший меншого кусає та ще й б'є — затим що сила є...»? Усього ж українською мовою письменник написав 107 байок! Цікаві дорослому і малому, вони захоплюють непростими стосунками персонажів, пошуками правди і справедливості. Сила байок Глібова — в активній позиції автора на захист прав зневаженої, знедоленої простої людини.

А ще Леонід Глібов був ніжним поетом-ліриком. Найвідомішим із його ліричних творів є вірш «Журба», музику до якого написав видатний український композитор Микола Лисенко. Задушевні слова й ніжна мелодія так полубилися українцям, що згодом твір почали вважати народною піснею.

Є в Леоніда Івановича Глібова ще одна — особлива — група творів — віршики, загадки, жарти, оповідання для дітей. Вони надзвичайно чарівні, бо наповнені любов'ю до малечі, радістю й теплом.

Малята вчать ті сонячні слова,
Що, ніби чародійник, з рукава
Ти сипав їм і в мудрості не схибив, —

так про Леоніда Глібова написав український поет Максим Рильський.

Автор друкував свої твори для дітей у єдиному в Україні наприкінці XIX століття дитячому журналі «Дзвінок» і підписував їх просто — дідусь Кенір. Дітвора радо читала й заучувала їх напам'ять, бо були вони веселими й дотепними. І ніхто не здогадувався, що писав ці життєрадісні поетичні витвори під лінійку

з лупою в руках хворий літній чоловік, який на схилі літ нічого не бачив. За останні три роки життя тяжко хворий байкар написав понад 50 віршованих загадок, жартівливих пісеньок та акровіршів для дітей.

А нуте, діти, ось сідайте!

Я загадку за хвіст піймав, —

так задушевно запрошував до розмови своїх читачів дідусь Кенір. І це було не загравання з дітворою, а щира бесіда з ними. А «секрет» популярності дитячих творів Леоніда Глібова крився в тому, що в них щедро використано елементи усної народної творчості.

Так само по-дружньому письменник спілкувався зі своїми учнями, коли працював учителем. Леонід Іванович так цікаво розповідав матеріал з історії та географії, що мимоволі викликав захоплення предметом і прищеплював вихованцям потяг до знань.

Л. Глібов був переконаний, що несправедливість у суспільстві можна подолати освітою і підвищенням культури простих людей. Саме тому він брав активну участь у роботі спеціальних шкіл для народу, які називалися недільними школами. Серед учнів Л. Глібова був майбутній письменник Г. Успенський і батько видатної української письменниці Лесі Українки П. Косач. Маленька Леся виховувалась на творах Леоніда Глібова, багато його байок знала напам'ять.

Пам'ятник Л. Глібову в Седневі

1. У який час жив і творив Леонід Глібов? За форзацом на початку підручника з'ясуй, звідки родом письменник.
2. Вибери з перелічених, які твори писав Л. Глібов: повісті, байки, вірші, поеми, загадки, казки, жартівливі оповідання.
3. Який вірш письменника став народною піснею? Хто написав музику до слів?

ХИМЕРНИЙ, МАЛЕНЬКИЙ

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купався.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть — та й пропав.

Хотів був догнати —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати —
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дівтора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Із скількох частин складається загадка?
2. Прочитай першу частину. Про який предмет у ній розповідається?
3. За якими ознаками ти здогадуєшся, що в загадці йдеться про вареник? Наведи приклади з твору.
4. Між ким ведеться розмова в загадці? Чому ти так думаєш? Відповідаючи, посилайся на твір.
5. Яким ти уявляєш оповідача цієї загадки? Що характерно для його мовлення? Наведи приклади з тексту.

Слова *маленький, товстенький, коханчик* — це пестливі слова.

Пестливими називають слова із відтінком зменшуваності або ніжності: *сонечко, качечка, хлоп'ятко, пісенька* тощо.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Добери в наступних реченнях синоніми до слова **химерний**. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словником синонімів.

- **Химерний**, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удавсь... (Л. Глібов).
- Мов бачу тихую оселю
В якомусь світлі чарівнім:
Тремку, химеристу веселку
Округ лампади... (М. Старицький).
- Семен Палій був навсе село чудний та дивний (Марко Вовчок).
- Ось сафора, диковинне південне дерево (О. Гончар).

2. Добери в наступних реченнях синоніми до слова **шкандибати**. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словником синонімів.

- Хотів був догнати —
Шкода **шкандибати**:
Лови не лови! (Л. Глібов).
- Напилась я в криниці води. Іду я по дорозі та шкутильгаю (І. Нечуй-Левицький).
- Коли це незабаром і стара шкандиляє (Ганас Мирний).
- Катря? Їх же дві — молодша на ліву ногу накульгує, а старша на праву (Є. Гуцало).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Прибратися — тут: одягнутися.

Окріт — кипляча або дуже гаряча вода.

Макітра — глиняний посуд з широким отвором.

Які значення має слово **макітра** в таких реченнях?

Для чого у тебе **макітра** на плечах? (І. Волошин).

Полетів татарський баша з коня сторчака бритою **макітрою**... (Ганас Мирний).

Моя стара кожного дня два чавуни борщу варить і дві **макітри** пирогів пече (Гр. Тютюнник).

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. За якими ознаками ти здогадуєшся, що в загадці йдеться про муху?
2. Чому в загадці мусі протиставляється старець?
3. Зверни увагу на перші літери в кожному віршованому рядку. Яка особливість цієї загадки?

«Що за птиця?» — це акровірш.

Акрівірш — загадка, відгадку на яку можна прочитати за першими літерами кожного рядка.

Вивчаючи казку В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон», ти запам'ятав / запам'ятала, що таке **порівняння**. У реченні *Між людьми, як пташка, в'ється...* сполучення слів *як пташка* — порівняння. Порівняння приєднуються в реченні за допомогою слів *як, ніби, наче, неначе, мовби* тощо.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Які значення має слово **витися** в таких реченнях?
  - Між людьми, як пташка, в'ється... (Л. Глібов).
  - В лузі на калину в'ється ожина (Народна пісня).
  - Несе Галя воду, коромисло гнеться,
За нею Іванко, як барвінок, в'ється (Народна пісня).
  - Оце тая стежечка ізвивається (І. Франко).
  - В'ється вороння з ранку до півдня (А. Малишко).
2. У якому прикладі слово **гнути** має таке саме значення, як і в акровірші?
  - Ходить старець, просить, гнеться... (Л. Глібов).
  - Дуб лопається, а лозина нагинається (Прислів'я).
  - Тарасюк підбурює бідноту не гнутись перед багатіями (А. Іщук).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Старець — тут: бідна, убога людина, що просить милостині.

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
 А сонечко прогляне,
 Сніжок води злякається,
 Тихенько тануть стане, —
 І здалеку бистресенько
 Вона до нас прибуде,
 Кому-кому любесенько,
 А діткам більше буде.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прикмети якої пори року описано в загадці? Прочитай про них у тексті.
2. За якими ознаками ти здогадуєшся, що в загадці йдеться про ластівку?
3. Назви пестливі слова. Яку роль вони відіграють у загадці?
4. Наведи з акровірша приклади рим.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У загадці сказано: *І здалеку бистресенько вона до нас прибуде*. Добери до виділеного слова синоніми з наступних речень. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словником синонімів.

- По стернях батько плуг веде, важка робота хутко йде (Я. Щоголів).
- Пливи, пливи, утко, проти води прудко (Народна пісня).
- Кинулись вони прожогом до їжі, забувши нас і привітати (В. Самійленко).
- Ольга чимдуж поспішає (А. Хижняк).
- Через кладку притьмом мчав чоловік (М. Рудь).
- Умить забуто все (М. Рильський).
- Все робилось похапцем, швидко, жваво (І. Нечуй-Левицький).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Які значення має слово **лихий** у таких реченнях?

- Лиха зима сховається,
 А сонечко прогляне... (Л. Глібов).
- Лихий передобідок і найліпший обід попсоє (Прислів'я).
- Лихий попутав (Приказка).
- Зазнала Лисичка лихої пригоди (І. Франко).
- Злий! Недобрий чоловік, лихий!
 Навчив тебе, моя дитино,
 Зробить оце! (Т. Шевченко).

ХТО РОЗМОВЛЯЄ?

«Ой я бідна удовиця, —
 Стала хникать жалібниця, —
 Он калина, — їй не так!
 Кажуть, пісні їй складають,
 А про мене забувають,
 І ніхто ніде ніяк!..»
 «Стій лиш! Слава не брехуха, —
 Обізвалась джеркотуха,
 Розбирає, що і як!
 От я славі догодила,
 Кашку діточкам варила,
 А тобі не вдасться так».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Хто веде розмову в акровірші?
2. Поясни, що означає в акровірші вислів *ніхто ніде ніяк*.
3. Чому про осоку всі забувають?
4. На яку рису характеру сороки натякає оповідач у загадці?
5. Що означає вираз *От я славі догодила*?
6. Чи здогадався/здогадалася ти, на яку кашку натякає сорока? Відповідь перевір за Словничком-довідничком.
7. Назви, які пестливі слова використано в акровірші.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У загадці сказано: *Ой я бідна удовиця, — стала хникать жалібниця...* Добери до виділеного слова синоніми з наступних речень. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.

- ◆ Нюниш, за мамою скучив (Н. Рибак).
- ◆ Зінка злякалася, пхикала, просилася (Ю. Мушкетик).
- ◆ Налякані діти починали ревіти (М. Коцюбинський).
- ◆ Мирослава хлипала голосно, втираючи рясні сльози (І. Франко).
- ◆ О, не ридай, моя старенька, твій син повернеться назад! (В. Сосюра).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Осока — назва трави, має гострі краї листочків.

Удовіця, вдова — жінка, у якої помер чоловік.

Джеркотаха — та, хто джеркотить.

Джеркотти (про птахів) — кричати, видавати різкі й короткі, часто повторювані звуки.

ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
 Рано до схід сонечка россою вмивалась,
 Є у мене листячко, пахучії квіти,
 Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
 Краще в полі нашому над мене немає,
 Аж до моря славонька про мене літає,
 Із моєї сипанки смачна страва буде,
 Поливку і маслечко дадуть добрі люде!»
 «Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, —
 Обізвався братичок десь за бороною. —
 Скрізь по людях склалася і про мене слава,
 Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Кого в акровірші названо братом і сестрою?
2. Якими словами гречка описує свій зовнішній вигляд? Прочитай рядки з твору.
3. Чому гречка каже про себе *Аж до моря славонька про мене літає*?
4. На що натякає просо, коли говорить: *Рівна, сестро милая, нам доля з тобою*?
5. Яку страву має на увазі просо в реченні *Он і в полі, вітрику, кипить моя страва*?
6. Порівняй народні загадки з літературними загадками Л. Глібова. Визнач, що в них спільного, а чим вони різняться.
7. Яким у твоїй уяві постає оповідач у прочитаних загадках?
8. Який настрій у тебе створюють загадки Л. Глібова?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Полівка — підлива, підливка, соус.
Борона — знаряддя для обробітку ґрунту.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Із книги кулінарних рецептів випиши назви українських страв, які можна приготувати з гречки та проса. Поділися ними з однокласниками.
2. Прочитай акровірші Л. Глібова, які не вивчали на уроках літератури. Розкажи про них своєму другові/подрузі в класі.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши акровірш про будь-який предмет чи тварину.

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Який твір називають міфом?
2. Які українські міфи ти знаєш?
3. Назви імена деяких язичницьких богів та обов'язки кожного з них.
4. Який твір називають легендою?
5. Які народні легенди ти знаєш?
6. У яких легендах пояснюється походження сузір'їв та гір?
7. Який твір називають народним переказом?
8. Які перекази ти знаєш?
9. Чим літературна казка відрізняється від народної?
10. Наведи приклади українських народних казок.
11. Хто з українських письменників писав казки?
12. Яка головна думка казки І. Франка «Фарбований Лис»?
13. У якій літературній казці розповідається про життя добрих міфічних істот?
14. У творі якого автора всі герої страждали від недороблених справ?
15. У якому творі утверджується думка, що треба бути оптимістом?

II. Вибери одну відповідь

1. Народною казкою є твір
  - а) «Берегиня»
  - б) «Летючий корабель»
  - в) «Неопалима купина»
  - г) «Як виникли Карпати»
2. Подвиг козака перед смертю оспівано у творі
  - а) «Білгородський кисіль»
  - б) «Прийом у запорожців»
  - в) «Ой Морозе-Морозенку»
  - г) «Неопалима купина»
3. Міфічні істоти можуть бути добрими й допомагати людям — така головна думка твору
  - а) «Дажбог»
  - б) «Берегиня»

в) «Хуха-Моховинка»

г) «Про зоряний Віз»

4. Прочитай твір.

Сидить хитра баба аж на версі граба.

«Ой не злізу з граба! — дурить діток баба. —

Вловить мені тую курочку рябую,

А я подарую грушку золотую».

Цей твір —

а) прислів'я

б) приказка

в) акровірш

г) переказ

5. Недороль, Недорадник — це персонажі казки

а) «Фарбований Лис»

б) «Хуха-Моховинка»

в) «Цар Плаксій та Лоскотон»

г) «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»

6. Героя перевиховують у підземному царстві у казці

а) «Ох»

б) «Мудра дівчина»

в) «Летючий корабель»

г) «Про правду і кривду»

III. Продовж речення

1. Л. Глібов написав такі акровірші: ... .

2. Головна думка казки «Мудра дівчина» — ... .

3. Переказ «Білгородський кисіль» навчає ... .

4. У реченні *Мов метелики срібlistі, сніжинки тихо стеляться до ніг* використано художній засіб ... .

5. Прочитай портрет літературного персонажа.

Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярник гарнесенький був: сумирненький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще ж такий чорнобривенький, білолиценький, носок невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями.

Що ти можеш сказати про характер героя за такою портретною характеристикою?

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

«ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ» — НАЙДАВНІШИЙ ЛІТОПИС НАШОГО НАРОДУ

Ти вже знаєш, що **літопис** — це оповідання, у якому розповідь велася за роками. Слово *літопис* утворено від двох слів — *літо*, що в давньоруській мові означало рік, та *писати*.

Над літописами в Київській Русі працювали ченці, які збирали та переповідали відомості про різноманітні події в житті країни. Єдиного автора літопису не було. Часто кілька ченців брали участь у написанні твору.

Літописи розповідали про князів, важливі події в житті країни. За літописами сучасні вчені дізнаються про те, чим жили наші предки в стародавні часи. Тому літописи є пам'ятками історії. Але мова літописних оповідань яскрава та емоційна, у них автори використовували художні засоби. Тому літописи є разом із тим зразками словесного мистецтва.

Найдавніший літопис у Київській Русі — «Повість временних літ». Він був написаний у Києві на початку XII століття. Це історична та літературна пам'ятка нашого народу. У «Повісті временних літ» написано не тільки про діяння князів, у ній використано також народні перекази й легенди.

Вважають, що над літописом «Повість временних літ» працював талановитий чернець Києво-Печерського монастиря Нестор. Перші рядки одного із пізніших варіантів літопису повідомляють: «Повість временних літ Нестора, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала». Прізвище Нестора не відоме, тому поширене його ім'я нині — Нестор Літописець.

Нестор Літописець.
Скульптор М. Антокольський

1. Який твір називають літописом?
2. Коли створено перші літописи?
3. Хто брав участь у написанні літописів у Київській Русі?
4. Чому давньоруські літописи є історичною та літературною пам'ятками нашого народу?
5. Що ти знаєш про «Повість временних літ» та його автора?

ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ

ТРИ БРАТИ — КИЙ, ЩЕК, ХОРИВ І СЕСТРА ЇХНЯ ЛИБІДЬ

І були три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею, а Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоривицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого і нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі і тямущі. А називалися вони полянами, від них поляни і донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями.

Коли ж він повертався, Кий, то прийшов на Дунай, полюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена: так і донині називають придунайці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Хто за легендою заснував місто Київ?
2. Як характеризує літописець Кия та його братів? Прочитай про них у тексті твору.
3. Опиши місцевість довкола Києва. Прочитай опис природи в легенді.
4. Назви **два** можливі заняття князя Кия. Яке з них є, на думку літописця, правдивіше?
5. Назви **один** доказ того, що Кий був князем, а не перевізником.
6. Як ти думаєш, історія про Кия, Щека, Хорива і Либідь правдива чи вигадана? Доведи свою думку.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Добери до слова **бір** синоніми з наступних речень. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.

За Россю на горбах сизів старий ліс (*І. Нечуй-Левицький*).

Хлопець народився у суворих пущах... (*О. Гончар*).

Здається, він заблудився в лісових хащах (*О. Гурейв*).

Околиця села, а за нею — берег, а далі старезний похмурий праліс (*М. Олійник*).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Город ік, городєще, г ірод — містечко, місто.

Царгород — столиця Візантії.

Дунайці — люди, що жили на берегах річки Дунай.

Полуни — одне з племен на території Київської Русі.

Про значення слова **тямущий** здогадайся із значення синонімів у таких реченнях:

Новиков став найціннішим розвідником, хоробрим, завзятим, кмітливим (О. Копиленко).

Цей Олекса — метикований, дотепний хлопець (І. Цюпа).

Добре тому вчиться грамоти, в кого покітлива голова (Словник Б. Гринченка).

Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Пам'ятник засновникам Києва.
Скульптор В. Бородай

Графіка О. Данченка

Поясни, як у трьох видах мистецтва — словесному, скульптурі та графіці — зображено легендарних князів Кия, Щека, Хорива і їхню сестру Либідь.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши невеликий вірш на тему «Заснування Києва». Використай такі рими:

Кий — палкий; збудували — назвали.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Віддорослих запиши легенду про заснування населеного пункту, в якому живеш ти або твої родичі. Намалюй до неї ілюстрації.

СВЯТОСЛАВ УКЛАДАЄ МИР З ГРЕКАМИ І ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДО КИЄВА. СМЕРТЬ СВЯТОСЛАВА

В літо 964. Коли князь Святослав виріс і змужнів, почав він збирати багато хоробрих воїнів. У походах він ходив легко, мов пардус, і багато воював. Не возив він за собою в походах ні воза, ні казанів, не варив м'яса, а тонко нарізавши конину, або звірину, або воловину, підсмажував на вогні і так їв. Не мав він і шатра, а спав, підстилаючи у голови пітник із сідлом, і такими ж були і всі його воїни. А коли князь виступав походом, то посилав у інші землі із словами: «Іду на ви».

В літо 971. Узяв місто мечем і послав до греків із словами:

— Іду на ви і хочу взяти вашу столицю...

І сказали греки:

— Ми не здужаємо вистояти проти вас. Візьми з нас данину на себе і на дружину свою, тільки скажи, скільки вас, і ми дамо на кожного.

Так говорили греки, підлещуючись до руських, як те вміли вони робити. І сказав їм Святослав:

— Нас двадцять тисяч, — і надбавив десять тисяч, бо було руських усього десять тисяч.

І виставили греки проти Святослава сто тисяч війська і не дали данини. І рушив Святослав на греків, а греки вийшли на руських. Коли ж руські побачили їх — вельми злякалися такої безлічі воїнів. І сказав тоді Святослав:

— Нам нема куди відступати; хочемо чи не хочемо — треба битися. Так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми, бо мертві не знають ганьби. Якщо ж побіжимо — сором нам буде. Тож не побіжимо, а станемо твердо, а я піду попереду вас. Якщо моя голова ляже, то про свої потурбуйтеся самі.

І відповіли воїни:

— Де твоя голова ляже, там і свої голови складемо.

І вийшли полками руські, і була січа велика, і переміг Святослав, і побігли греки.

Тоді пішов Святослав до столиці, воюючи і розбиваючи міста, які стоять і донині безлюдні... Дійшов Святослав до Царгорода. І дали йому данину. Він же взяв і на убитих, кажучи: «Візьме за убитого його рід».

І повернувся Святослав на Дунай у Переяславець з великими дарами і великою славою.

В літо 972, коли настала весна, поплив Святослав через пороги. І напав на нього Куря, князь печенізький. Убили Святослава, узяли його і зробили чашу із черепа, обкувавши його, і пили з черепа печеніги.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який приклад із біографії князя Святослава свідчить про його невибагливість у побуті? Прочитай ці рядки в тексті.
2. Про яку рису характеру князя Святослава свідчили його слова *Іду на ви?*
3. Перекажи епізод із літопису, у якому князь воював із греками.
4. Поясни, як ти розумієш слова князя Святослава: *Так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми, бо мертві не знають ганьби.*
5. Який приклад у бою показував князь Святослав своїм воїнам?
6. Як загинув князь Святослав? Перекажи цей епізод близько до тексту твору.
7. Продовж перелік рис характеру князя Святослава: *хоробрий, невибагливий, ...*
8. Правдиву чи вигадану історію переказав літописець? Свою відповідь обґрунтуй.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Князь Святослав каже воїнам: *Якщо моя голова ляже, то про свої потурбуйтеся самі.*

Сталий вираз **голова ляже** означає загинути. Наприклад:

Де полягла козацька голова думлива,

Виріс там будяк колючий та глуха кропива (Лєся Українка).

У наступному прикладі знайди сталий вираз, який є синонімічним до сполуки **голова ляже**:

О, сором мовчки гинути й страждати,

Як маєш у руках хоч заржавілий меч.

Ні, краще ворогу на одсіч дати,

Та так, щоб голова злетіла з плеч (Лєся Українка).

2. Князь Святослав звертається до своїх воїнів словами: *Так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми, бо мертві не знають ганьби.*

Сталий вираз **лягти кістьми** означає загинути, захищаючи когось. Наприклад:

Лягли кістьми незвані гості

В той день гарячий... (Л. Забашта).

У наступному прикладі знайди сталий вираз, який є синонімічним до сполуки **лягти кістьми**:

Тепер, мабуть, у наймах прийдеться кістки зложити (Панас Мирний).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Пардус — гепард.

Конєна — м'ясо коня.

Волтвина — м'ясо вола.

Шатрї — намет.

Пітнєк — цупкий матеріал, що підкладали коневі під сідло.

Січа — битва.

1. Назви з-поміж слів рубрики «Будь уважним до слова» лише ті, які ми не вживаємо в сучасній українській мові. Про що це свідчить?
2. У літописі сказано: *Ми не здужаємо вистояти проти вас. Візьми з нас данину на себе і на дружину свою. У якому з наступних речень слово **дружина** має таке саме значення, як у літописі?*

Як люба дружина, то люба й в ряднині (*Прислів'я*).

Закувала зозуленька

В зеленому гаї,

Заплакала дівчинонька —

Дружини немає (*Т. Шевченко*).

Носив еси [вітре] на байдаках,

На половчан, на Кобяка,

Дружину тую Святославлю (*Т. Шевченко*).

...Відчинилась міська брама,

І з дружиною малою

Вийшов князь з Переяслава (*І. Франко*).

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Розглянь два зображення князя Святослава.

Які риси характеру руського правителя передали митці?

Пам'ятник князю Святославу в Запоріжжі. Скульптор В. Кликов

Лео Хао. Іду на ви!
Фрагмент картини

ВОЛОДИМИР ВИБИРАЄ ВІРУ

В літо 987 скликав Володимир бояр своїх старців городських і сказав їм:
 — Ось приходили до мене бояри з Волги, кажучи: «Прийми наш закон». Потім приходили німці і хвалили свій закон. За ними прийшли євреї. Після всіх прийшли греки, ганьблячи всі закони, а свій вихваляючи. Мудро вони говорили, чудно їх слухати. Якщо хто, кажуть греки, перейде в їхню віру, то померши, знову воскресне; якщо ж буде в іншій вірі, то на тому світі горіти йому в огні. Що ви на це скажете, що порадите?

І відповіли йому бояри і старці:

— Знай, князю, що свого ніхто не гудить, а хвалить. Якщо хочеш посправжньому довідатися, то пошли своїх мужів, хай вони подивляться і розпитають, у кого яка віра...

Пішли київські послы до болгар на Волгу, до німців і до греків...

Скликав Володимир бояр своїх... Вони ж сказали:

— Прийшли ми в грецьку землю. І повели нас на святкову службу: запалили кадила і влаштували церковні співи і хори. Ми в подиві стояли і не знали, де ми, — на небі чи на землі, бо нема на землі такого видовища і пишноти такої, і не знаємо, як розповісти вам про те. Знаємо тільки, що служба в них краща, ніж у всіх інших землях. Не можемо забути ми красоти тої, бо кожна людина, раз скуштувавши солодкого, не візьме потім гіркого. Так і ми.

Озвались бояри:

— Якби поганий був закон грецький, то не перейняла б його твоя баба Ольга, а вона була мудріша з усіх людей.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Представники яких народів приходили до князя Володимира і розповідали йому про свою віру?
2. З якою метою кожен із посланців розповідав про свою віру?
3. Назви **два** докази, які переконали князя Володимира прийняти християнську віру.
4. Пригадай з уроків історії відомості про княгиню Ольгу та поясни слова з літопису: *Озвались бояри: «Якби поганий був закон грецький, то не перейняла б його твоя баба Ольга, а вона була мудріша з усіх людей».*
5. Продовж перелік рис характеру князя Володимира: *розважливий, далекоглядний, ...*
6. Правдиву чи вигадану історію переказав літописець? Свою відповідь обґрунтуй.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Бояри — представники вищого прошарку суспільства в Київській Русі.

Годити — виявляти несхвальне ставлення до кого-, чого-небудь, висловлювати невдоволення.

РОЗГРОМ ЯРОСЛАВОМ ПЕЧЕНІГІВ. ПОЧАТОК ВЕЛИКОГО БУДІВНИЦТВА В КИЄВІ. ПОХВАЛА КНИГАМ

В літо 1036. Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів..., прийшов до Києва і прорвався у місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі — киян, а на лівому крилі — новгородців. І став перед містом. Печеніги пішли на приступ і зчепилися на тій горі, де стоїть зараз собор Святої Софії: було тут поле чисте тоді. І почалась жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. І кинулись печеніги на всі боки тікати, і не знали, куди бігти...

Ілюстрація
Георгія Якутовича

В літо 1037. Заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті Ворота. Заклав і церкву Святої Софії, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир святого Георгія і святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися і поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися і возвеличуватися.

Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень, і вночі. І зібрав скорписців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаються плодами глибокої мудрості. Начебто один зорав землю, а другий засіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, — так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засі-

яв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку.

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла й душі. В книгах — світило мудрості...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи, як у літописному оповіданні розповідається про бій русичів із печенігами.
2. Які споруди побудував у Києві князь Ярослав Мудрий після перемоги над печенігами?

3. Поясни слова з літопису: *батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її...*
4. Якими справами Ярослав Мудрий продовжив ідеї князя Володимира?
5. Перекажи, у чому літописець вбачає користь книг. Прочитай цей уривок виразно вголос.
6. Продовж перелік рис характеру князя Ярослава Мудрого: *відважний, мудрий, ...*

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У літописі сказано: *і почалась жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав.*

Добери з наступних речень синоніми до слова **здолати**. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.

Кого ж тепер я переможу

і хто не подола мене? (*Леся Українка*).

Наш народ усіх переборов (*С. Добровольський*).

Ніхто нас в битві не зборов і вже довіку не поборе! (*М. Упеник*).

Се що знов? Ти думаєш, що перепреш мене? (*І. Франко*).

Да не скаже хитрий ворог:

«Я його подужав» (*Т. Шевченко*).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Печенґи — кочові племена на півдні Київської Русі.

Варґи — назва скандинавських вояків-вікінгів, що плавали із Скандинавії по Дніпру до Константинополя.

Чорнорізець — чернець, монах.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Які риси характеру є спільними для руських князів Святослава, Володимира і Ярослава Мудрого?
2. Яке значення має літопис «Повість временних літ» для української культури?

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Склади від імені Нестора Літописця або князя Ярослава Мудрого оповідання на тему «Як створювалася перша бібліотека в Київській Русі».

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Протягом навчального року разом з однокласниками веди літопис класу. Записуй важливі події, ілюструй їх фотографіями.

• ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ
(Олександр Кандиба)
(1878—1944)

МИТЕЦЬ ВИСОКОЇ ПОЕЗІЇ, КРАСИ Й ГАРМОНІЇ

*Зі спогадів про Олександра Олеса
(Олександра Івановича Кандибу)*

Ганна Грекова, сестра Олександра Олеса: «І з боку матері, і з боку батька ми мали міцне коріння: з боку батька — чумаків, з боку матері — кріпаків. Народилися в місті Білопільлі на Сумщині — у невеликому містечку, де лише на двох вулицях були тротуари, а решта вулиць восени і весною тонула в грязюці. Сіро, одноманітно, без будь-яких духовних інтересів і розваг минало життя в цьому «темному царстві».

Звідки ж у братових творах радість, сонце, квіти, багата розкішна природа? Це, певно, від щорічного перебування влітку в материних батьків на селі, куди на початку літа ми виїжджали. Багато було вражень у брата від його перебування в рідному селі... Цілі дні серед природи. Садок, поле, річка Сула, недалеко ліс. Тоді, очевидно, й розітнувся братів «перший спів».

Віра Свадковська, дружина письменника: «Писати Олександр Олесь почав дуже рано. Як сам оповідав, перший вірш написав у дев'ятирічному віці. Очевидно, соромлячись інших, він сховав його під стріху й більше ніколи не знайшов. Перший вірш надрукував у 1903 році.

Спочатку він писав двома мовами — російською і українською. Остаточно перейшов виключно на українську мову після свята відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві, на якому був присутній і де познайомився з багатьма українськими письменниками. Ця подія справила на нього велике враження і навернула повністю до української культури».

Юрій Сірий (Тищенко), близький друг Олександра Олеса, публіцист, видавець: «Був це молодий, вродливий чоловік.

На високе чоло звисали буйні темні кучері. Якимось теплом віяло з його сірих очей. Маленькі світлі вусики й борідка творили рамку і навколо вуст, на яких при розмові з'являлась лагідна усмішка.

Галина Лашенко, українська письменниця та громадський діяч в еміграції: «Олесь приятелював з тими, хто був йому симпатичний, і не шукав товаристватих, хто займав якесь становище. Не зносив бенкетів і свої власні ювілеї... Був м'який у дрібницях, але в речах головних був дуже твердий. Патріот і державник... Був у поведінці простий, але не простацький. Навпаки, щось королівське було в ньому».

Олена Журлива, українська поетеса, педагог: «Він був у постійному русі, його сірі очі випромінювали стільки натхненної сили і душевної краси, що байдуже пройти повз нього було неможливо. Мова його була лаконічна, оригінальна і дотепна. У ній завжди відчувалися гумористичні нотки, і цей гумор передавався тому, з ким він розмовляв».

Петро Карманський, український письменник, перекладач, мемуарист: «Справді, так тужити за Україною, як тужить Олесь, умів тільки один Шевченко. І так її любити».

1. Яке справжнє прізвище Олександра Олеся?
2. Опрацюй форзац на початку підручника і з'ясуй, коли і де народився письменник.
3. Яка подія в житті Олександра Олеся вплинула на його вибір працювати для української культури?
4. Якою людиною постає у твоїй уяві Олександр Олесь зі спогадів його сучасників?

Поетичну книгу «Княжа Україна» Олександр Олесь закінчив писати в 1920 році, коли уже перебував за межами України. Письменник вивчав літописи, зокрема і «Повість временних літ», наукові праці істориків, які надихнули його на художнє пояснення складних сторінок історії нашої країни. Він хотів збагнути долю українського народу, зрозуміти причини його перемог і поразок.

Пригадай, що ти знаєш про князя Ярослава Мудрого з уроків історії та української літератури.

КНЯЖА УКРАЇНА ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престолі,
Ярослав розумний, сів.

Святополком Окаянним
Все зруйноване було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І небавом Україна
Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люди
Багатіти почали,
І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ поплили.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри — всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів.
Укріпив його, оздобив
І препишний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці,
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись послы,
І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гуслях, різних сопілках
Грали весело музики;
Вина пінилися в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи, ш тукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушилися у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Ілюстрація
Георгія Акулова

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнав лише поляків
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном —
Ярославль свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедею касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець Боян великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний
Із пісень безсмертних слів.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
І тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

Доньки Ярослава Мудрого.
Фреска Софії Київської,
XI століття

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У якому стані була держава, коли на престол зійшов князь Ярослав Мудрий? Як про це сказано у творі?
2. Спираючись на текст, назви **три** справи князя Ярослава Мудрого, які сприяли розквіту Київської Русі.
3. Поясни, як ти розумієш вираз із тексту твору: *І небавом Україна зацвіла, як пишний сад*.
4. Що означає вираз із тексту твору: *І в Європі честю мали... поріднитись з Ярославом*? Пригадай з уроків історії, які шлюби уклав князь Ярослав для своїх дітей із правителями іноземних держав. Навіщо йому це було потрібно?

5. Як у творі сказано про захист безпеки русичів від ворогів? Прочитай про це в тексті.
6. Який заповіт залишив князь Ярослав Мудрий своїм дітям?
7. Чи сучасним є заповіт Ярослава Мудрого нині? Чим саме?
8. Чи дотримали діти заповіту Ярослава Мудрого? Як про це сказано в тексті твору?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Олександр Олесь пише:
...Все зруйноване було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.
Добери з наступних речень синоніми до слова **бідувати**. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.
А бідні люди старцюють — і нема цьому кінця (Л. Тичина).
Боже, як мучився вбогий народ,
Як нуждував... (Д. Павличко).
Сам ти злиднював, так хай хоч діти добра зазнають (З. Мороз).
2. Олександр Олесь розповідає, що князь Ярослав Київ **оздобив**. Яке лексичне значення цього слова? Добери в наступних реченнях синоніми до слова **оздобити**. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.
Палаців зали високі
Розцвічує пензель митця (М. Бажан).
Пани ще хочуть прибирати ялинку на вечір (М. Коцюбинський).
Мати разом із старшими сестрами чепурили хату (А. Дімаров).
3. Олександр Олесь розповідає про князівство Ярослава:
І в Європі честю мали...
Поріднитись з Ярославом.
Письменник ужив сталий вираз **мати честь**, що вживається для вираження гордості за щось, задоволення від чогось. А ще можна сказати **мати за честь**, **мати щастя**.
Склади речення з виразами **мати честь**, **мати за честь**, **мати щастя**.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Ока́зний — який порушує моральні настанови.
Неба́вом — незабаром, невдовзі, скоро.

Берл — символ князівської влади; палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою.

Бандора, гаслі, соп'їлка — музичні інструменти.

Скомор'їхи, штукар' — митці, які розважали гостей при дворі князя.

Метуш'їтися — поспішно рухатися, щось роблячи.

Редадя — князь племені касогів.

Бо'їн — відомий співець у Київській Русі.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Олександр Олесь назвав Ярослава Мудрого *розумним*. Якими ще словами ти охарактеризуєш князя, враховуючи його справи для держави?
2. За опорними словами підготуй усну розповідь про князя Ярослава Мудрого.
3. Випиши в робочий зошит із тексту твору порівняння. З якою метою їх вживає автор?
4. Назви із тексту **чотири—п'ять** прикладів рим.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши листа князю Ярославу Мудрому від імені правителя однієї з європейських держав. Опиши враження від розквіту Київської Русі за князювання Ярослава та запропонуй дружбу між державами. Оформи листа у вигляді старовинної грамоти.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Організуй та проведи разом з однокласниками конкурс «Великий українець». Вибери з-поміж князів Київської Русі, про яких ти дізнався/дізналася на уроках літератури та історії, того, хто має найбільше прихильників у класі. Оформи альбом з портретом та історичними матеріалами й художніми творами про обраного класом великого українця.

ДРАМАТИЧНИЙ ТВІР І ЙОГО ПОБУДОВА

Читаючи літературні твори, ти, мабуть, звернув/звернула увагу, що автор розповідає про події по-різному. Він може ввести у твір оповідача-героя, який сам діє або є свідком події та розповідає про почуте й побачене. Тоді він пише від свого імені — «Я», або «Ми», або «Ми з другом».

Найчастіше у творі про події розповідає оповідач, який усе знає, усе бачить, але не є дійовим персонажем твору. Він пише про всіх героїв «Він», «Вона», «Вони». Такий оповідач у казці І. Франка «Лис Микита» та повісті-казці Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії».

Казка Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» належить до особливої групи творів. Їх призначено для вистави на сцені. Такі твори називають **драматичними**. У них немає мови оповідача. Картину життя та характери дійових осіб у такому творі автор розкриває через розмови дійових осіб або їхні дії. Герої драматичного твору розмовляють між собою, розповідають про події, які відбулися раніше або поза сценою, міркують наодинці вголос про щось важливе. Слова дійової особи, з якими вона звертається до іншої дійової особи в драматичному творі, називають **реплікою**.

Драматичний твір

- ▼
репліки
- ▼
ремарки
- ▼
дії

Дійові особи в драматичному творі ще й діють, на сцені вони можуть співа-ти чи танцювати.

«А де ж автор?» — запитав би ти. Автор у драматичному творі майже не помітний. Він описує вигляд сцени, іноді додає короткі портрети дійових осіб або вставляє зауваження, наприклад, з якою інтонацією герой говорить, які рухи робить тощо. Такі додаткові зауваження й пояснення в драматичному творі називають **ремарками**. Ремарки в тексті завжди виділено іншим шрифтом. Вони допомагають

творцям театральної вистави правильно зрозуміти, як поставити твір на сцені, а читачеві — уявити героїв та їхні дії, міміку, жести.

Драматичний твір поділяється на дії. Кожна нова дія відбувається в іншому місці або в ній беруть участь інші особи. Тому зовнішній вигляд сцени має відповідати подіям.

Сцена з вистави «Король Дроздобород»
у Київському Академічному театрі на Липках

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микита Кожум'яка.

Батько (він же Старий Кожум'яка, Дід).

Княгиня.

Князь.

Джура.

Князівна.

Дівчина.

Посланець.

Гонець.

Воеводи.

Сини.

Парубок.

Дівчинка.

Діти.

Юрба.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина.

Сумний наш Князь,

Сумний наш Князь,

Лягли йому на чоло хмари,

Неначе ждуть нас знов удари,

Неначе знов орда знялась...

Княгиня.

Ах, я так серцем не боліла,

Коли орда в степах кипіла

І він з мечем і на коні

Літав орлом між ворогами,

А кров червоними квітками

Цвіла на дикім бур'яні.

Тепер же я горю в огні,—

Невже віддати мушу Змію

Дочку мою, красу, надію,

Сама згубити її мушу...

Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина.

Лишіть... Послухайте мене:

Ще, може, лихо і мене,

Ще, може, найдеться в державі

Юнак хоробрий, молодий,

Що й сам повернеться у славі

І вславить трон ваш золотий.

Хай Змій віки уже лютує,—

Всьому на світі край свій є...

Княгине! Серце моє чує,

Що Змія лицар той уб'є.

Княгиня.

Покинь свої химерні мрії

І в очі правді подивись:

Прийшла черга — і смерть надії,

І не змагайся і корись...

Оттак колись черга настане,

І згину я, і згинеш ти...

Дівчина.

Чому ж увесь народ не встане

Страшного ката розп'ясти?!

Хай має він залізні руки,

Хай має безліч він голів,

Нехай страшні народні муки,—

А ще страшніш народний гнів.

Княгиня.

Мовчи... бо стіни мають вуха...

І що, коли нас Змій підслухав,—

Удвох загинем в одну мить...

Дівчина.

Ах, в серці кров моя кипить!

Коли б Князівну врятувати,

Я б не боялась самострати...

Княгиня.

У тебе серце золоте...

Мовчи... Здається, хтось іде...

Дівчина, угледівши на порозі
Князя, виходить.

Князь.
Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз... не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня.
Ні, князю мій! Ні, я спокійна.

Князь.
Спокійна... ти... а де ж вона?

Княгиня.
Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь.
Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

Входить Джура.

Князь.
Що сталося, Джуро? Чийсь го-
нець?

Джура.
Атож! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині).
Іди собі в свої покої.

Княгиня.
Ах, не минути долі злої...
(Виходить).

Князь.
Хм! Посланець?! Від Змія... Клич.

Джура.
Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь.
Дарма... іди зови в палати.
Посланець (входить).
Наш пан, Великий Володар

Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказать звелів мені.
А що мені сказати пану,—
Кажу, бо так я не одстану.

Князь.
За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець.
Гляди! накличеш ще біду...
Дивися сам... так я піду.
(Виходить).

Князь.
Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро! Скликать воєвод:
Нині ввечері нарада.

Джура.
Воєводи надворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують.
(Пішов).

Князь.
Відчуваючи зарані,
Що у їх бенкет останній!..

Княгиня (входить).
Що, пішов?

Князь.
Пішов, здається.

Княгиня.
Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи.

Князь.
Та нічого... Залиши.
Мусить бути те, що буде...

Княгиня.
Як горять у мене груди!..
Келих випитий до дна...
Вся отрута... ах! вона!

Князівна (входить).
Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Смерть збивається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росю...
Княгиня.
Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе угледжу знову

І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, напоена журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю...
Князь.
Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воевод,
І коли вони безсилі,
Схияють голови похилі,
Підніму я весь народ!
Або більше я не Князь.
Джуро! Слухати наказ:
Всі столи єдвабом вкрити,
Воевод цю мить просити.

КАРТИНА ДРУГА

*Велика світлиця в палатах Князя.
За столами сидять воеводи.*

Князь.
Воеводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платить данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воеводи, на двобій!
Що черга дочці, — байдуже,
Хай моя Княгиня туже,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»,
Досить вам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

I Воевода.
Мусим ми скоритись долі —
Вітром гнеться й дуб у полі.
II Воевода.
Гнулись ми, та досить гнутись:
Час до вітру обернутись!..
III Воевода.
Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.
IV Воевода.
Хай загине лютий Змій!
V Воевода.
Мусить край настати Змію!
Князь.
Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!
(Тиша).
II Воевода.
Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

I Воєвода.
Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... лише дурниці,
Досить тих борців хвалити...
Краще — де вони — вкажи ти,
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить).
Дід там... справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь.
Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

III Воєвода.
«В лихоліття всі до згоди», —
Колись батько мій казав,
Хай земля йому — пером!

Д і д (входить).
Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам.
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб дочку твою узяти.

I Воєвода.
Тут не місце жартувати!

Д і д.
Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав дочку наш Князь...
Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь.
Ось про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Д і д.
Змія б син мій поборов.

Князь.
Що ж, він дужий?

Д і д.
Та не знаю,
А подужав би, гадаю,
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже з трьох літ боров мене!..
Раз колись коня мій син
Перекинув через тин...
А сердитий!.., тільки слово —
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку, —
Все потрощить, як макуху!
Скажеш: «Сину, час вставати» —
І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!
Сміх і сльози... Чулий, добрий,
І розумний, і хоробрий,
І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш — як огонь!
Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь.
Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром замість хати

Ілюстрація
Георгія Акулова

Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів —
Все, що тільки б захотів...

Дід.
Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь.
Ох, старий, тяжка година.
Що ж... поклич до мене сина.

Дід.
Щоб пішов він?! Та нізачо:
Не послухає, ледащо.
Він не встане і з стільця.

Князь.
Що ж — послати посланця?!

Дід.
Де там?! Знаю я синів:
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих, —

Не послухає — старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до його.
Наймиліш йому дитина!..
Отакого маю сина!

Князь.
Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

І Воєвода.
Цей уб'є напевно гада!..

Князь.
Що ж... Скінчилася нарада...
Дуже ви допомогли...
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

*Князь встає і виходить. Разом
з ним встають і воєводи з ніяково
похиленими головами.*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Зміст якої народної казки нагадує тобі драматичний твір «Микита Кожум'яка»?
2. Про яку подію в житті країни ти дізнаєшся на початку твору?
3. Як до вимоги Змія забрати Князівну ставляться Князь, Княгиня, Князівна і Дівчина в першій картині твору? Чи схожі їхні погляди? Підтвердь відповідь рядками з твору.
4. Князь перед зібранням воєвод вигукує:
Ні, до зброї, до двобою!...
Підніму я весь народ!
Чи вперше доводиться Князеві проявляти свою хоробрість? Прочитай підтвердження відповіді у творі.
5. Який інтерес — особистий чи громадський — спонукає Князя боротися проти Змія?
6. Чи допомогли воєводи Князеві порадою, як звільнити країну від Змія? Які думки висловлювали воєводи? Підтвердь відповідь уривками з твору.

7. Князь каже воєводам після зібрання:
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!
Кого Князь називає орлами?
8. Що з розповіді Діда ти дізнаєшся про зовнішність і риси характеру Микити Кожум'яки? Прочитай підтвердження своїх слів у творі.
9. Які казкові магичні цифри вжито в цій частині твору? Наведи приклади.
10. Поясни, чому драматичний твір починається з переліку дійових осіб. Чи обов'язкова ця частина в драматичному творі? Яка її роль у творі?
11. У тексті деякі речення виділено іншим шрифтом, наприклад: *Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи.* Чому автор пише їх іншим шрифтом?
12. Наведи по **два—три** приклади реплік і ремарок у прочитаній частині твору.
13. Як, на твою думку, розгортатимуться події у творі далі? Перевір свої здогадки, прочитавши продовження драматичної казки.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. На початку твору ти читаєш:
Сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари...
Чолт — лоб.
Вираз *лягли хмари на чоло* означає *засмутитися*, а стала сполука слів *бити чолом* має значення *вітати когось, висловлюючи пошану або просити когось щось виконати*. Уведи ці вирази в речення.
2. Яке значення слова **палкий** у наступних реченнях?
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого... (*Олександр Олесь*).
У гаю далекім, в гущавині пишній,
Квіти гранати палкі розцвітають (*Леся Українка*).
День був палкий, гарячий (*Панас Мирний*).
3. Про Посланця від Змія у творі сказано: *Такий він чорний, як та ніч!*.
Прочитай, які лексичні значення має слово **чорний**:
  - колір сажі, вугілля;
  - який передвіщає горе, страждання;
  - важка робота, часто пов'язана з брудом.

Яке із цих значень має слово *чорний* у тексті? Свою відповідь обґрунтуй.

4. У творі читаємо:

Дід там... справу *пильну* має,

Хоче Князю щось сказати.

Яке значення в реченні має виділене слово? Добери до нього синоніми і перевір свою відповідь за Словничком синонімів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Орда — сукупність озброєних загонів, військових підрозділів.

Воєвода — воєначальник, голова військового загону.

Едваб — старовинна коштовна шовкова тканина.

Днесь — тут: вдень, сьогодні.

Макоха — залишки з насіння олійних рослин після вичавлення олії.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

I Син (співає).

На горі мак цвіте,

А волошка в житі.

Любить дівчину юнак

Над усе на світі.

Одружився б з нею він,

Взяв її додому,

Та далеко до зорі

Місяцю ясному.

II Син.

Гарна пісня, що й казати...

І чому на світі так:

Любить дівчину юнак,

Та не може її взяти.

III Син.

Вибирати треба рівну,

Незважаючи на смак...

Ось Микита наш, дивак,

Покохав собі Князівну.

IV Син.

Тихше: може він почути,

І тоді нещастю бути.

Вхопить шкуру та як трісне,

Дух твій вийде, ані писне!

III Син.

Коли шкурою вже лясне, —

На добраніч, сонце красне!

IV Син.

А ви чули чутку дивну,

Кажуть люди, що Князівну

Завтра Змію віддають, —

У палатах сльози ллють!..

II Син.

Що робить? Прийшла черга

Невблаганна, грізна, люта...

Ех, коли б оця рука

Та була з заліза кута!

IV Син.

Таку руку має він,

Наш найменший брат, Микита.

Не з заліза — з криці лита!

Переміг би він один...

I Брат.

Гей, Микито, чуєш ти,

Що Тарас про тебе каже?!

Коли б ти схотів піти...

Переможеш, Змій поляже.

Зважся, з силою зберись

І — на гада!

Микита.

Одчепись...

Батько *(входить)*.

Гарно, сину, дуги гнеш...

Це сьогодні уже п'яту?!
(До другого).

І ти добре шури мнеш...

Що ж?! Нову збудуєм хату,

Купим пару ще волів

Та новий поставим хлів.

А Микита?! Цей відразу

По дванадцять шкур бере...

II С и н.

З його сила так і пре:

Він поміг уже й Тарасу...

IV С и н.

Ех, цю б силу та на Змія!

Та чомусь плоха надія...

Входять дванадцять парубків.

Один із них *(до Старого Кожум'яки)*.

Князь великий нас послав

І чолом звелів нам бити

До твого синка Микити,

Щоб він відповідь нам дав.

Князь довідався, що твій син

Неймовірну силу має,

Що в державі він один

Ката-Змія подолає.

(До Микити).

Отже, Князь хотів би знати,

Чи ти підеш на двобій,

Бо Князівну нашу взяти

Післязавтра хоче Змій.

Що звелиш сказати Князю?!

Не вагайся, кажи відразу:

Будеш ти з тим гадом битися?..

Що ж мовчиш ти?..

Микита *(рве дванадцять шкур)*.

Одчепіться!..

Геть! Не маю я охоти

Розмовлять під час роботи.

Старий Кожум'яка *(до парубків)*.

Кепсько... ви мовчіть тепер...

Тихо йдіть собі додому,

Бо не спустить він нікому!

Бач, дванадцять шкур роздер.

Парубки з похиленими головами пішли.

Батько.

Сину, сину! Що ж це буде?!

Це ж були від Князя люди...

Негаразд, мій любий сину...

Микита.

Слово ще — й робити кину.

Входять дванадцять дідів.

Один із них.

Князь послав нас до Микити

І звелів чолом нам бити!

(Вклоняються).

Довго Князь марнів від суму,

Все мовчав і думав думу,

І надумавсь він повстати

Проти Змія, проти ката,

І почав він добиватись —

Хто б міг з гадом потягатись.

І повірите, півсвіту

Показало на Микиту.

Кажуть: другого немає,

Він і біса подолає.

Згляньсь на Князя, край спаси...

Яку ж відповідь даси?!

Микита.

Ходять, лазять, заважають,

Від роботи одривають,

Хоч покинь та з двору йди...

Батько *(пошепки до дідів)*.

Йдіть... бо близько до біди!

Микита.

Знов набилось повний двір...

Через вас дванадцять шкір

Вже подер... хіба не шкода?!

Батько.
Йдіть, бо станеться пригода.

Діди пішли.

Батько.
Що це, сину?! Глум, пиха?

Микита.
Не доводьте до гріха!

Батько.
Я мовчу... не хочеш битись, —
Будем Змієві коритись.

І Син.
Бачать: робить, — почекайте,
Не схотіли, ну, так майте.

Входять дванадцять дітей.

Дівчинка.
Нас прислали до Микити...
Ми прийшли його просити,
Де ж він?! Той, що дуги гне...

Батько.
Ось він, діти, шкури мене...

Дівчинка.
Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,
Вбий його своїм крилом.
Коли кращу від Князівни
Найдеш квітку навесні
І коли темніше неба
Її віченьки ясні,
Коли є коралі в морі
Червоніші уст її,

І коли від неї краще
Заспівають солов'ї, —
То не йди... Вона й не хоче.
Коли ж чуєш правду ти,
На двобій ти з лютим Змієм
Мусиш, лицарю, піти.
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,
А вона тобі в дарунок
Власне серце принесе...

Микита.
Скарбів, діти, я не хочу...
Що б робив я з скарбом тим?!
Недосяжна зірка в небі,
Хоч і сяє вона всім.
Йдіть скажіть ясному Князю,
Що іду я на двобій,
Що поміряюсь я з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, Змій.
Йдіть скажіть, що за хвилину
Я у Князя на дворі
Хочу спробувати силу,
А уранці — на горі.

Дівчинка.
Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...

Гонець (*вбігає*).
Люди добрі! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад!
І Князівну вкрав з палат!..

Всі наче закам'янули.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Майдан за містом. Вдалині, на горі, химерний замок Змія з різнокольоровими, освітленими вогнями вікнами. Ліворуч попід горою частина міста. Ледве починає розвиднятись. Юрба, яка щохвилини збільшується.

І Голос.
Ось тут, ось тут ставай:

Все видно звідси буде,
А ти не заступай:
Хай дивляться і люди.

І Голос.
Народу звідусіль
Іде сюди без ліку,
Ідуть із міст і сіл
Дивитись на потіху.

III Голос.
Хотілося б піти
До замку, аж на гору...
IV Голос.
І смерть собі знайти,
Але вже певну й скору.
V Голос.
Та там тебе чорти
Умить на вила схоплять,
Розірвуть, як хорти,
Або в смолі утоплять.
IV Голос.
А скільки їх прийшло
До Князя у палати!..
І Князю довелось
Дочку свою віддати.
III Голос.
Коли б це вдень було,
Ми б шлях їм показали,
А то вночі прийшли,
Коли всі міцно спали.
II Голос.
Та де там! Серед дня
На крилах Змій прилинув,
Князівну ухопив
Іначе в прірву згинув.
I Дівчина.
Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Ії вели під руку.
II Дівчина.
Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Сміється, крутить вус, —
Ні крихти переляку!
III Дівчина.
Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілець не спали.

I Голос.
Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.
I Дівчина.
В палац! До замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?!
Та він же не поборе?!
Парубок (з дерева).
Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сиплеть іскри з рота!!!
Голос.
Князь! Князь!
Шапки з голів...
Дорогу! Розступіться!
Ще голос.
Княгиня також з ним
Іде на бій дивиться.
Князь.
Добридень вам усім!
Усіх тут вас вітаю...
В страшний, тривожний час
Я шапку вам скидаю.
Дід.
Б'ємо тобі чолом,
Б'ємо й твоїй Княгині!
Минало тебе зло,
Мине тебе і нині,
Я Змія знав здавен
І силу його знаю:
Микиту щоб побив, —
Я, Князю, не гадаю.
Хіба що Змій огнем
Микиті спалить очі,
Та хлопець він верткий
І набік в час відскоче.

Князь з Княгинєю пішли наперед.

Парубок (з дерева).
Ой, гляньте, гляньте: Змій!

I Дівчина.
Ой лишенько, дивіться!

II Дівчина.
Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Голос.
Микита одступив...

II Дівчина.
Невже це з переляку?

III Голос.
Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

V Голос.
Посипав іскри Змій.
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим
Вітри у полі грають.

VI Голос.
Схопились... ай, ай, ай!
Одскочили і стали...
Стоять і ждуть...

VII Голос.
Ну що ж?
Хоч боки розім'яли!

Голос.
Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.
(Гук від удару).
Ага! Ото дістав
Дісталось і Микиті!

Дід.
Це, мабуть, перший бій
Такий на цілм світі.
Ще хтось.
Ай, як розгнівався Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О! знову кинув жару!

Ілюстрація Петра Андрусіва

Чути гупання булави.
Парубок (з дерева).
Не видко ані-ні! Вся площа,
димом вкрита... (Пауза).
Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Голос.
Схопились знов!
Ай-ай!
(Чути: бух, бух, бух).
Ну, тут вже буде край!
Ще хтось.
Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

Гупання.
Люди весь час ворухаться,
деякі пробують злізти на дерева,
матері піднімають вгору дітей.

Парубок (з дерева).
Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявся,
Стоп'я собі й сміється.
Крики.
Слава, слава, слава,
Слава, слава Микиті!

— Хай живе Князь!
— Хай живе Микита!
— Слава, слава, слава!

Голос.
Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики.
— Князівну, Князівну!
— Князівну несе!
— Хай живе Князь...
— Хай живе Княгиня!
— Хай живуть Микита і Князівна!
— Слава, слава!

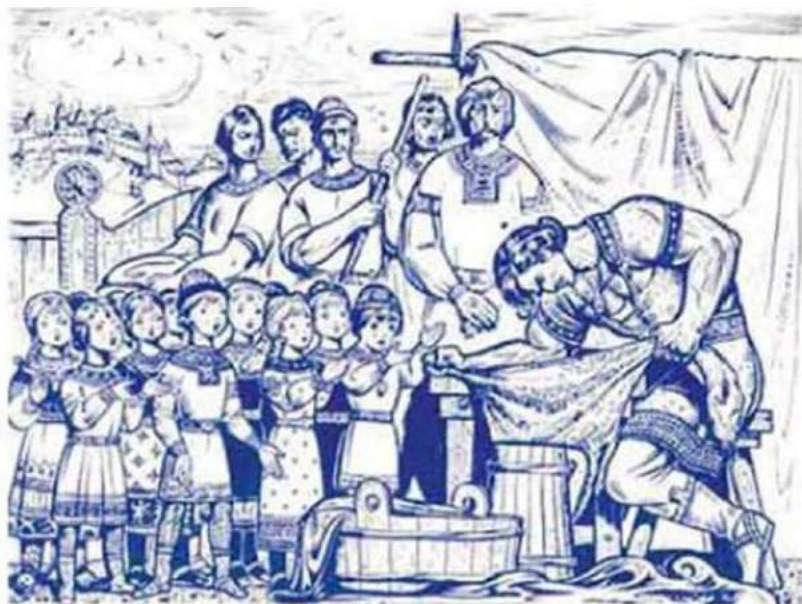
Крики дужчають, ростуть, зливаються. Микита спускається з гори з Князівною на руках. Займаються палати Змія. Народ рвонувсь назустріч.

Завіса

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку цікаву деталь про Микиту Кожум'яку ти дізнався/дізналася з розмови його братів?
2. Який інтерес — особистий чи громадський — змусив Микиту воювати зі Змієм? Прочитай підтвердження своїх думок у тексті.
3. Як поведився Микита з посланцями від Князя? Про що свідчить така його поведінка?
4. Який найнапруженіший епізод у казці? Перекажи його близько до тексту.
5. Чому автор не показує читачеві бій Микити Кожум'яки зі Змієм?
6. Чи може в реальному житті людина мати таку силу, як Микита Кожум'яка? Чому автор наділяє свого героя надзвичайною силою?

Ілюстрація Петра Андрусів

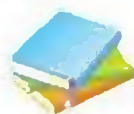

У літературному творі певні якості героїв можуть бути зображені перебільшено. Такий художній засіб називають гіперболою. **Гіпербола — це художнє перебільшення.**

7. Назви п'ять прикметників, які відображають риси характеру Микити Кожум'яки.
8. Які важливі питання порушує Олександр Олесь у творі?
9. Що прославляє, а що засуджує автор у творі?
10. Доведи, що твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» сучасний і нині.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У казці читаємо:

Погляньте: Змій звалився!

Це, мабуть, добре **вшкварив**!

Яке з наведених нижче лексичних значень має виділене в реченні слово?

- Енергійно, завзято виконати що-небудь: заспівати, затанцювати.
- Несподівано настати, розпочатися (про мороз, холод, спеку, дощ).
- Сильно вдарити.

Добери до слова **вшкварити** синоніми. Відповідь перевір за Словничком синонімів. Зверни увагу, що слово **вшкварити** та його синоніми вживають переважно в розмовному мовленні.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Креця — дуже міцна сталь.

Потха — розвага.

Корал — морська тварина, яку використовують для прикрас.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади план драматичного твору «Микита Кожум'яка».
2. За планом перекажи зміст твору спочатку стисло, а потім докладно.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

1. Уяви, що ти працюєш у театрі режисером. Добери акторів для постановки казки Олександра Олеся. Підготуй з однокласниками виставу за прочитаним твором. Якщо в класі підготує виставу кілька груп, позмагайтеся, хто яскравіше зіграє.
2. Проведіть у класі обговорення інсценізації. Визначте, якими способами глядачі в залі виявляють своє ставлення до переглянутої вистави.

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Який твір називають літописом?
2. Поясни походження назви *літопис*.
3. Навіщо писали літописи?
4. Як називається найдавніший літопис нашого народу?
5. Хто такий Нестор Літописець?
6. Чому літописи є історичними та літературними пам'ятками нашого народу?
7. Які літописні оповідання ти знаєш?
8. У якій легенді розповідається про виникнення міста Києва?
9. Про яких давньоруських князів ти читав/читала в літописі?
10. Які риси характеру князів прославляли літописи?
11. Про якого давньоруського князя розповідається в літописі «Повість временних літ» та у творі Олександра Олеся «Княжа Україна»?
12. Коли відбувалися події в драматичному творі «Микита Кожум'яка»?
13. Кого автор прославляє в цьому творі?
14. Якими рисами характеру наділений Микита Кожум'яка?
15. Яка головна думка драматичного твору «Микита Кожум'яка»?

II. Вибери одну відповідь

1. Про давньоруських князів Святослава, Володимира, Ярослава Мудрого розповідається у творі
  - а) «Про правду і кривду»
  - б) «Повість временних літ»
  - в) «Микита Кожум'яка»
  - г) «Білгородський кисіль»
2. Казав «Іду на ви» перед боєм давньоруський князь
  - а) Володимир
  - б) Ярослав
  - в) Святослав
  - г) Ігор

3. Вибрав християнську віру для свого народу давньоруський князь
  - а) Олег
  - б) Володимир
  - в) Ярослав
  - г) Святослав
4. Похвалу книгам висловлено в літописному оповіданні
  - а) «Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»
  - б) «Святослав укладає мир з греками і повертається до Києва»
  - в) «Розгром Ярославом печенігів»
  - г) «Початок великого будівництва в Києві»
5. Про Київську Русь та її князів розповідає у своєму творі «Княжа Україна»
  - а) Іван Франко
  - б) Галина Малик
  - в) Василь Симоненко
  - г) Олександр Олесь
6. Силу народу в боротьбі з ворогом прославляє твір
  - а) «Ох»
  - б) «Микита Кожум'яка»
  - в) «Прийом у запорожців»
  - г) «Про правду і кривду»

III. Продовж речення

1. Літопис відрізняється від легенди тим, що ...
2. За легендою, місто Київ заснували ...
3. *Море сліз, ми не бачилися вже сто років* — у цих прикладах використано художній засіб ...
4. Про минуле нашого народу, давньоруських князів Олександр Олесь написав поетичну книгу ...
5. Драматичним називається твір, який ...

РІДНА УКРАЇНА.
СВІТ ПРИРОДИ

ГІМН ПРИРОДИ І КРАСИ

Розділ, з яким ти ознайомишся далі, називається «Рідна Україна. Світ природи». Уже із самої назви зрозуміло, що в ньому вміщено твори, у яких описано неповторність нашої землі, її красу й чарівливість.

Ніхто на землі не може залишитися байдужим до природи. Нас захоплює краплина роси, у якій відбивається весь світ, ми радіємо буянню барв осіннього лісу, зворушливій витонченості сніжинки чи неймовірній гармонії простої квіточки. Чому ж природа дарує нам таку радість і насолоду? Бо вона — безмежне джерело краси.

А ще природа — мовчазний і строгий наш суддя, мірило нашої справжності. Спілкуючись із природою, ми виявляємо власне «Я», добрі чи погані сторони свого характеру.

Твори, які ти прочитаєш у цьому розділі, українські письменники писали з любов'ю. Ці твори — гімн ПРИРОДІ і КРАСІ. Поезії Тараса Шевченка, Павла Тичини, Максима Рильського, Євгена Гуцала, Миколи Вінграновського навчать тебе тонко сприймати світ, налаштують твою душу на божественну гармонію Всесвіту. А читаючи оповідання Євгена Гуцала, Григора Тютюнника та повість Миколи Вінграновського, ти станеш свідком того, як природа випробовує людину, вимірює, скільки в ній людського.

Тож читай, насолоджуйся шедеврами українського словесного мистецтва!

Безмежне джерело краси

ТАРАС
ШЕВЧЕНКО
(1814—1861)

ПРОРОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО

В БУР'ЯНАХ

(Скорочено)

Та поклонися тим нашим бур'янам...
Із Шевченкового листа

I

Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це легенда, коли б усе те діялось не перед нашими очима. Мені хотілось і почати повість про поета, як починаються казки.

За широкими морями, за лісами дрімучими ще й за горами кам'яними в не нашій, далекій стороні був колись веселий край, розкішний і багатий, заворожений злими людьми, зневолений двома неволями. Одна неволя панська, а друга — царська. І жили там рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було зав'язано, говорити — заказано, ходили німі...

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха і навіть для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна — країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої — велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий сон, подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гай-гай... умер прекрасний край... Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золоті пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна — це марні, обшарпані, голодні люди... Ідуть на панщину чорні і німі. Ідуть, дітей ведуть... Україна — це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту...

Світяться злидні.

Україна — розкішний вінок із рути і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі...

Поема жалю і смутку... краси і недолі...

Отже, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому у всі часи по всьому світі її огненному поетові.

Легендарному поетові казкового краю...

Великому борцеві за волю свого краю, свого люду, за безмежно широку волю на всьому світі поневолених народів.

За всіх поневолених, близьких і далеких...

***

Року 1814, з 26 на 27 лютого старого стилю, темної ночі, перед світом в селі Моринцях на Звенигородщині, в хаті Григорія Шевченка, кріпака пана Енгельгардта, блиснув увікні єдиний на все село огник: народилась нова панові кріпацька душа, а Україні — її великий співець Тарас Шевченко... Батько був веселий, подавав бабі (повитусі) то те, то друге, жартував, допитувався, щоб долю народженому вгадала. Баба завжди до цього — з охотою. Тепер чогось одмовчувалася... Далі почала розказувати:

— У нас, у бабів, є така приміта, що коли перше ніж зайти до породильниці в хату та заглянеш знадвору увікно, то в хаті побачиш долю народженого. Коли я заглянула у ваше вікно, то аж обімліла. Скільки я бабую — не доводилось бачити такого. Не знаю, чи й казати...

Баба стишила голос.

— А побачила я — сидить за столом повно всякого панства, а поміж панством — мужик, стоїть, вичитує щось із паперів. А вони на нього кулаками махають, а підійти бояться. Коли це, де не візьмись, щось таке, як цар у короні, та як не схопляться з тим мужиком за барки: той за груди, а той за шию... Я, кажу, так і обімліла і дивитись далі побоялась... Так бач, що виходить, виросте твій син неабияка людина — буде змагатись з панами та з царями... А за що — сама догадайся. Кажуть же, що народиться такий, що волю в панів одніме... Хто знає — може, це й він.

— Волю? Мій синочку! Рости ж та набирайся сили.

II

Минає рік. Батько й мати на панщині, Катерина, сама ще недоросла, зв'язана з малим Тарасом, як ланцюгами; сповивала, колихала, пісень співала, запихала дитячий плач куклою, по кутку носилася з ним, як із цяцькою. Проте сама нянька ще дитина — хочеться з подругами в баштан на шляху погуляти, побігати у ворона, в квача. Посадить малого на вигоні, в ромашках, у ту ямку, що вирили хлопці, граючи в дуки, накаже, посварившись пучкою: «Сиди ж мені і не вилазь, поки не прийду». Вітром майнула до гурту, де аж куріла гульня, — про хлопця забула зразу. І сидить воно саме-самісіньке, як одірваний од гілля листочок, спозирає

синє небо, зграї на ньому галок... Сонце гріє, ромашки пахнуть, аж чхається, — хороше, як у купелі. І маленьке замахав до сонця ручками, засміється, загуцає, мов до сонця летіти хоче на руці або само сонце його витягає з пахучих бур'янів. А тим часом тут ж поблизу блукає в бур'яні і дитяче лихо, хрюкає, хрумає спориш. Висунулась, зарохкала, бочком наближається до хлопця. Дивиться хижими, червоними брудними очима. Хто зміряє горе маленького серця: у плач, у крик! — ніхто не бачить і не чує, мов опинився у лісових нетрях із брудним, диким звіром один на один. Не чекай допомоги. І малий одразу замовкає, брівки нахмурились, в очицях мов сонячні іскри заграли, засвітився гордий блиск людини, ромашкою б'є тварину по пискові: «Чу-чу, свиня!» Лукава тварина не виносить блиску розумних очей, злякано обходить, починає щипати моріжок, мов і не вона. Минає час, знову западає зневір'я в дитяче серце — починає плакати, знову набирається сміливості свиня, чапає до хлопця. Знову змовкає плач: «Чу-чу, свиня!» Довго тягнеться ся дитяча мука, і ніхто того не бачить і не чує. Катря, щира його нянька, теж за щирою гульнею на шляху згадала про малого тільки тоді, як з поля показалась череда. Одкрыла широко очі, ляснула в долоні: «А де ж моя дитина?» Насилу пригадала. Вітром полетіла в ромашки до дуки: сидить. Уже й слізу йому немає — мовчить. Тільки очиці набрякли від сліз і все личко вивожене в сльози. Тільки побачило над бур'янами голову Катрі — де ті й сльози взялись, — як ручаї. Зраділо! З плачем, з докором, із жалем викидає рученята до неї. Мов крилами перелетіло з осоружного дуки Катрі на руці.

Микола Пимоненко. Вечоріє

— Мое маленьке! Скучив? — Катря жагуче, з пристрасстю тулить його до себе, картаючи себе докорами і зарікаючись, що вона більш ніколи-ніколи не буде кидати саму дитину на улиці. Не в перший раз.

— Їстоньки хочеш? — Знаходить житнього хліба жовану куклу, нашвидку піджовує її, пхає дитині в рот. Дитина із звірячою жадобою починає ту осоружну куклу жувати, ссати, тіпати, щось мимрячи невиразне, погрожуючи комусь головою.

Катря пильно, допитливо дивиться дитині в вічі — вона одна розуміє її мову...

III

Минає рік, і два, і п'ять років... Росте Тарас Шевченко. Тільки зіп'явся на ноги, почалося те дитяче бурлакування. Батьки — на панщині, брат десь пастишить, сестра на городі, а ти, Тарасе, куди хочеш — скрізь тобі шляхи одкриті: на леваду, до ставу, за село до млина, у той сад густий та темний, за сад на могилу... А бур'яни несходимі! Залізе — до вечора не вибереться... І мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива всякі на ньому споглядає, розуму набирається. Вийде із бур'янів на поле, як Кармелюк із лісу, дивиться, як сонце заходить, як легенька хмарка з золотими крайками закриває його своїми червоними полами. І здається малому, що там — край світу. Там сонце спати лягає. Як мати вечорами у свято: скидає з шиї дороге намисто, у скриню ховає червону хустку, плахту...

А надворі й темніє...

— Світ не родив такого волоцюги! — скаржиться мати. — Ото небо йому, як рідна хата, а сонце, як мати. Коли б не їсти, то до хати так і не заглянув би цілий день. А вскочить у хату, за кусок хліба — і знову надвір. Вхопиш за плечі, щоб придержати, так де там: випорсне з рук та на сонце, як ленок у воду.

***

Раз було так.

Невесела у Шевченка зимою та восени хата — стоїть край села, як примара, найгірша, мабуть, в усьому селі: кривобока, стара, стіни повигинались, солома на покрівлі потемніла, потрухла, мохом узялася, почорнів од диму вивід, од вітру порозлазилась, дірки світять голими латами. А прийде весна, зацвіте садок за хатою, рясна яблуня коло хати, промете Катря під вікнами півники та барвінок, і хата, як хата — суму мов не було того... Сад темний, густий, бур'янами зарослий. За садом ховалось сонце. Після першого

Хата батьків Т. Шевченка
в Кирилівці.

Рисунок Т. Шевченка

жаркого квітневого дня плинув теплий, тихий вечір. Над хатою зійшла вечірня зоря, заграла золотом в яблуневому цвіті, тихим, рожевим, у білій на стіні глині. Вперше по весні білоголова Шевченкова родина розташувалась вечеряти під яблунею надворі. Чуби в усіх, як обілений льон, очі, як квітки льону, — сині. Тільки мати чорнява, з карими очима. Невесела вечеря — морений батько свариться, мати, заклопотана, зажурена, марна, їсть, як не їсть. Дочка Катерина стоїть, спиною спершись на яблуню, задумана, заплакана, ложки в руки не брала. Заходить звичаєм погомоніти перед сном сусід і дивується:

— Це тільки вечеряєте? Що так пізно?

— Та нам це такий оце клопіт, що й вечеря не в вечерю; хлопець десь дівся, — мати. Розповідає: — Зранку як пішло, то оце і досі немає: бігали і до ставка, і до греблі, всі бур'яни обшукали — як упав у воду.

— Догляділи! — сердито буркнув батько. Катерина враз опустила униз сині винуваті очі.

— Нічого, знайдеться, — розважив сусід, — може, заснув десь у бур'яні. Проспиться — прийде. — І починає звичайні свої балачки: про панські звичаї, про золоту грамоту. Слухають в'яло, без охоти, тільки поблизу що шелесне, всі так і кинуться: чи не хлопець?

Пройшли останні за плугами плугатарі, гурти дівчат із сапами. Осів тихий, зоряний вечір.

— Ну й де б їй дітись, вражій дитині, — не слухаючи сусідових балачок, тихо, з нудьгою казала мати. — Вечеряй, Катре, та підемо шукати знову. Зарипіли десь вози...

Всі забули на часину про хлопця, заворушились.

— Чумаки!

В селі бігли з дворів назустріч чумакам дівчата, діти, поважні діди з палицями. Тільки й чуть було:

— Чумаки! Чумаки!

Сусіди почали угадувати — звідки, аж поки чумаки замовкли.

Аж ось Катря підняла вгору голову і крикнула радісно і сердито:

— А ось і наш волоцюга! — Всі повернулись в один бік.

За перелазом біліла сорочка і блищали сині Тарасові очі. Без шапки, босий. Лице взялось смагою — темне, як голівешка, а на тій голівешці білий чуб, як льон.

Стоїть, не наважується йти до гурту. Хмарні обличчя в усіх одразу просяяли.

— Де це ти був?

— Де тебе носило і досі?

— Де ти волочився?

Стоїть, мовчить. Оглядає свою хату — не впізнає, ніби після довгої кругосвітньої мандрівки.

— Де ж ти був оце — питаю? Чому не кажеш? — почав суворо батько. Хлопець промовив стиха:

— Був у полі та заблудив.

— Бачили таке?

- Хто ж тебе привів додому?
- Чумаки!
- Хто? — Всі стовпились коло хлопця.

Хлопець розповів: «Стрінувся з чумаками, питають: «Куди ідеш? Ман-друєш?» А я кажу — в Керелівку!

А вони й кажуть: «Це ти ідеш у Моринці, а в Керелівку треба назад. Сідай, каже, з нами, ми довеземо». Та й посадив мене на віз. І дав мені батіг волів поганяти...»

- Бачили такого! Чумакувати надумав уже!
- І як воно згадало, що з Керелівки?
- Я ж казав, що знайдеться, — обізвався і сусід. — Такий лобатий не пропаде.

— Ну, почумакував, тепер бери ложку та сідай вечеряти, — сказав батько. Хлопець тільки того й доживав.

— Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого? — допитувалася мати. Мовчить та сьорбає з ложки, аж луна йде. Мати кивнула на нього батькові:

— Якмотає! Наче тридні неїв. — Розмова міждорослими пожвавішала. По вечері мати послала дітям на горбку коло сіней. Полягали. Тарас в середину, з одного боку Катря, з другого — Микита. Мати сіла коло їх. Сусіди посідали на призьбі, запалили люльки, вернулись до своєї розмови. Тарас тим часом почав розповідати тихим таємничим голосом. Брат і сестра аж голови попідіймали. Крадькома прислухається мати. Далі, сміючись, до чоловіків:

— Ви послухайте, що цей волоцюга вигадує: старий того не приду-має збрехати, як воно. Каже, що ходив він туди, де сонце заходить, бачив залізні стовпи, що підпирають небо, і ті ворота, куди сонце заходить на ніч, як корова в хлів. Розповіда, ніби справді сам тее бачив. Ой Тарасе, що з тебе буде?

— Всі на кутку кажуть, що з вашого Тараса, мабуть, щось добряще вийде, — промовив сусід.

— Що вийде? — жартом обізвався батько. — Розбіяка великий вийде — ось що! Ото чули про Кармелюка, а це другий буде такий.

— Це той, що в панів однімає та наділяє бідних?.. — Починалася знову розмова про славетного розбійника, що саме гримів у той час на Поділлі. В селі затихало. Чути було інколи дівочий сміх на улиці. Коло хати і над хатою гули хрущі. Діти спали.

Як той артист, що доживав, поки все кругом нього стихне, на все село защебетав десь поблизу соловей.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. С. Васильченко описує Україну за часів Тараса Шевченка як країну ра-зючих суперечностей. Знайди у творі уривок, у якому описано Україну в XIX столітті. Накресли в зошиті таблицю (с. 200) та, спираючись на текст, заповни її.

Поясни, чому такі суперечності існували в Україні (відповідь шукай у прочитаній частині тексту).

Захоплює в Україні

Викликає смуток в Україні

Вільнолюбство українців

Неволя народу

2. Чому автор говорить про подвійну неволю в Україні? Знайди та прочитай пояснення цього явища у творі.
3. Порівняй картини природи та життя кріпаків в Україні XIX століття. Який висновок з цього ти можеш зробити?
4. Опрацюй форзац на початку підручника. Розкажи, коли і де народився Тарас Григорович Шевченко.
5. Чому у творі сказано, що *народилась нова панові кріпацька душа, а Україні — її великий співець*?
6. Яку долю новонародженого Тараса побачила через вікно бабка-повитуха? Із вивченого в початкових класах про Т. Шевченка розкажи, чи справдилися її слова в майбутньому.
7. Опиши хату, в якій жила родина Шевченків. Про що свідчить цей опис?
8. Прочитай портретну характеристику малого Тараса.
9. Як за малим Тарасом доглядала його сестра Катря?
10. Прочитай уривок від слів ... *а ти, Тарасе, куди хочеш — скрізь тобі шляхи відкрилі*... до кінця абзацу. Зроби висновок про те, які обставини в дитинстві сприяли розвитку поетичного хисту майбутнього поета.
11. Чому мати називала малого Тараса волоцюгою? Наведи **один** приклад, який підтверджує материну характеристику.
12. Про яку рису характеру малого Тараса свідчить його розповідь про залізні стовпи, що підпирають небо?
13. Назви **не менше трьох** рис характеру Шевченка, які виявлялися вже в ранньому дитинстві. Підтвердь кожен рису прикладами з твору.
14. Прочитай продовження повісті С. Васильченка. Простеж, які життєві обставини формували характер великого Кобзаря.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У якому прикладі слово **бриніти** має таке саме значення, як і в реченні *для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю* (С. Васильченко)?
На очах Любові Максимівни бриніли сльози (В. Собко).
Аби почала перша маківочка бриніти, вже й угледить (Марко Вовчок).
В унісон пісні вряди-годи бриніла тільки балалайка (Г. Косинка).
Тонкий голосок її бринів, як струна (Ганас Мирний).
2. Слово **чорний** має такі лексичні значення:
  - брудний;
  - важкий, складний (про роботу, що потребує великих зусиль);
  - лихий, сповнений страждання;
  - непорядний (про вчинки, поведінку).
 Яке з цих лексичних значень має слово **чорний** у реченні *...Країна гарячої любові до народу і чорної йому зради*?
3. Вітром майнула до гурту, де аж куріла гульня, — пише автор про Катрю. Яке значення має сталий вираз **майнути (летіти, полетіти) вітром**?
Перевір відповідь за Словничком-довідничком. Склади речення, увівши в нього сталий вираз *полетіти вітром*.
4. Мати називала Тараса **волоцюгою**. Щоб перевірити, чи правильно ти розумієш значення цього слова, добери до нього синоніми. Відповідь перевір за Словничком синонімів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Кокла — розжований і загорнутий у ганчірку шматок хліба, який мати вклала на весь день у рота дитині, йдучи на панщину.

В трон, квач, джи — назви дитячих ігор.

Копіль — велика посудина для проведення обряду хрещення в християнській церкві.

Моріж ік, мор'ї, мурава — густа молода трава.

Осоражний — який набрид, став нецікавим, немилим, нестерпним.

Панщина — дармова примусова праця кріпаків у господарстві поміщика.

Левада — ділянка річкової долини, яку використовують під сіножать, пасовище.

Кармел'єк Устєм — народний месник, який діяв на Поділлі у XVIII столітті.

Лин ітк (лин) — назва річкової риби.

Плугатар — людина, яка оре плугом.

V

А святами — до діда...

— Діду Іване, а розкажіть про Коліївщину!

— Еге, про Залізняка та Гонту!

— Про гайдамаків, ви ж, кажуть, теж були в гайдамаках.

Дід замріяно:

— Еге ж! Гайдамаки! То були люди! — одсунувся далі од книжки, тряхнув чубом. Каже:

— Хвалилися гайдамаки,

На Умань ідучи, —

Будем драти, пани-брати,

З китайки онучі...

І Святе Письмо лежить забуте, дід починає розповідати про ті часи, коли гайдамаки панів різали та палили, як ножі святили, як вирізували Умань. Слухали сусіди, німіли од жаху, чуб здіймався вгору.

А то чиї там оченята горять у кутку на припічку, як іскри? І не дише.

— Тарасику, і ти тут? Іди, сину, надвір гуляти, чого ти між старих затесався? Тобі ще рано таке слухати.

Тарас крутить головою: «Не хочу!»

Дід:

— Хай слухає, виросте — своїм розкаже дітям та онукам.

І не виходить до самого вечора. А вночі не спить, ворочається.

Мати:

— Чого не спиш, Тарасе?

— Мамо, гляньте: ніби щось горить у панських будинках?

Мати злякано до вікна:

— Де? Вигадуєш, нічого там не горить. То місяць... що це тобі в голову зайшло? Спи!

Перегода знову:

— Мамо, а де тепер живуть гайдамаки?

— Які там гайдамаки? Наслухався, що старі говорять, а тоді щось йому увижається, не спить! Це, мабуть, ходив сьогодні до діда? Еге ж — ходив?

— До діда...

— Я ж так і знала. То ж дід теє розкажує, що давно колись було, не тепер. Тепер гайдамаків уже немає. Половили та повбивали. Спи.

А на ранок в хлопця з насоняшничини рушниця за плечима, в руках загнута з лозини шабля. Ходить у бур'яні, рубає панам мечем голови з плечей. Підійде до коров'яка: «Ти пан Дашкевич?» — «Я! Прости! Не буду!» Летить голова з пліч. До другого: «Ти пан Висоцький?..» — летить голова. Стоїть будяк, чорний, аж світ отьмарює. «А це буде їх цар». До нього: «Проси! Не хочеш?» — і царева злетіла з пліч голова, як галка. Біжить Оксана, умита, чепурненька.

— Тарасе, що ти робиш?

— Який я Тарас? Я — гайдамака!

— Що ж ти тут робиш?

— Не заважай! Бач — панам голови рубая.
— Ія! Ія!
— Ну, добре, хай і ти будеш гайдамачка. На рушницю, стрілай. — Бере,
цілється в будяк.
— Бу-бух!
— Трах! бах! рубай! бий!
В бур'яні закипіла війна — тихий відгук далекої гайдамаччини.

***

Звенигородщина — співучий куток України, в ньому Кирилівка не останнє в цьому село. Тарас Шевченко ще змалку купався у тих віршах невідомих поетів, що звуть їх народними піснями. Батько сам чумакував, часто про того чумака, що занедужав у дорозі (співав), тітка — про сербина, що намовив дурну дівку отруїти брата. Обіщався сватать, а як отруїла, заспівав їй іншої.

Прийде вечір — всі улиці в селі аж гудуть піснями: на одній — про ту Марусю, що з-за моря зілля бажала, на другій — про те, як підмовляють козаки з собою дівку, деś ще на одному — не то співають, не то вичитують тягучим голосом — сім загадок. Ранком вийдеш за село. Там, вибираючи коноплі, бабуса шамкає беззубим ротом баладу про лиху свекруху, що заклала невістку, і та стала тополею:

Не вибрала льону, не пішла додому,
У чистому полі заночувала.
До білого світу тополею стала...

Там чабан на горі про своє бурлацьке життя вигукує на весь степ:

Та нема гірш нікому,
Як бурлаці молодому.

А почнуть грати в селі весілля — ціле море пісень. Сумних і веселих, до танку — всяких... Ще до ладу говорити не навчившись, Тарас уже підспівував старшим, а було йому років вісім-дев'ять — з дівчатами на колодках витягував, якої не почнуть. А часом коло воріт заведуть з Катрею, — обоє голосні — луна на все село іде...

***

А восени сидить Тарас за граMATкою між школярами в дяковій хаті, ляскає указкою то одного, то другого, коли одвернеться дяк.

Нудна була наука в тодішніх школах, нудна і тяжка, учили з-під різок, по церковних книжках, старим, довгим способом: буки-аз-ба. Проте малий Шевченко брався і до цієї науки охоче.

Одного разу, прибираючи дякову «світлицю», Тарас набачив у дяка грубий зшиток синього паперу. Ще раніш хлопець помітив, як дяк щось у нього вписував. Школяр почав розглядати написані рукою дяка псалми, щедрівки, пісні, вірші... Сидів над ними хлопець, мов прикипів, поки по-

чув, як грюкав дверима дяк. З нього школяру здаля одкривалась таємниця, як творяться на світі книжки. До жаги забажалося школяреві зробити самому таку книжечку, обмалювати візерунками і вписувати в неї ті пісні та вірші, що йому припали до вподоби. Це був перший прихований потяг до словесної творчості, що в першій своїй стадії замінюється копіюванням і вибором чужих творів... Потяг непереможний, жагучий... Хлопцеві мріялась, навіть снілась мальована, позолочена книжка, у яку він по своїй вподобі уписував вірші.

Перше горе, що отруїло хлопцеве серце, — злидні та праця матір поклали в домовину. Хлопця взяли од школи дивитись за меншими в хаті. Батько женився вдруге, взявши вдову теж із дітьми. В хаті почалися сварки, бійки, докори, плач — пекло, що завжди буває в хаті, де повно звіденят. Мачуха пильнує своїх, батько часом оступиться за своїх — сварка готова. Так-сяк жилося, поки живий був батько. Але ось застудився він у дорозі, помер слідом за матір'ю — сиротам не стало життя в своїй хаті. Найбільше перепало Тарасові, як найстаршому, до того упертому, правдивому і гарячому, перепало найбільше.

Тараса непереможно тягнула до себе все тая ж обшарпана каліка-школа, яка мала над ним якусь магічну силу, ото ж узяв він свій каламар, та липову таблицю, та крейду, — пішов до школи прохатися разом і за школяра, і за діда-сторожа, який мав слугувати і школярам, і їх учителям-дякові. Почалося не життя Тарасові, а мука. Завжди голодний, у немітій сорочці, в драній довгій батьковій свиті, що одна залишилась йому після батька в спадщину. Казали, що, вмираючи, батько казав, що з Тараса буде велика людина або велике ледащо — тому спадщина йому не допоможе... Босий і простоволосий зимою і літом... Дяк не дуже піклувався за свого учня-наймита, та й сам він, правду кажучи, жив мало чим краще од свого наймита... Тільки й того, що нап'ється за свій дохід, а проспиться, не то похмелитися — пообідати нема чого. Тоді він ганяв свого учня попідвіконню з мішком жебрачити, часом і сам із ним ходив, виспівуючи попідвіконню божественні вірші... А то посилав красти огірки в городах, яблука в садах, а то й курку десь у глухому кутку, а за невдачу серце зривав завжди на наймиті. Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща. Терпів усе хлопець, зціплюючи зуби: «Дарма, він учитель, я школяр — так давно повелося і тепер ведеться... А все ж таки я в школі...» По селу пройшла про хлопця недобра слава: «ледащо»... Здушить у собі сльози — «нехай... А школи я не кину. Хоч дякову якусь книжку почитаю, хоч послухаю п'яних дяків розмову, що між п'яним базіканням часом почуєш і щось цікаве од них. Ні, буду терпіти, поки терпиться...» Таке було життя Тарасове. Так усі й казали: «собаче»...

***

Рипнули вулишні в школі двері, і на поріг ізнову вийшов хлопець. Озираючись навкруги, чи ніхто не дивиться, він швиденько шуснув

протоптанною стежкою в бур'яни. Стежка була покручена, проте хлопець ішов повною ходою, пригинаючись і струшуючи собі на шию й голову запашну, уже нагріту росу. В гущавині лежало кілька потрухлих колодок. Колись їх вивезли сюди на огорожі та так, мабуть, і забули. Хлопець підмостив трави, сів на колодці і почав розгортати свій зшиточок. В зшитку, розмірежані й розфарбовані візерунками, були списані пісні, щедрівки, псалми, що їх бачив він у синьому зшиткові у свого учителя й хазяїна — дяка.

Нова пісня, що почув він у яру од дівчини, незабаром була вже написана і обмальована. Тепер непереможно хотілось йому співати цієї пісні. Тут, наодинці, щоб ніхто не бачив його і не чув, стиха, щоб, крім його самого, не було чути, він завів виспіваним, гнучким бархатовим дискантом.

В тому кутку України, де село Кирилівка, завжди було багато міжлюдьми малярів. Мабуть, теж через те, що край такий, хоч малюй: в садах та в зорях. Діти завжди люблять малювати чим попало і на чому попало, а по тих селах надто: скрізь по селу ворота вимальовані крейдою, а білі стіни — углиною. Малював, бувши малим, і Шевченко: хати, церкви, дерева.

Проте справжня жага до малювання прокинулася у його тільки тепер, коли вже він був чималим і служив у дяка.

Було так. Кирилівський дяк послав хлопця в Лисянку (до дяка-маляра) позичити цимбали і прохати на іменини. Той цимбалів не дав і на іменини приїхати не обіцяв. Шевченко застав лисянського дяка-маляра за ро-

Іван Якавевич. Тарас Шевченко — пастух

ботою: він сидів у повітрі, і на дошці починав малювати якогось святого. Шевченко не йшов додому, став дивитись. І коли на мертвій дошці з-під пензля маляра виглянули людські очі, мов із туману, почало виявлятися живе обличчя, в хлопця аж мурашки пішли поза спиною: маляр видався йому за чарівника. Він вперше одчув ідею творчості.

VI

Не так воно було, як думав Тарас. Замість того, щоб привчати учня до малярства, дяк зразу повернув хлопця на наймита: велів йому дрова рубати, носити воду, дітей глядіти. Тарас не знав, що в усіх ремісників так велося, що учень мусив років два-три одробити йому за хатнього наймита, а тоді вже хазяїн почне вчити його свого ремесла.

Днів зо три попотиривши воду з Тясмина на круту гору, Тарас запитав дяка:

— А коли ви почнете мене вчить малювати?

— Швидкий ти хлопець, так уже і вчи. Спершу ти мені послужи за науку років три, а тоді вже я буду вчити. А то навчи тебе зразу, то тоді чорт тебе й бачив. Порядку не знаєш.

Тарас побачив, що з такої науки добра йому не буде. Покинув цього маляра — пішов до другого в село Тарасівку. «Цьому хоч і робить буду, то принаймні маляр, кажуть, на всю округу...» Аж і тут Тарасові не пощастило. Славний маляр подивився Тарасові на ліву долоню і рішуче промовив:

— Ні, хлопче, я не візьму тебе за учня.

Серце Тарасові стиснуло:

— Чому, дядюшко? Я б слухався вас, я б шанувався, робив би все, що звеліли. Прийміть!

— І не проси — не прийму.

— Та чому ж не приймете?

— А тому, що все одно маляра з тебе не буде. Та не тільки маляра — не буде навіть шевця або бондаря. Талану немає в тебе, долі. Нічому ти не здатний. Іди в старці.

Мов по голові чим ударив він хлопця цими словами.

«Невже справді ледащо з мене?» — аж на душі похололо.

Пішов Тарас смутний, приголомшений.

...Чув він багато гарного за хлипнівського маляра: «Піду до нього! Піду, впаду в ноги, буду прохати, буду благати: вивчіть мене на маляра, хоч аби якого, хоч поганенького, аби тільки на маляра, — а я вам вік того не забуду». Вирішив, аж повеселів, поживішав. Другого дня й пішов, ніч не спавши.

Подивився хлипнівський маляр на Тарасові малюнки, подивився на Тараса та й каже: «Еге-ге, козаче! Та з тебе буде маляр, та ще й путній маляр». Тарас і ушам своїм не вірить. «А тарасівський дяк он каже, що нічого з мене не вийде». — «А він звідки знає?» — «По долоні побачив». — «Плюнь ти тому дякові межі очі. Оставайся на кілька днів у мене на спробу, а тоді скажу останнє слово».

Побув Тарас на спробі у малярів в Хлипнівці два тижні. Маляр йому й каже знову:

— Як казав раніш, так і тепер скажу: будеш пильнувати, будеш учитись, буде діло — маляр з тебе родимий буде. За учня я тебе обіщав прийняти і прийму, тільки спершу зроби ти от що: сам ти кріпацький син, хлопець уже чималий. Щоб не було часом од панів нарікання, що я, не спитавши, беру в науку до себе їхніх кріпаків, сходи ти спершу про всякий случай у Вільшану до управителя, хай дасть записку на дозвіл.

...Панська контора. Управитель пана, бита собака, послухав хлопецьові мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання:

— Не оддамо ми тебе малярю, бо нам самим таких треба.

— Нащо ж я вам?

— Оддамо тебе в кухню до кухаря.

— А як я хочу в малярі?

Засміявся управитель, засміявся писар і всі, хто був у конторі. Видно, що ще не учений.

— Забув, що кріпак.

Управитель, пересміявшись:

— Ось як нагодуємо ми тебе кашею, то будеш дякувати й за кухаря.

Раптом одчув Тарас, що він — зв'язаний, і не зараз, а давно вже. Спробував борсатись — аж на ньому залізні ланцюги. Пригадалися йому батько, мати, сумні розмови про панщину, про різки, про те, як на собак людей міняють, в карти програють. Розмови не дуже вражали хлопця — хотілось радощів, і він одганявся од них, як од мух. Тепер лягли вони на нього всією страшною своєю вагою. Раб...невільник, довічний попихач. Не минеш того, не викрутишся. Сонце йому отьмарилось і світ потемнів, почорніло якомсь селом, небо синє — і те помарніло... Прощай, малярство, Оксана, все...

Натовпом плинули думки. Пригадалось малярство, мрії, і знутри стала підійматись якась могутня, міцна сила, що прагне боротьби... та гаряча і таємна, невиразна надія, що з нього щось вийде... мусить вийти...

Сонце пригріло, поцілювало хлопця. Засміявся...

«Важко жити, а як же хочеться жити...»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Як на характер малого Тараса впливали перекази про минуле, почуті від діда Івана? Що вражало хлопця в дідових розповідях?
2. Назви **два** випадки, які вплинули на потяг малого Тараса до словесного мистецтва. Перекажи докладно ці епізоди.
3. Як змінилося життя Тараса після материної смерті?
4. Чому батько казав про Тараса, що з нього буде *велика людина* або *велике ледащо* — тому *спадщина* йому не допоможе?

5. Чи легко було Тарасові перебувати в школі? Наведи **три** приклади нестерпних умов його життя в дяка.
6. Коли в Тараса прокинулася жага до малювання? Які вчителі були в нього?
7. Назви **дві** причини, які перешкодили Тарасові навчитися малювати. Яку з них ти вважаєш найголовнішою?
8. Прочитай три останні абзаци повісті. Як у цьому епізоді розкривається характер Тараса Шевченка? Доведи свою думку.
9. Чому на початку твору автор попереджує читача, що про Шевченкове життя треба розповідати так, наче це легенда? Підтвердь прикладами з твору правильність думки автора.
10. Яка головна думка повісті С. Васильченка «В бур'янах»?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Вираз *собаче життя* означає важке життя, нелюдські умови життя.
2. Слово *заводити* найчастіше вживають у значенні *супроводжуючи, допомагати або примушувати зайти куди-небудь*: хлопця завели в невеличку кімнату.

У реченні *А часом коло воріт заведуть (Тарас) з Катрею, — обоє голосні — луна на все село їде слово заводити* означає почати співати.

3. Потяг малого Шевченка до словесної творчості був непереможний, **жагучий**.

Добери в наступних реченнях синоніми до виділеного слова. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словником синонімів.

Гей, куди ж подівались так швидко вони,
Палкі пориви, мрії юнацькі?.. (Л. Грабовський).

Я вас всіх привітаю за те,
що відвага в серцях не погасла, ясна й полум'яна (С. Голованівський).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Колішщина — народне повстання 1768 року на Правобережній Україні під проводом Залізняка і Гонти. Учасників повстання називали гайдамаками.

Насоняшничена — стебло соняшника.

Коров'ук — назва рослини до трьох метрів заввишки.

Сарбин — мешканець Сербії.

Колодке — місце в селі, де молодь збиралася на дозвіллі для розваг.

Дяк — людина, яка при церкві або приватно навчала дітей грамоти.

Буки-аз-ба — пояснення читай у Словничку-довідничку.

Зведенута — зведені діти батьків, що одружуються вдруге.

Каламар — предмет для зберігання чорнила.

Світа — верхній теплий одяг селянина.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Розглянь репродукції картин Т. Шевченка. Яким він зобразив себе самого в юності? Який настрій переважає на картині «Селянська родина»?

Автопортрет Т. Шевченка

Т. Шевченко. Селянська родина

ЛІРИЧНИЙ ТВІР

Найвідомішою із творів Тараса Григоровича Шевченка є поетична збірка «Кобзар». У ній переважають ліричні твори.

Ліричним називають твір, у якому життя відображається через думки, почуття, переживання, настрої ліричного героя. Основну увагу в ліричному творі приділено змалюванню його внутрішнього стану.

У ліричному творі діє **ліричний герой**. Це художній образ, так само придуманий автором, як і всі інші образи у творі. Ліричний герой — це своєрідна маска, за якою ховається письменник і який є носієм переживання в ліричному творі. Не можна думати, що ліричний герой — це автор. Автор — це жива людина, а ліричний герой — створений ним образ.

Коли ми кажемо, що ліричний герой є носієм переживання в ліричному творі, це зовсім не означає, що він завжди страждає і мучиться. Змальовуючи картину життя, він передає читачеві свій **настрій**. Настрій ліричного героя може бути різним: радісним, бадьорим, веселим, сонним, схвильованим, сумним... Настрій у ліричному творі може бути також дуже не простим. У вірші може звучати один настрій або поєдну-

Ліричний твір

ліричний герой

персоніфікація

ватися кілька, наприклад, смутку й оптимізму тощо. Завдання читача — розпізнати думки, настрої, почуття та переживання ліричного героя за словами й образами в тексті.

У ліричних творах автор часто використовує персоніфікацію. **Персоніфікація** — це художній засіб, за допомогою якого предмет або явище зображують як живу істоту: сонечко сміється, вітер віє, душа співає.

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ...

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись,
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

Іван Айвазовський.
Море з рожевою хмарою

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку картину малює нам ліричний герой вірша? Підтвердь думку текстом.
2. Який настрій викликав у тебе вірш? Поясни свою думку.
3. Чи приносить задоволення описана картина герою, який про неї розповідає? Чому ти так вважаєш?
4. Знайди в тексті і прочитай слова, за якими ліричний герой «ховає» свій настрій.
5. Чи можна сказати, що настрій усього вірша однаковий? Чому ти так думаєш?

6. Назви, які художні образи передають різні настрої ліричного героя у вірші.

7. Повторення та поєднання звуків у ліричному творі часто допомагає передати певний настрій. Прочитай рядки:

А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,

І тьму за собою
Розстилає туман сивий...

Який звук найчастіше повторюється в цьому уривку? Які почуття в тебе цей звук пробуджує?

8. У робочому зошиті відведи сторінку, напиши заголовок «Словничок настроїв». Досліджуй, які настрої можуть звучати в різних поетичних творах, і записуй їх до свого словничка.

Пам'ятай: вірш може мати один настрій або поєднувати кілька різних, а може поєднувати провідний настрій із кількома відтінками. Детальніше про настрої читай у Словничку-довідничку.

9. Випиши з вірша назви кольорів. Згрупуй їх відповідного до двох основних настроїв, які вони допомагають передати.

10. Назви у вірші порівняння й персоніфікації. Яка їхня роль?

11. З якими інтонаціями треба читати вірш?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи напам'ять вірш Т. Шевченка «За сонцем хмаронька пливе...».

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

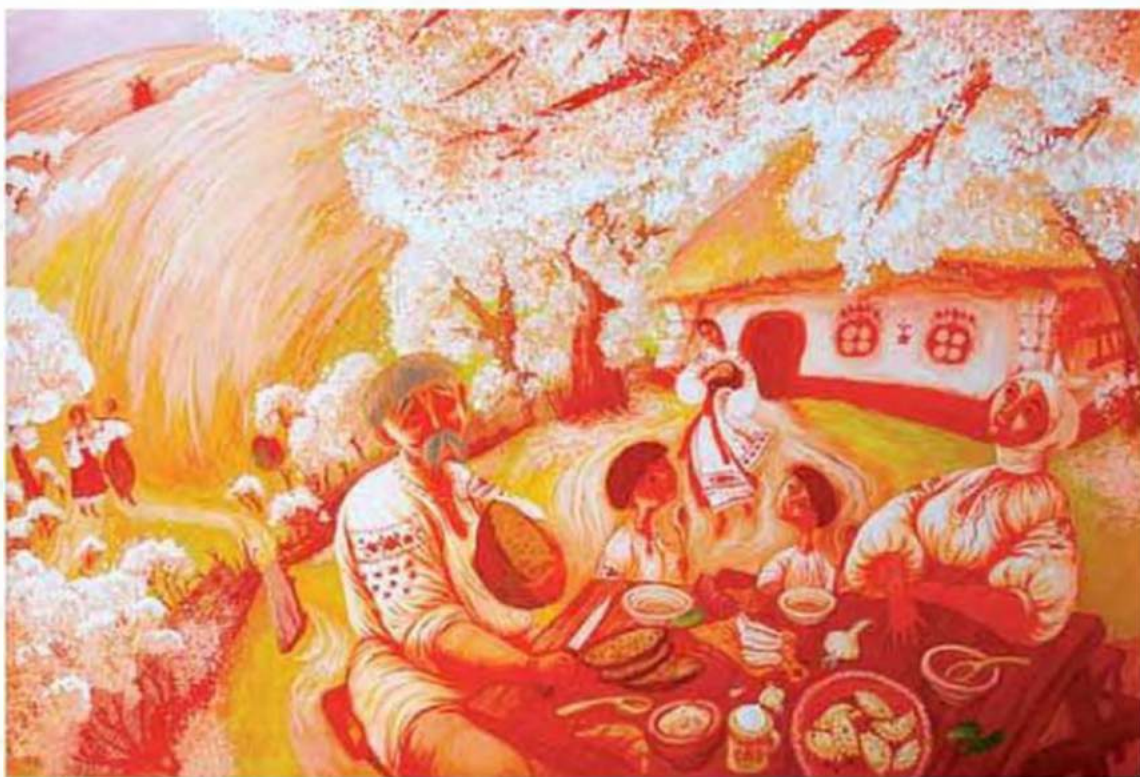
1. Яку пору року відображено у вірші? Підтвердь думку текстом.
2. Який період цієї пори року змальовано: самий початок, середину чи кінець? Чому ти робиш саме такий висновок? Відповідь підтвердь.
3. Чи приносить задоволення описана картина ліричному героєві? Підтвердь свою відповідь текстом.
4. Який настрій вірша? Чому ти так думаєш? Запиши назву настрою до словничка в робочому зошиті.
5. У вірші Т. Шевченко не використав жодного художнього засобу. У який спосіб він зумів створити таку яскраву поетичну картину вечора?
6. Який настрій викликав у тебе вірш? Поясни свою думку.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

1. Розглянь репродукції картин Марини Михайлошиної та Олега Шупляка до вірша «Садок вишневий коло хати...». Чи зуміли художники передати настрій вірша? Свою думку обгрунтуй.
2. До кожної строфи вірша Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» добери ілюстрацію з уміщених тут репродукцій картин.

Марина Михайлошина. Садок вишневий коло хати...

Олег Шупляк. Хрущі над вишнями гудуть...

Олег Шупляк. Садок вишневий коло хати...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи напам'ять вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...».

ПАВЛО
ТИЧИНА
(1891—1967)

«ДИВНИЙ МРІЙНИК З ОЧИМА ДИТИНИ І РОЗУМОМ ФІЛОСОФА»

Зі спогадів Павла Тичини про своє дитинство

«Пам'ятаю себе в дитинстві дуже рано: мене ще на руках носили. День. Теплінь. Світло-зелене віття звідкись звисає наді мною. Блищить вода. Ось тут вона, внизу, і десь там — подалі. Очевидно, це була весняна пора. Як я спостерігав уже пізніше, будучи підлітком, весною в нашому селі, на Подолі, вода по пояс заливала прибережний тонкий, що без вітру гнувся, верболіз, перехлюпувала через насип над ровами й затоплювала наш і наших сусідів городи. Підсвідомо відчуваю: щось навколо мене діється, але що саме і як — ще не міг я своїм розумінням охопити. Щось рухається, коливається, звучить — і луною своєю вдалині відгукується. Чи були це веселі ігри дівчат на Подолі, чи співалися там пісні-веснянки — не міг я ще усвідомити. Тільки одне вловлював: рух і звук, радісні обличчя і колір гілок, блиск і воду, що пахла свіжістю...»

«Ще в ранньому дитинстві, коли мені на голову надівали то-нюсіньку червону (чи, може, жовтогарячу) шапочку з поворозками для зав'язування під підборіддям і коли мати чи старша сестра підносила мене в хаті до вікна й, постукуючи пальцем у шибку: «Ну, Павлусь, та дивись же, та ні, он туди дивись», показувала на місяць червоний, який, мовляв, таку ж саму, як і в мене, шапочку носив, — я від радості якоїсь раптової щось незрозуміле безсилим сміхом виявляв: «Дди... и... дге-е...», — і певен був, що у місяця шапочка...»

«Я — в садку. У гарбузинячому, мов паща, роззявленому, жовтогарячому зацвіті, весь час підтакуючи собі брюшком, оса голодна, немовби аж розлючена, гуде вимогливо і, враз обірвавши дзвінку свою лютість, уткнулась в саму серединку зацвіту, і вже не гуде, а тільки незадоволено мурмоче, а потім, крильця розправивши, радо дзвизкнула, облетіла круг моєї голови — і де й подінеться — хто її знає...»

«Через паркан дивлюсь у цвинтар. Висока, трикутна, із дощок збита халабуда, з навісом над столиком. Це означає, що на цьому місці стояв жертовник, як ще була стара церква. Там далі за нею — чотирикутна капличка з дощаним високим дахом, який увінчує з заліза викуваний узорний хрест. Капличка побілена. Жертовник у синю фарбу покрашено. А на синьому тлі білою фарбою змальовано чашу, а з боків їй дві квітки (в розрізі), які часто малюють і на скринях — тільки на скринях вони повні, як живі півонії, а тут немовби розсічені впродовж і змальовані в розрізі. Я довго дивлюсь на ці квітки й думаю, все думаю: як гарно бути малярем! Як гарно вміти малювати!»

«...На старому погребіщі (наполовину закиданому землею) старий великий казан — для польової каші), я дзвонив у нього (точніше — у два великих кільця) й співав своїх пісень, яких уже на той час знав ...»

1. Опрацюй форзац на початку підручника та матеріали статті. Розкажи, коли і де народився Павло Григорович Тичина.
2. Якими картинами природи милувався П. Тичина змалку?
3. Павло Тичина розповідав, що звуки, які він чув, перед його очима замінювалися на барви. За матеріалами спогадів поясни, що впливало в дитинстві на розвиток «кольорового слуху» поета.

ЕПІТЕТ, МЕТАФОРА

Образності літературним творам надають такі художні засоби, як епітет і метафора.

Епітет — це художнє означення: *палке слово, золоте жито, васильковий погляд*. Найчастіше означення виражено прикметником. Але не всі прикметники є епітетами. Наприклад, у словосполученнях *високе дерево, біла скатертина* прикметники не є епітетами, але вони будуть епітетами в словосполученнях: *високі мрії, біла печаль*.

Художні засоби

▼
епітет

▼
метафора

Як відрізнити епітет від звичайного прикметника? Якщо ознака чимось незвичайна, словосполучення привертає твою увагу, — це епітет.

Метафора — це перенесення назви з одних предметів, явищ, дій, ознак на інші на основі подібності між ними: *ріка спогадів, вогонь почуттів*.

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ

Не бував ти у наших краях!
Там же небо — блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А весняні ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
Бо відтінь не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся? —
Єсть там люди — й зросли у степах,
Що не люблять, не вміють ридати.
Що не можуть без пісні і нивки зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах... —
Не бував ти у наших краях.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Про що розповідається у вірші?
2. Чим незвична побудова цього вірша? Наведи підтвердження своїх слів у тексті.
3. Як ти думаєш, навіщо автор повторює на початку й наприкінці кожної строфи ті самі слова?
4. Назви **три** художні образи, за допомогою яких автор передає красу рідного краю.
5. Якими зображує ліричний герой людей рідного краю? Виразно прочитай ці рядки.
6. Який настрій ліричного героя? Допиши назву цього настрою в словничок настроїв.
7. Назви художні засоби, використані у вірші.

Щось мріє гай — над річкою...

ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Гаї шумлять —
я слухаю.
Хмарки біжать —
милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.
Гей, дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде —
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.

Я йду, іду —
Зворушений.
Когось все жду —
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.
Щось мріє гай —
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото.
Мов золото-поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку картину природи змальовує П. Тичина у вірші? Підтвердь свою думку прикладами.
2. Назви слова, які допомагають тобі уявити красу природи, її барви.
3. Запам'ятай **три** засоби, за допомогою яких П. Тичина «озвучує» поетичний твір:
  - повторення в кількох рядках того самого голосного чи приголосного звука;
  - використання слова, що означає певне музичне поняття;
  - використання слів, які своїм значенням викликають враження звуків.
 Добери з вірша приклади до кожного з цих засобів.
4. Назви **два** приклади поєднання у вірші слухових і зорових образів.
5. Яким настроєм охоплений ліричний герой? Чому ти так думаєш? Допиши цей настрій до словничка настроїв.

6. Яким у твоїй уяві постає ліричний герой твору? Що його хвилює? Чим він захоплюється? Який його душевний стан?
7. Назви у вірші **по одному** прикладу художніх засобів, які ти вивчив/вивчила у 5 класі. Яка їхня роль?

БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА...

Блакить мою душу обвіяла,
душа моя сонця наміряла,
душа причастилася кротості трав —
добридень я світу сказав!
Струмок серед гаю, як стрічечка.
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля —
Добридень тобі, Україно моя!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи сподобався тобі вірш? Який настрій викликає він у тебе?
2. Яку пору року описано у вірші? Підтвердь свою думку прикладами.
3. Який настрій ліричного героя? Чому ти так думаєш? Допиши цей настрій до словничка настроїв.
4. Яким у твоїй уяві постає ліричний герой твору? Що його хвилює? Чим він захоплюється?
5. Про що важливе хоче сказати світові ліричний герой?
6. У вірші тільки одне слово *блакить* позначає назву кольору. Але весь вірш ніби пронизують різні барви. Які слова допомагають тобі побачити яскравий світ ліричного героя?
7. Що надає віршеві музичності? Наведи приклади.
8. Назви приклади художніх засобів, використаних у вірші. Яка їхня роль?
9. Порівняй настрій ліричного героя у віршах «Блакить мою душу обвіяла...» та «Гаї шумлять...». Що між ними спільного?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Автор для позначення блакитного кольору вживає слово *блакить*. А ще можна сказати *голубизна*, *лазор* (переважно так кажуть про небо та море), а для насиченішого кольору — *синява*, *синь*, *прісинь*.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Причастіється — тут: ставати причетним до чого-небудь; прилучатися.
Кр ітость — покірність, смиренність.
Маювати — злегка ворушитися під дією вітру, маяти.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи напам'ять один із віршів П. Тичини (*на вибір*).

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

1. Напиши вірш про природу рідного краю.
2. Створи фотоальбом ілюстрацій до віршів П. Тичини.
3. Намалюй ілюстрацію до вірша П. Тичини, який тобі сподобався найбільше.

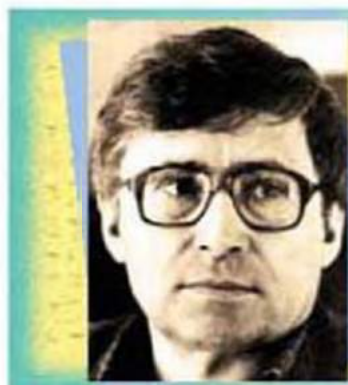

Світ поезії П. Тичини

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Добери зі збірок П. Тичини вірші про природу. Створи з них невеличку збілочку. Дай їй заголовок, який передаватиме зміст поезій. До збірки напиши передмову, у якій опиши враження, що викликали в тебе поезії П. Тичини.

ЄВГЕН
ГУЦАЛО
(1937—1995)

«ВІДКРИВСЯ ЗВІРАМ, ПТАХАМ І ЛЮДИНІ»

Інтерв'ю з Євгеном Гуцалом*

Розкажіть трішки про своє дитинство.
— Про своє дитинство розповідав у багатьох оповіданнях. Взагалі, тепер здається, що дитинство — найцікавіша пора, та пора, коли майбутнє життя — ще попереду. І хай це вогненні військові роки, хай голодні післявоєнні — однак чарівність дитинства не пропадає навіть за таких умов.

У мене й тепер буває дивне відчуття, наче я й по сьогодні зостався тією самою дитиною, яка вперше стала усвідомлювати себе у світі. Мабуть, дитинство — це справді і майбутня доля, і майбутнє життя.

Як розпочиналось Ваше творче життя?

— Як розпочиналось? Починалось, очевидно, з ранньої, ще зовсім у дитячі роки, любові до літератури. Ця любов прокинулась — і з часом уже не згасала, а, здається, тільки дужчала. В дитинстві, в перші повоєнні (частково — і військові) роки страх цікаво було довідуватись із книжок про життя, якого не знав і яке відкривав уперше. В ту пору книжка наче і була самим життям, і подеколи здавалась значно цікавішою від довколишнього. Бо довколишнє буття — звичне, знайоме, щоденне, близьке, в той час як книжка — це дійсність невідома, нова, незнайома, екзотична, з безліччю пригод. А які почуття героїв! З їхніми почуттями не могли зрівнятися ні твої власні, ні твоїх близьких.

Які саме книжки? Ті, що випадково потрапляли до рук. Це був і Шевченко, і Леся Українка, казки українські і російські,

* *Інтерв'ю* — розмова журналіста з якою-небудь особою, призначена для опублікування в пресі, передачі на радіо або телебаченні.

згодом — Тичина, Рильський, Сосюра. Потім були Пушкін, Гоголь, Короленко, Г. Успенський і т. д. Мабуть, залюбленість у літературу і спричинилась до того, щоб самому взятися за перо. Це були вірші. Один із перших вмістила шкільна стінгазета, це був мій п'ятий чи шостий клас. Вірш називався «Червоний прапор».

Яку першу книгу Ви найбільш цінуєте?

— Звичайно, з плином часу ставлення до написаних тобою книжок змінюється. І хоч кожному писав щиро, та згодом не кожному здатен сприйняти на рівні того задоволення, на якому вона народжувалася. Тепер ось зберігаю рівне своє ставлення до повістей «Мертва зона», «Родинне вогнище», «Подорожні», «Сільські вчителі» «У гаї сонце зацвіло». А також до частини оповідань із збірок «Запах кропу», «Що ми знаємо про любов», «Полювання з гончим псом».

А все-таки коли перша — то це, мабуть, «Запах кропу».

Що спонукало Вас звернутися до поезії?

— Я завжди любив поезію. Проза — всесильна, але не в усьому. Проза може чимало опанувати в царині поезії, проте не все, проте є такі сфери емоцій, такі філософські можливості щось збагнути в собі, в природі, що до снаги лише поезії.

1. Опрацюй форзац на початку підручника і з'ясуй, звідки родом письменник Євген Пилипович Гуцало.
2. Яким було дитинство Є. Гуцала?
3. Який вплив справили на письменника книжки?
4. Назви прозові твори Є. Гуцала.
5. Як письменник пояснює своє бажання писати поезію?

ОПОВІДАННЯ

Твір Є. Гуцала «Лось» — оповідання. *Оповідання — невеликий прозовий твір, у якому зображено переважно один епізод із життя одного або кількох персонажів.*

Особливості оповідання:

- невеликий обсяг;
- зображено переважно один епізод;
- події відбуваються протягом короткого часу;
- невелика кількість дійових осіб;
- написане прозовою мовою.

ЛОСЬ

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, із якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім іще. Струмінь вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по впалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки.

Лось був старий самець, уже звик до заповідника, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав про життя в тайзі, про небезпеки, які там на нього чигали, і лось зрушив із лежбища, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався острахом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування своїх ратиць об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари. Лось поминув ялиник, потім байрак, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до галяви, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхлявленими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на зірку. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, — якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осики, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійна й осмислена, в ній уже не чулось того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще

Чи далеко ще весна?

більше пострункішав, і в очах появилася золотавий сплеск, який надав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, побачив біло-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, — і гойднув розлогими рогами, — так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом знову вчулося жалібне поскрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але переборюючи себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола.

Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка ледь протоптана — по ній почали ходити не так давно, — і лось принохувався, чи не пройшов по ній вовк, або лис, або людина. Але потім тільки вчорашні сліди ворони та ще остронь — ямки од заячих ніг.

Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вихопились на маківку — та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли йшов до ополонки, щоб напиться води, тільки сполохано поохувало. Краї ополонки розсипчасто іскрилися, а вода, затягнута тремткими скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустив голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи торкнутися губами до оскілого блакитного шумовиння, ніздрі затремтіли в передчутті холодної води, — і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Не раз конвульсивно здригнувся тілом, вкладаючи всю силу і весь відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. На мить припинив, готуючись до нового ривка, і коли передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига знову тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все гущіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося однією ногою, — друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Валерій Ізумрудов. Березень

Лось відчував, що так йому не вирватись. Схоже відчуття уже приходило до нього — саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Збирався до свого вирішального кидка і, коли знову не пощастило, лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що пробуватиме безперервно, поки дихатиме.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У яку пору року відбувається подія в оповіданні? Назви **два** слова з тексту, які підтверджують твою думку.
2. Прочитай опис лося.
3. Чому оповідання починається з епізоду про тривогу лося? Це випадково чи автор надає відчуттю тривоги якесь особливе значення?
4. Назви слова, які передають тривогу лося. Яка **одна** художня деталь повторюється кілька разів, підсилюючи передчуття біди?
5. Перечитай уважно третій абзац. Зверни увагу на використані кольори та відтінки. Який настрій створюють вони на початку твору?
6. Що ти дізнався про стосунки лося з людьми? Наведи **два** приклади допомоги людини тварині.
7. Який найнапруженіший епізод цієї частини оповідання? Перекажи його докладно.
8. Що ти відчував/відчувала, читаючи цю частину оповідання?
9. Що могло відбуватися в оповіданні далі? Передбач події. Прочитай продовження твору та перевір точність своїх припущень.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Добери до виділеного в першому прикладі слова синоніми з наступних речень. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.
Лось... *неквално* попрямував до галяви (Є. Гуцало).

Вася... поволі повертає голову до слухачів (В. Винниченко).

Тихо плинула Воронеж-ріка (О. Довженко).

Сила прибувала мляво (І. Багряний).

Помалу їдь, а дальш е заїдеш (Прислів'я).

Він спроквола знімає рушницю, ставить до стіни (М. Олійник).

2. *Принішкнути* — синоніми: *замовкати, затихати, стишуватися, нишкнутити, німіти, спинятися, перериватися.*

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Нащолити вуха — уважно прислухатися до чогось.

Чигати — таємно вистежуючи, чекати появи когось, чогось; пильнувати, чатувати.

Сторожіше — уважніше, пильніше.

Слово **маківка** має такі лексичні значення:

- верхня, найвища частина чого-небудь, верхівка, вершечок;
- опуклий дах, купол, баня;
- верхня частина голови людини від лоба до потилиці, тім'я.

Яке лексичне значення має слово *маківка* в реченні *На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вихопились на маківку — та й спливли по той бік...* (Є. Гуцало)?

Два хлопчачи вийшли з лісу на берег і зупинились. Приїхали по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами, і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лица ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Не зразу ж зауважили ополонку, бо була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат. Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: який це собака міг залізти в ополонку, щоб купатись?

— Де? А-а... — Пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним

місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменів із них увсібіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла. Узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу подеколи пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнучи сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підбerezник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига — зрадлива, не зважає і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Аж захитався і, розкарячившись, ось-ось, здавалось, впаде. Обидва підбerezники дивилися на нього з недовірою — ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувалися.

Лось обтрушував з себе воду й скалки льоду. Зітхнув на повні груди, пирхнув — та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкуватو ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому серпанку, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли врятуватися цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з непорозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще біг уперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти спочатку й уваги не звернули на постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдуж погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, — проте лось не вставав. Лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більшим. Просто не вірилося, що такого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода,

до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, не розгарячила од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик.

Воний не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких тонував мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми. Мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага, — мабуть, од якогось раптового, скороминущого переживання.

— Га? — обізвався дядько. — Ну як?..

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і воно бралось то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали — вони ніяк не могли відірвати очей од лося, який ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

— У-ух, — видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носакоткнув між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли ворухнеться, щоб звестись на ноги.

— Це з заповідника, — нарешті обізвався молодший підберезник.

— Заповідник далеко звідси, — відповів дядько. — Сюди з заповідника лосі не бігають.

— Це з заповідника, — знову повторив менший. Дядько почав гніватись:

— А вам яке діло?

— Ми його з води вирятували, — сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

— О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

— Ми його врятували, — знову повторив старший брат, і лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

— Ану замовчіть мені, — ще дужче розгнівався дядько, — бо дістанеться вам од мене й од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

— І роги вам віддам, — крикнув услід дядько. Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

— Роги віддам! — ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то дядька наче щось тіпнуло. Спочатку повільно ступив один крок, другий, — а потім і побіг навздогінці.

— Роги віддам! — кричав, захлинаючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував того лося, — він помітив його одночасно з дітьми і, присівши у в'язку, тільки посміювався, коли взялися визволяти його з ополонки. Не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше затягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти — вперті й невідступні... Тепер треба думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, — в цьому не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не затягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці — далеко, не зрушиш. Але якби міг затягти й утопити — ні хвили не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підвів голову, звівся на стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як іще недавно біг, поки дорогу йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Припав до землі, всім великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Подія в оповіданні відбувається взимку. Який саме період зображено — початок, середину чи закінчення зими? Підтвердь відповідь рядками з твору.
2. Чому лось не дуже злякався появи хлопчиків?
3. Прочитай уривок з тексту: *Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струманів із них увсібіч.* Опиши стан лося в той момент. Що відчуваєш ти, читаючи ці рядки?
4. Накресли в зошиті таблицю. Впиши з тексту деталі портрета хлопчиків та Шпичака.

Портрет хлопчиків	Портрет Шпичака

5. Як портретні характеристики допомагають тобі краще зрозуміти характери персонажів і їхні вчинки?
6. Чому загинув лось? Перекажи докладно цей епізод із твору.
7. Яку художню деталь в описі лося автор повторює кілька разів протягом усього твору? Що він хоче цією деталлю підкреслити?

8. Як поводитися хлопчики з дядьком після загибелі лося? Про що свідчить така їхня поведінка?
9. Сформулюй головну думку оповідання.
10. Доведи, що «Лось» Є. Гуцала — оповідання.
11. Чи сподобалося тобі оповідання? Що тебе в ньому вразило?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Добери до виділеного в першому прикладі слова синоніми з наступних речень. Які ще синоніми до цього слова ти знаєш? Перевір відповідь за Словничком синонімів.
Його очі засвітилися *тямою* (Є. Гуцало).
Найбільше ж за розум вони поважають старого (О. Гончар).
Заспокойтесь: я при здоровому глузді і твердій пам'яті (А. Головка).
Ну, скажи, чи єсть оце у тебе толк — лити холодну воду за шию? (С. Васильченко).

2. Сталий вираз *уп'ястися поглядом* означає пильно, не відриваючись, дивитися на когось. А ще кажуть *скидати/скинути оком* (очима, поглядом, зором).

Запам'ятай: числівники *два, три, чотири* вимагають після себе іменника в називному відмінку множини. Наприклад, **Два хлопчики** вийшли з лісу на берег і зупинились.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Хмиз — сухі гілки, сучки дерев або кущів.
Гніда конячена — темно-коричнева, масть коня.
Стрегла вухами — ворушила вухами.
Бтрсатися — робити різкі, судорожні рухи всім тілом.
Лідпалок — корж із кислого тіста, спечений на сковороді, перепічка.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади план оповідання.
2. Перекажи оповідання двічі: спочатку стисло, потім докладно.
3. Які важливі питання досліджує автор в оповіданні «Лось»?

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

1. Уяви себе письменником. Напиши продовження цього оповідання від імені хлопчиків.
2. Напиши невеликий драматичний твір за змістом оповідання Є. Гуцала. Пам'ятай, що у драматичному творі події зображено через діалоги дійових осіб.

ЗІРКА

Із коромислом по воду
аж до моря зірка ходить.
Коли зірка йде по воду —
весело сміється,
коли зірка йде з водою —
срібло з відер ллється.
Срібна зірка йде з водою,

срібні в зірки руки,
ллється чисте срібло з відер
на ліси та луки.
Ллється чисте срібло з відер
на маки й калину,
на завітчану у місяць
срібну Україну.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку картину зображено у вірші? Доведи свою думку прикладами.
2. Який настрій викликав у тебе вірш? Поясни свою думку.
3. Чи приносить задоволення описана картина ліричному героєві? За якими словами ти робиш такий висновок?
4. Який настрій вірша? Чому ти так думаєш? Запиши назву настрою до словничка в робочому зошиті.
5. Зверни увагу, що деякі приголосні у вірші повторюються дуже часто. Прочитай уривок із вірша, де часто повторюється той самий приголосний. Як таке повторення допомогло тобі яскравіше уявити картину?
6. Які ще засоби роблять вірш музикальним? Наведи приклади.
7. Який символ України згадано у вірші? У яких творах ти зустрічав/зустрічала його раніше?
8. Випиши художні засоби, використані у вірші.
9. Доведи, що вірш «Зірка» — ліричний твір.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай: українською правильно сказати йти **по** воду, поїхати **по** хліб, піти **по** гриби та ягоди.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Коромисло — зігнута дугою дерев'яна палиця, на кінці якої вішали відра, щоб носити воду.

ЧАРІВНИКИ

Ніч — велика чарівниця!
Зчарувала звіра, птицю,
зчарувала всіх людей —
не побачиш їх ніде.

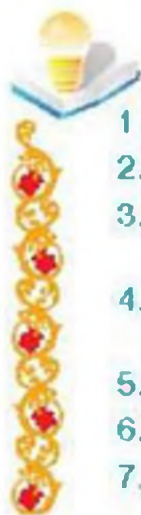
Не побачиш вітра в полі,
ні тополю на роздоллі,
ні метелика, ні бджілку,
ні в цвіту вишневу гілку...

Ранок — все відчарував:
сині квіти поміж трав,
і метелика, і бджілку,
і в цвіту вишневу гілку,
і баского вітра в полі,
і тополю на роздоллі,
всіх людей,
і звіра,
й птицю!..

Ніч — велика чарівниця,
та ще більший чарівник
ранок — щирий трудівник,
що і сам трудиться звик,
що до праці всіх розбудить
хай то птиці, звірі, люди...
Два оці чарівники
в світі цім живуть віки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи сподобався тобі вірш? Що припало до душі найбільше?
2. Яку картину змальовано у вірші? Підтвердь відповідь словами з тексту.
3. На які дві частини умовно можна поділити вірш? Прочитай кожную частину з відповідною інтонацією.
4. Ніч і ранок є суперниками у вірші чи товаришами? Наведи докази своєї думки в тексті.
5. Чому ніч у вірші названо чарівницею, а ранок — трудівником?
6. Назви художні засоби, використані у вірші.
7. Який настрій ліричного героя вірша? Доведи свою думку. Запиши до свого словничка настроїв.

ЖУРАВЛІ ВИСОКІ ПРОЛІТАЮТЬ...

Журавлі високі пролітають,
ледве видно птахів із землі.
Журавлів я з вирію стрічаю
і прошу перо у журавлів.
Ставши над Дніпром зеленооким,
ставши над усміхненим Дніпром,
я прошу перо у них високе,
піднебесне в них прошу перо.

Хай з небес перо високе кинуть,
хай мене благословлять крилом,
щоб писалось слово журавлине
журавлиним з вирію пером.
Щоб воно до вирію літало,
журавлиний звідало політ,
та завжди із вирію вертало
до святої отчої землі...

До рідної землі

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку пору року зображено у вірші? Доведи свою думку прикладами з тексту.
2. Прочитай уривок:
...я прошу перо у них високе,
піднебесне в них прошу перо.
З-поміж наведених слів назви те, що найточніше передає значення слова *перо*: добро, багатство, натхнення, смуток, слово.
3. Поясни, як ти розумієш слова:
Хай з небес перо високе кинуть,
хай мене благословлять крилом,
щоб писалось слово журавлине
журавлиним з вирію пером.
4. Який настрій ліричного героя вірша? Доведи свою думку. Запиши до свого словничка настроїв.
5. Чи збігається твій настрій із настроєм ліричного героя? Поясни свою думку.
6. У чому виявляються патріотичні почуття ліричного героя? Посилайся на текст.
7. Назви художні засоби, використані у творі. Яка їхня роль у розкритті задуму автора?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Слово **високий** має кілька лексичних значень:

- який має велику відстань знизу догори;
- про події, твори тощо, важливі за своїм значенням;
- спрямований на здійснення величної мети.

У вірші двічі вжито слово *високий*:

Журавлі високі пролітають...

...я прошу перо у них високе...

Чи однакове лексичне значення слова *високий* в обох реченнях?
Доведи свою думку.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши прозовий або віршований твір, у якому вислови свої думки про красу нашої Батьківщини.

МАКСИМ
РИЛЬСЬКИЙ
(1895 — 1964)

НА ВСЕ ДИВИВСЯ ВЛАСНИМИ ОЧИМА

Максим Тадейович Рильський народився 1895 року в Києві в родині громадського діяча Тадея Рильського та селянки Меланії Федорівни. У сім'ї завжди панувала любов і злагода, повага до національних традицій і людини праці. Максим виростав у благодатному культурному середовищі: Рильські спілкувалися з родинами Лесі Українки, композитора Миколи Лисенка, драматурга Панаса Саксаганського, збирача українських дум і пісень Дмитра Ревуцького. Малий Максим вбирав у себе дух українства, у ньому зароджувалася шаноба до національної культури, історії, рідного слова.

Максим Рильський здобував освіту вдома, потім навчався в приватній гімназії та Київському університеті. Але високому рівневі освіченості він завдячував перш за все самоосвіті і навчанню протягом усього життя.

Дуже рано Максим почав римувати перші вірші. Коли юному поетові виповнилося 15 років, він був уже автором першої поетичної збірки «На білих островах».

Непросто складалося життя митця. На його долю припали голодні роки революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Були переслідування влади й визнання його заслуг на державному рівні та присвоєння звання академіка. Був тиск і намагання примусити писати на догоду владі. Але за будь-яких життєвих обставин Максим Тадейович намагався зберегти вірність своїм поглядам і переконанням, тому й писав про себе: «На все дивлюся власними очима».

М. Рильський — митець неймовірної працездатності. За свого життя він надрукував 35 книжок поезії, переклав із 13 мов на українську понад 25000 рядків ліричних творів, підготував кілька книжок статей, а ще — редагував незчисленну кількість різних поетичних та етнографічних видань.

1. Коли і де народився Максим Рильський?
2. Спілкування з родинами яких українських діячів культури впливало на виховання М. Рильського?
3. Які випробування довелося пройти Максимові Тадейовичу на життєвому шляху?
4. Який факт із біографії митця свідчить про його велику працездатність?

ДОЩ (БЛАГОДАТНИЙ, ДОВГОЖДАНИЙ...)

Благодатний, довгожданий,
Дивним сяйвом осіяний,
Золотий вечірній гість
Впав бадьоро, свіжо, дзвінко
На закурені будинки
Зголоднілих передмість.
Відкривай гарячі груди,
Мати земле! Дощ остудить,
Оживить і запліднить,—
І пшеницею й ячменем
Буйним повівом зеленим
Білі села звеселить.

Олена Кормухіна. Я бачу дощ

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який момент життя природи зображено у вірші? Доведи свою відповідь, посилаючись на текст.
2. Вірш складається усього з трьох речень. Назви ключові слова в кожному реченні.
3. Прочитай перші два рядки вірша. Назви в них слова, які надають реченню відтінку урочистості. Чому саме такі слова вжив поет?
4. Чому дощ у вірші названо золотим вечірнім гостем? Яку картину життя ці слова допомагають тобі уявити?
5. Яким настроєм пройнятий вірш? Які слова допомагають тобі зробити такий висновок? Доповни словничок настроїв ще одним настроєм.
6. Назви художні засоби, які допомагають ліричному героєві висловити свої переживання і враження.
7. Які засоби роблять вірш музикальним? Наведи приклади.
8. Який настрій створив вірш «Дощ» у тебе? Чи збігається твій настрій із настроєм ліричного героя? Свою думку поясни.

ОСІНЬ-МАЛЯР ІЗ ПАЛІТРОЮ ПИШНОЮ...

Осінь-маляр із палітрою пишною
Тихо у небі кружляє,
Все осипає красою розкішною.
Там розсипа вона роси сріблисті,
Там тумани розливає,
Ліс одягає у шати барвисті.
Ліс обливає кольорами дивними,
Ніжно сміється до вітру,
Грає цілунками з ним переливними.
Фарби рожеві, злотисті, червоні,
Срібно-блакитне повітря...
Ніжні осінні пісні тиходзвонні!

Осінній карнавал

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який період осені — початок, середину чи закінчення — зображено у вірші? Доведи свою думку.
2. Який художній засіб у вірші вжито найчастіше? Чому?
3. Розкажи, як прикрашає осінь усе довкола. Посилайся на текст твору.
4. Який настрій вірша? Доведи свою думку. Доповни словничок настроїв ще одним настроєм.
5. Чим захоплюється ліричний герой, споглядаючи картину осені?
6. Порівняй вірші М. Рильського «Дощ» («Благодатний, довгожданий...») і «Осінь-маляр із палітрою пишною...». Чи однаковий у них ритм?
7. Як вибір ритму вірша пов'язаний із його змістом?

8. Як ти думаєш, чи зміниться настрій ліричного героя, коли він описуватиме пізню осінь? Чому ти так думаєш?
9. А якою є твоя осінь? Опиши свої враження, настрої від приходу осені.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Палтра — прямокутна або овальна пластина, призначена для змішування олійних фарб.

Шати — одяг, вбрання.

ЛЮБИ ПРИРОДУ НЕ ЯК СИМВОЛ...

Люби природу не як символ
Душі своєї,
Люби природу не для себе,
Люби для неї.

Вона — не тільки тема вірша
Або картини, —
В ній є висоти незміримі
Й святі глибини.

У неї є душа могутча,
Порив є в неї,
Що більший над усі пориви
Душі твоєї.

Вона — це мати. Будь же сином,
А не естетом,
І станеш ти не папіряним, —
Живим поетом!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. До кого звернено мову в цьому вірші? Свою думку підтвердь текстом.
2. Зверни увагу на особливості побудови вірша. Яку роль відіграють у ньому чергування довгих і коротких рядків?
3. Яка думка об'єднує другу й третю строфи?
4. Поясни, як ти розумієш рядки: *В ній є висоти незміримі й святі глибини.*
5. Який настрій вірша? Доведи свою думку, посилаючись на текст. Доповни словничок настроїв ще одним настроєм.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Естет — поціновувач мистецтва.

Папіруний — тут: той, що є на папері.

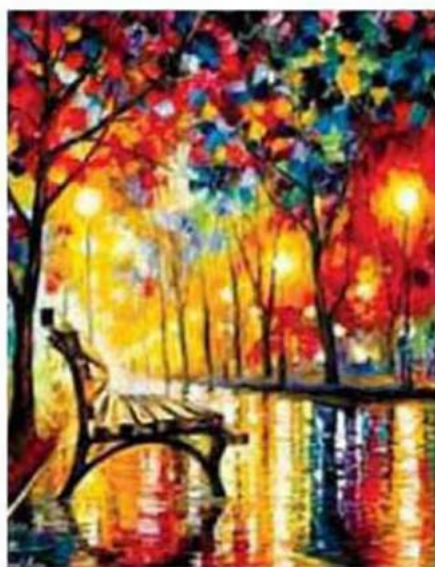
ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи напам'ять один із віршів М. Рильського *(на вибір)*.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Розглянь репродукції картин Леоніда Афремова. Ілюстраціями до яких поезій М. Рильського вони можуть бути? Доведи свою думку.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Відвідай ботанічний сад, парк у твоєму місті або поспостерігай за квітучими рослинами на присадибній ділянці. Які почуття і настрої вони в тебе викликають? Хто ти: оптиміст чи песиміст?

Занотуй свої настрої на окремому аркуші та добери вірші українських поетів про весну, які відповідають твоїм записам. Прочитай добірку творів на уроці або на перерві своїм однокласникам. Обміняйтеся враженнями про улюблені поезії.

ГРИГІР
ТЮТЮННИК
(1931—1980)

ЗАХИСНИК СПРАВЕДЛИВОСТІ

Автобіографія Григора Тютюнника*

Народився я 5 грудня 1931 року в сім'ї селян — Тютюнника Михайла Васильовича і Тютюнник Ганни Михайлівни.

У тридцять третьому році сімейство наше опухло з голоду, а дід, батько мого батька, Василь Февдулович Тютюнник, помер. Я в цей час — тоді мені було півтора року — перестав ходити (вже вмючи це робить), сміяться і балакають перестав... У тридцять сьомому році, коли батькові сповнилось рівно сорок, його заарештували, маючи на увазі політичний мотив, і пустили по сибірських етапах...

Після того, як батька забрали в тюрму в 1937 р., взяв мене до себе батьків брат Филимон Васильович Тютюнник, — мати осталися заміжні за іншим, а я пішов до дядька. Він і його дружина Наталя Іванівна Рябовецька вчили й виховували мене, а кажучи просто, були моїми батьками. Вони обоє працювали в школі. Дядя був бухгалтером, тьотя викладала українську мову й літературу. З того часу я запам'ятав «Як упав же він з коня», «На майдані». Я любив і знав казки Пушкіна і безліч українських народних казок, з яких я найбільше люблю й зараз «Котигорошко», — прекрасна казка.

А до Донбасу, ще коли жив я з матір'ю і татом, добре запам'ятались мені Шевченків «Кобзар», «Під тихими вербами» Грінченка, «Хіба ревуть воли...», «Кайдашева сім'я», «Тихий Дон»...

1938 року віддали мене дядя і тьотя до школи в український перший клас, який нараховував сім учнів. Думаю, що тут другі

---

* Автобіографія — це документ, у якому людина подає опис свого життя в хронологічній послідовності.

мої, сказати б, батьки дотримувались і принципових поглядів щодо української мови, освіти, культури взагалі.

Через два тижні цей клас було ліквідовано за малим контингентом, і я опинився в російському першому класі. З того часу і до 1962 року я розмовляв, писав виключно російською мовою, окрім років 1942 — 1949-го, коли я знов опинився в селі біля матері. До цього я був старцем в повному розумінні цього слова. Сталося се так. На початку війни тьотя народила мені сестрицю. А дядю забрали на фронт. Уже в сорок другому році почався голод. Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину — коли вона кипить, з неї багато піни. Люди, дивлячись на змучену тьотю і на нас, голодненьких дітей, порадили мені чкурнути до матері на Полтавщину, щоб легше стало всьому сімейству, — голод як-не-як. Я так і зробив. Йшов пішки, маючи за плечима 11 років, три класи освіти і порожню торбинку, в котрій з початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка і банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях тепло, тоді трохи привик.

У 1946 році після закінчення п'ятого класу пішов я в Зінківське РУ № 7, щоб мати якусь одежину і 700 грамів хліба на день. Вони, оті 700 грамів, і врятували нас із мамою у 47-му: я носив «з города» щодня по шматочку, глевкому і сплюснутому, в кишені, як порожній гаманець.

А далі щасливі п'ять років навчання в університеті на філологічному факультеті, те, що я й любив.

Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoщах — так багато відкрив мені цей блискучий твір. Негайно переклав свої «Сумерки» на рідну мову і тепер уже не розлучаюся з нею, слава Богу, і не розлучуся до самої смерті.

Київ, 30 липня 1966 року.

1. Опрацюй форзац на початку підручника та матеріали статті. Розкажи, коли і де народився Григир Тютюнник.
2. Які трагічні сторінки історії України переплелися з біографією Григора Тютюнника?
3. Які твори в дитинстві любив читати майбутній письменник?

ДИВАК

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна бором, друга — річкою. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою. Тому кожного разу, коли Олесь виходить з дому, мати наказує йому:

— Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах — вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Ще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепірівши дзьоба ножицями. Олесь пхає заляклого пальця в рот і, гримаючи чобітком об чобіток, милується своїм творінням, аж доки хтось не гукне з двору:

— А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось подожди, я матері скажу!

Олесь підскоче, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: гі-гі, — і подається в сосни.

В бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах. Тихо навкруги й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верхів'я. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, — дятел порається. Олесь нахиляється, крекче, пильно мружить око. Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий; важко нахилитись: дух спирає, під очима набряка, тому кожен сучок птицею вздривається.

Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір.

Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олесь: чого тобі тутечки? Здригнувся, хльоснув крилом по корі і зник, залишивши у вузькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її і покуштувати, та передумав — і притулився вухом до стовбура. Його ледве помітно розгойдувало, під корою щось жалібно скрипіло, а внизу під підодшвами в Олесь ворухилось коріння — помирає сосна...

Люблю зимовий ліс!

Олесь нагріб чобітками снігу під окоренок, утрамбував його гарненько і, вирішивши, що тепер сосна не впаде, погикав через замети до школи.

Ще здалеку побачив міст з гатками по обидва боки. По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво запарошених дерев цегляна школа. З бовдурів дим угору тополіними стовпами. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров. Ліворуч від мосту чорніють миї, виграючи на сонці блискучими хвилями, — там б'ють джерела; а праворуч, на мілині, де лід міцніший, гасає ватага школярів. Лід гнеться, цьворохкає од берега до берега, здуваючись попереду ватаги, мов ковдра на сіні. З проломин цівками цебенить вода і заливає плесо.

— Ей, Олесю! — кличуть з гурту. — Гайда з нами подушки гнуть!

— Навіщо лід псуєте? — у відповідь Олесь. — Він ще молодий.

Дітвора сміється: дивак.

А Федько Тойкало розбишакувато вишкірив зуби і, вказуючи рукавом на Олесь, заволав так, що шия одразу зробилась тоненькою:

— Бий зрадника! — підскачів, тицьнув Олесь ліктем під скроню і зник поміж палями.

Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи. Під ногами лагідно, мов хмизок у лісі, потріскував лід, а біля ока щось обважніло й сіпалось. Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги — білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений кушир, пряли тоненькими ніжками якісь жучки, боком долаючи пружний струмінь. І ввижається Олесеви маленька хата під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він біля віконця сидить, рибку стереже. Забавив — вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди куди заманеться. Ось карасик пливе. Цап його за пірце: «Добридень, дядьку! Як поживаєте?» Олесь солодко зойкає, щільніше припадає лобом до криги.

Раптом поміж куширами промайнула чорна блискавиця і завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: щука! В зубах у неї тремтіла маленька пліточка.

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не поворухнулася. А плітка зникла. Він підхопився на ноги і став гатить підбором в те місце, де стояла щука, аж доки під чоботом не хрокнула вода.

Біля школи тельнюкнув дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі і плакав. Під мостом бився об палі вихор, згортав до купки сухий очеретяний лист і гнав його в берег.

Лісовий дроворуб

Олесь підвівся, запхав книжки в пазуху і поплентався до школи.

На першому уроці було малювання. Старенька вчителька Матильда Петрівна ходила поміж партами і, роблячи загадкове обличчя, повільно говорила: «А сьогодні, діти, ми будемо малювати... перегнійний горщечок. Завдяки цим горщечкам передові колгоспи нашої країни...» Потім вона дістала з портфеля гирунчик і урочисто поставила на стіл.

Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той жлуктичко, інший ринку або макітерку. І оскільки дірку в денці ніяк було передати, то її чіпляли збоку. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, із зошита на неї, презирливо примруживши око, дивився дятел: чого тобі тутечки?

— Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, — суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

— Я поставлю тобі двійку.

У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

— Куди це ти? — здивувалась учителька.

Олесь похнюпився.

— Я так не хо'!

— Як це — так?

— Гирунчика отого не хо' малювати.

— Чому?

— Дятла хочу...

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ґанку...

В шкільному садку пурхали синички. В бур'янах вовтузились горобці, скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. Десь у вільхах по той бік річки били пеньки: бух, бух. Дзень, — сокира сприснула.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Над байраком

У верболозах

Там він блукав до самого вечора. Обмацував холодні пташині гнізда, їв мерзлу калину, доки не набив оскоми. Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші; а в березі терлись одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стоном.

Сонце пробило у хмарах над байраком вузеньку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади. Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа.

Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали і набрали войовничого вигляду. Треба було йти додому. Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати, доки випустять школярів.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Про кого розповідається в цій частині твору?
2. Прочитай портрет Олесь. Що з опису зовнішності ти можеш сказати про хлопчика?
3. Що найбільше любив робити Олесь перед школою? Прочитай підтвердження твоєї відповіді у творі.
4. Наведи **два** приклади бережливого ставлення Олесь до природи. Перекажи ці епізоди близько до тексту.
5. Пригадай епізод на льоду. Автор каже: *Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: щука!*
Чому хлопчик *застогнав від подиву*? Яку особливість вдачі хлопчика передано цими словами?
6. Чому ровесники вважали Олесь диваком?
7. Яким було ставлення хлопців до Олесь? Чому вони так поводитися?
8. Підійшовши до школи, Олесь побачив, як піднімається з *бовдурів дим угору тополиними стовпами*. Яку картину ти собі уявляєш? Який художній засіб допоміг тобі саме так уявити дим з коминів?
9. Пригадай, як описував дим із коминів Є. Гуцало в оповіданні «Лось» (с. 223). Чому те саме явище письменники описують по-різному?
10. Яка подія відбулася на уроці малювання? Перекажи епізод близько до тексту.
11. Як ти ставишся до вчинку Олесь на уроці малювання?
12. Що могло далі статися з Олесем? Передбач продовження оповідання. Прочитай закінчення твору й перевір свої здогадки.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Клумка — пристрій, яким піднімають защіпку на дверях.

Очіпок — жіночий головний убір у давнину.

Окоранок — частина стовбура від кореня до гілок; нижня частина дерева, що прилягає до кореня.

Погецати — іти, підстрибуючи.

Чорніють мей — ополонка, де жінки перуть одяг.

Цьвор іхкати — ляскати, видавати короткі різкі звуки при ударі.

Цибен'ти — дуже сильно литися.

Пласо — спокійна, чиста поверхня води.

Дол'лиць — донизу обличчям.

Кушер — водяна кропива.

Гирончик — горщик.

Жлоктечко, рєнка, мак'терка — види посуду.

Я так не хо'! — я так не хочу.

Під тинами на колодках або просто навприсядки сиділи дядьки, смалили цигарки, гомоніли:

— Он бач: вільха в лузі почорніла... На відлигу, мабуть.

— Еге ж, риба в ятір піде...

Біля школи грюкнули двері. Діти товпами посунули по домівках.

Ще здалеку помітивши дорослих, хлопчачи бокаса ходять один побіля одного, щоб поборотися. Дивись: зчепились, водяться, хекають, наслухаючи краєм вуха, що скажуть біля тину. А там:

— Ач 'кий геройський парубок!

— А ото, мабуть, Наталчин, — кажуть біля тину, помітивши Олесь. — Ба яке смирне...

— Еге, воно якесь дивакувате...

Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають.

На мосту Олесь дожидав Федько Тойкало.

— На попоїж, — сказав ніяковіючи і втиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. — Бери, дурний, з м'ясом.

Олесеві не хотілось пирога, але він зрадив примиренню і, щоб віддарувати товариша, хутенько занишпорив по кишенях, дістаючи звідти духмяні верчики хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та вовов'ячої шерсті ремезяче гніздо, схоже на башличок.

— Забейкався ти, — сказав Федько і почав обминати Олесеві пальтечко.

Олесь ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості і солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом'явся.

— А вчителька сердилась, як ти пішов... ги-ги... страх!

Потім ударив себе книжками по гузенцю, крикнув: «Гат-тя-вйо!» — і подався до річки трусити ятері.

В селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пільмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється —

і дерева завмирають. По той бік сосни чути: сани скриплять, коні ширхають і голос діда Прокопа:

— А но-но!

Уздівши Олесь, дід натягає віжки.

— Сідай, внуче, по соломі поїдемо.

Олесь радо вмощується, махає на коней:

— Гат-тя-війо!

— А що, поставили п'ятірку? — питає Прокіп, вишкіряючи десна.

Олесь сором'язливо ховає обличчя в рукав.

— Сьогодні не ставили. Вчора тільки.

Поминули провалля, майже вщерть занесене снігом. На ріллях цілим хутором замаячили скирти.

— Но-ноу... — стогне Прокіп і ворухить пухалом. Коні щулять вуха, зриваються бігти. А сосни позаду вигойдують «шу-ші-ші-і» — і коні зупиняються.

— Діду, чого про мене кажуть — дивак?

— Невстріливий, значить. Дивний єси. — Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так лунко, що аж коні побігли. — Хто ж ото таке патякає? — спитав перегодом.

— Дядьки на вигоні.

— Ет, фармазони... Ти їх не слухай. — Помовчав. А далі: — Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба — в людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом... Гульк — уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш.

Олесь винувато підсморбує носом.

— Діду, чому дятел шишки їсть, а щука — пліточок?

— А то вже хто якого поріддя.

— А я не забрав у дятла шишки, — хвалиться Олесь.

— І вірно. Навіщо вона здалась. Це як путне щось побачиш — дощечку, скажімо, або гвіздочок — тоді бери.

— Навіщо?

— Пригодиться.

Коли набирали соломі, дід часто сповзав із скирти, нанизував соломі на різняки і гуцав так, що аж ліса скрипіла.

— Товчи, внучку, гніти! — хекав. — А я ще якийсь навильник скину. — І знову дерся на скирту.

Спочатку Олесь надолужав, потім заморився і сів.

— Навіщо стільки беремо?

— Як навіщо? — озвався з п'їтьми Прокіп. — Це ж собі, а не тещі. Хе-хе!

— А якщо коням важко буде? — своєї Олесь.

— Нічого. Зате нам легко. Натопив — і вилежуйся собі на печі. Ти відпочинь, а тоді ще пострибаєш. Воно ж таки груз.

Чого про мене кажуть — дивак?

Повертались додому в темряві. Ліпив мокрий сніг, припорошуючи білим конячі спini. Прокіп хльоскав бато́гом і лаявся. А Олесь сердито сопів у нього над вухом і підбивав руку. Замахнеться Прокіп гарненько, цьвох — і мимо.

— Не бий, — благає Олесь. — Бачиш: важко.

Прокіп зітхнув і, намотавши батога на руку, щоб не згубить, обернувся до Олесь.

— Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакати не дадуть.

Подався вперед і, обдаючи Олесь прілим духом давно не митої боро́ди, захарчав у саме вухо:

— Пойняв?

Олесе́ві зробилося сумно. Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті, й привітно світяться вікна в хатках.

Попереду білою стіною підвівся бір. Він уже не гув і не шикав на коней.

— Мовчить, — тихо сказав Олесь.

— Снігом забило, — пояснив Прокіп. — Вітер гілля не зрушить.

Дома Олесь не став ждати, доки дід з матір'ю скидають соломку, швиденько роздягся і поліз на піч. Через деякий час у сінях загримали чобітьми, загомоніли.

— Ото ж я й кажу, — говорив дід, — неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчуть його... Бо воно ж як деревце в пагоні...

Потім дід увійшов до хати, заглянув на піч.

— Змерз, онучку? А ти ножки — на черінь, а зверху кухваечкою...

Олесь глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив.

Прокіп підняв брови сторчака.

— Он диви, чого це він розприндився?

— Геть, не займайте його, — обізвалася мати з хатини. — Їжте вже.

— А хіба я що? — мимрив Прокіп. — А йому нічого такого й не казав...

Він їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.

Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах. Народжувався новий день.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. До яких справ мав схильність Олесь? Чому ти так думаєш?
2. Чи схвалювали дорослі чоловіки в селі та дід Прокіп захоплення Олесь? Відповідь підтвердь прикладом із твору.

3. Знайди в оповіданні слова діда Прокопа, у яких він повчає внука, як правильно, на його думку, жити. Поясни, чого навчає дід Олесь.
4. Прочитай **два** правила діда Прокопа, які він передає внукові.
5. Чи згодний ти з настановами діда Прокопа? Якщо жити за настановами діда Прокопа, чим небезпечна може бути така поведінка для інших людей? А для того, хто так робить?
6. Прочитай епізод, коли Олесь з дідом розмовляють про шишку та дятла в лісі. Чому хлопчик не забрав шишки? Чи так само думав дід Прокіп?
7. Чи поширюються правила діда Прокопа про стосунки з людьми на його ставлення до природи? Наведи **два** приклади його байдужого або недоброго ставлення до природи.
8. Перечитай епізод, коли Олесь із дідом повернулися додому. Зверни увагу на два речення:
Олесь глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив.
[Дід] їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.
 Спираючись на ці речення, поясни, що відчували Олесь і дід Прокіп. Чому ти так думаєш?
9. Олесь мовчав, коли дід його повчав, як жити. Чи значить це, що хлопчик погоджувався з ним?
10. Чому наприкінці оповідання з'являються образи Івасика-Телесика та гусей?
11. Чи сподобалося тобі оповідання? Що тебе найбільше схвилювало в ньому?
12. Доведи, що «Дивак» — оповідання.
13. Яка головна думка твору?
14. Поясни назву оповідання.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай!

Іноді, розповідаючи про когось, люди використовують замість чоловічого або жіночого роду середній. Таку заміну роблять, якщо хочуть висловити зневагу або співчуття.

Прочитай речення з оповідання: *Еге, воно якесь дивакувате...*

Яке ставлення до Олесь передає це речення?

На вус мотати — запам'ятати.

Дивний есє — є дивним, ужито із відтінком урочистості.

Як деревця в пагоні — про щось ніжне, незахищене від злигоднів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Ач 'кий... — дивись, який...

Рамез — птах, який в'є гніздо у вигляді рукавички.

Заб'якатися — забруднитися.

Гузенаць — нижня частина чогось.

Гажално — рукоятка батога.

Ївєрта — великий стіг сіна, соломи.

Л'са — товста палиця, якою підпирають скирту сіна.

Втір — риболовне знаряддя у вигляді сітки.

Фармаз тн — тут: шахрай.

Чер'нь — дно печі.

Невстр'пливий — немітливий, непрактичний.

Неглемедза — невдаха, неповороткий.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуй повідомлення, у якому вислови власні міркування про характер хлопчика, оціни його незвичну поведінку.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

I. Порівняй оповідання Є. Гуцала «Лось» та Гр. Тютюнника «Дивак». Проведи літературне дослідження за такими пунктами:

1. Якій темі присвячено обидва оповідання?
2. Які важливі питання порушено в обох оповіданнях?
3. Якими способами діти в обох оповіданнях відстоюють свою позицію?
4. Як в обох оповіданнях зображено природу?
5. Які почуття викликали в тебе обидва оповідання?

Напиши невелику наукову роботу за цими пунктами. Можеш запропонований план скоротити або доповнити своє дослідження іншими питаннями.

II. Напиши листа героєві оповідання «Дивак» — Олесю.

III. Придумай і запиши своє закінчення оповідання.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Заведи блокнотик, у який запиши по 5 добрих справ, які ти можеш зробити для твоїх близьких людей і для довкілля. Занотуй у нього всі добрі справи, які ти робиш. Записуй вислови відомих людей про добро, справедливість, працелюбність тощо, а також свої думки про свої стосунки з людьми та ідеї, як ці стосунки зробити кращими.

МИКОЛА
ВІНГРАНОВСЬКИЙ
(1936—2004)

ЧАРІВНИК СЛОВА

Вельми небуденне явище в нашій літературі — поезія Миколи Степановича Вінграновського.

Рік народження: 1936-й. Той, що дав літературі українській ще й Івана Драча, Володимира Підпалого, Віталія Коротича; роком раніше народилися Василь Симоненко і Борис Олійник, роком пізніше — Євген Гуцало. Їх називали «дітьми війни». Справді, на їхню дитячу долю випали тяжкі випробування воєнного лихоліття та повоєнної відбудови. І ці враження потім лягли в основу багатьох їхніх творів.

Це покоління відчувало свою органічну причетність до народу. Воно бачило, як їхні матері, залишившись самі, не тільки годували країну, а й крилом своїм осінили майбутнє країни в дітях своїх... Як батьки, що поверталися з фронтів, — далеко, далеко не всі, — зранені й калічені, ставали до плугів і верстатів. Як їхні ровесники (та й самі вони!) вчилися уривками між прополюванням буряків у колгоспі, заготівлею палива для школи й усілякою роботою на присадибній ділянці; читали при каганці, писали між рядків старих уцілілих книжок, бо зошитів не було, а за підручниками займали чергу, бо їх чи й було по одному на клас, а проте мріяли стати неодмінно льотчиками, моряками, вченими, дипломатами, артистами, поетами.

Неповторна, щемливо зворушлива мішанина нужди, вбогості, високих поривань, наївності й чіпкої енергії, малих матеріальних та великих духовних запитів...

Не сліпий випадок, а велика потреба нашого народу в духовному відродженні, в припливі нових творчих сил стояла за долею кожного з отих «дітей війни» і вела їх дорогами, всю символічну значущість яких видно лиш тепер... Так і Миколу Вінгра-

новського привела вона з Богопільської (нині Первомайської) школи на Миколаївщині — через захоплення Шевченком, Пушкіним, Лермонтовим — до Київського театрального інституту, «вивела» на Олександра Петровича Довженка, непомилкове око якого зразу ж вирізнило обдарованого юнака, а щаслива рука «коронувала» на долю артиста, кінорежисера й поета, на болісну й щасливу причетність до вічного творення духовності свого народу...

Перша поетична збірка Миколи Вінграновського «Атомні прелюди» вразила і багатьох окрилила своєю незвичайністю. Космос, людство, земля, народ, доба, Україна — ось який старт узяла поетична мова Вінграновського, ось у яких вимірах жив його ліричний герой.

Його поезія — це стихія. Постійне переливання настроїв, станів, натхненна гра уяви. Але в цій стихії його поезії є тремке ядро, осереддя, навколо якого розгортається увесь зміст душевного життя і до якого все так чи інакше знову й знову повертається, все невимовно тяжіє. Це — народ, нація. Україна. Україна — це те, чим живе його душа. І, зрештою, все, що він пише, — про неї.

За Іваном Дзюбою

1. Опрацюй форзац на початку підручника. Розкажи, коли і де народився Микола Вінграновський.
2. Що спільного в долі М. Вінграновського, В. Симоненка і Є. Гуцала?
3. У якому вищому навчальному закладі здобував освіту М. Вінграновський?
4. Хто з відомих українських письменників благословив М. Вінграновського на творчість?
5. Яка тема є головною у творчості письменника?

ПЕРША КОЛИСКОВА

Спи, моя дитино золота,
Спи, моя тривого кароока.
В теплих снах ідуть в поля жита,
І зоря над ними йде висока.
Спи, моя гіллячко голуба,
Тихо в моїм серці і щасливо.
За вікном хлюпочеться плавба
Твоїх літ і долі гомінливої.
Спи, моя дитинко, на порі.
Тіні сплять і сонна яворина...
Та як небо в нашому Дніпрі,
Так в тобі не спить хай Україна.
Хай вона не спить в тобі повік,
Бо вона — для тебе і для світу...
Люлі, мій маленький чоловік,
Капле сон сріблястий з верховіту...

Спи, моя дитино золота...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У якій формі написано текст — діалогу чи монологу? Доведи свою думку, посилаючись на текст твору.
2. Якими словами мати звертається до дитини? Поясни, яке значення вона вкладає в кожне звертання.
3. Назви пестливі слова. Яка їхня роль у вірші?
4. На скільки частин можна умовно поділити вірш? Про що в кожній із них ідеться?
5. Який настрій передає кожна частина? Запиши їх у робочий зошит до словничка настроїв.
6. Яку паралель проводить ліричний герой, закликаючи сина любити Батьківщину? Прочитай виразно ці слова та поясни, як ти їх розумієш.
7. Чому у вірші сказано, що Батьківщина — *для тебе і для світу*?
8. Яким ти уявляєш собі ліричного героя цього вірша? Що його хвилює? Чому ти так думаєш?
9. Чи співзвучний твій настрій після прочитання вірша з настроєм ліричного героя? Свою відповідь прокоментуй.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Пригадай лексичне значення слова *високий* (дивись Є. Гуцало «Журавлі високі пролітають...»).

Визнач, у якому значенні вжито це слово у вірші «Перша колискова».

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Плавба — тут: пропливання.

Яворёна, ўвір — назва дерева.

Капле — капає.

Верхов'ят — верховіття, верхівки дерев.

БАБУНИН ДОЩ

Бабунин дощ, на клямці цяпота,
І стежка в яблуках вже стежкоюблуката,
З котяри — іскри! З м'яти — чамрота!
Пускає бульби на порозі хата...
Іде хтось темним садом — заховайсь!
Іде, й стає знадвору за стіною,
І мокро дихає над мокрою губою.
Як звуть його?
Чи взагалі він звався?
Хто він такий в залатанім кожусі,
В кожусі, а хапає дрижаки?..
Попискують пташата в його вусі,
І в бороді дрімають їжаки.
Одне — сов'яче око, друге — вовче,
Рука — крило, друга рука — весло,
У півобличчя день, а півобличчя з ночі,
На голові посріблене сідло.
Де ж кінь його? У торбі кінь, я знаю.
Порожню торбу він би не носив...
Стоїть, і передихує, й чекає,
Мабуть, насправді вибився із сил,
Бо хто ж то знає, скільки йому років
І скільки він живе тисячоліть?..
Прийшов під нашу хату ненароком,
Прийшов перечекати і стоїть:
Зайти чи ні до нас, до бульбохати?..
З ноги на ногу ось переступив,
Щось наче хтів було мені сказати,
Та садом знов почапав у степи...

Ізабела Кружковська. Дощ

Катерина Штуц.
Осінній сад

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку картину життя зображено у вірші? Чому ти так думаєш? Посилайся на текст твору.

2. У який час зображено дощ? Він

- щойно має початися;
- іде;
- був, але на хвилюк стишився;
- пройшов, а тепер пішов далі.

Знайди у тексті слова, які підтверджують твою думку.

3. Яким побачив ліричний герой дощ? Прочитай його опис у творі.

4. Знайди і прочитай уривок, у якому розказано, які «сліди» після себе залишив дощ.

5. Якими засобами автору вдається передати запахи і барви природи під час дощу? Наведи приклади.

6. Який настрій вірша? Чи можна сказати, що у вірші поєднано кілька настроїв? Як вони поєднуються? Досліди настрої вірша та запиши в словничок настроїв.

7. У віршах М. Вінграновського «Бабуний дощ» та М. Рильського «Дощ (Благодатний, довгожданий...)» зображено одну картину життя. Чи однаково бачать дощ обидва поети? Свою відповідь обґрунтуй.

8. Чому одну картину природи два автори описали по-різному?

9. Хто є ліричним героєм вірша? Наведи докази, спираючись на текст твору.

10. Яким постає у твоїй уяві ліричний герой? Наведи докази з тексту твору.

11. Чи маєш ти схожі риси з ліричним героєм вірша? Які саме?

12. Чи отримав/отримала ти задоволення, читаючи вірш про дощ? Який настрій цей вірш у тебе викликав?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай!

Іноді поети вигадують слова, яких немає в словнику, бо не знаходять серед усіх відомих варіантів найточнішого для вираження власної думки. Наприклад, М. Вінграновський вживає у вірші *стежкояблуката*, *бульбохата*.

Частина нових слів так і залишається авторськими новотворами, а невелика їх кількість стає загальноживаними словами. Так було, наприклад, зі словом *мрія*, яке вперше вжив у своїх творах письменник М. Старицький і яким користується нині весь наш народ.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Цяпота — тут: від слова *капати* (*цяпати*).

Чамрота — дуже задушливий, сильний запах, від якого чамріють.

САМА СОБОЮ РІЧКА ЦЯ ТЕЧЕ...

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
Маленька донечка без імені іще.
Вона тече в городі в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмарами з дощем.
Ця річечка тече для клена і для мене,
Її й тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в городі в нас під кленом
Як тата й маму і як мед люблю.

Річка невеличка...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Про що розповідається в цьому вірші?
2. Як описано річечку? Прочитай опис і поясни, за допомогою яких засобів автор створює такий художній образ.
3. Поясни, як ти розумієш слова:
Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмарами з дощем.
4. Від чийого імені ведеться розповідь? Прочитай підтвердження думки у вірші.
5. Порівняй вірші М. Вінграновського «Бабунин дощ» і «Сама собою річка ця тече...». Що об'єднує ліричних героїв обох творів?
6. Випиши з вірша епітети. Поясни їхню роль для вираження думки.
7. Який настрій цього вірша? Підтвердь відповідь текстом твору.

СІРОМАНЕЦЬ**Повість****(Скорочено)**

Вночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий лист ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу і лапою вмився. Промив очі, пострушував з себе листя, послухав свист синиці і знову ліг.

— Далеко, — сказав він собі. — А навіщо?

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадилина. Вовк лежав між грибами, очима у поле, і над ним по листочку опадав ліс.

Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Все своє Сіроманче життя він водив зграю. Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти у нього бойову вовчу стратегію і тактику. Він снівсья молодим вовчицям. Не один кінь з передсмертним кривавим хрипом падав на траву чи на сніг од зубів Сіроманця.

Його проклинали конюхи та пастухи. Коли ж нічого були їсти і вовк пересиджував день або й три на болоті чи в чагарях, то й зграя сиділа позаду нього, кусаючи себе за хвости.

— Не здохнете! — казав їм вовк. — Вам аби їсти! Лягайте та спіть. У мене самого живіт — аж можна почухати його крізь спину!

І зграя мовчки лягала.

Отоді вовк ставав на великий піст. В таку пору він любив, як цвітуть будяки, їхні малинові голови під ластівками, навпроти хмар нагадували вовкові рясну велику кров, і він, засинаючи, медово позіхав.

Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу, і кашляти вже почав, і снівсья йому щоночі єдиний сон: срібні очі постріляних вовченят, постріляні вовчиці з білими зубами у землю, і снівсья він собі сам.

Свистіла уві сні синиця, хропли миші у норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, встав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Від села охляп на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заді, і кінь віз його далі.

Сіроманець похлебтав з калюжі води, лугом відбіг від лісу і від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у сні кілька мишей, підснідав ними і знову виструнчив носа у спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі.

Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного і його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежали Чепіжний та його рушниця.

Щось хрюснуло в соснах! Василь зняв картуза і задихав у нього. Кінь затрусився, застриг вухами і ліг на землю.

— Не лягай! Не лягай на землю! — зашепотів коневі Василь Чепіжний. — Встань! Встань і пахни!

Звали його Сіроманцем

Чепіжний одягнув картуза і ліг щочкою на курки. Так вони і лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк. Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в кущі і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один куц, другий — Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного.

Бурхлива темнота зацарювала в його очах.

Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахнувся патронташем, ускочив в болото, у воду, в мочарі — Сіроманець спокійно ішов за ним.

— На, на, все, що хочеш, на! — викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини хліб, бринзу, патрони викидав. Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро і сам сів на березі.

Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ, за осокою сірів Сіроманець.

— Замерзаю! — кричав Чепіжний крізь дощ над водою. — Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! — загавкав Чепіжний до Сіроманця і люто рушив з води на нього. — На мене — їж! Жери мене! Зжери мене, як ти з'їв мою козу Восьмого березня! Я перебив твою зграю і вовчонат перебив, я!

Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки і кинувся на вовка.

Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду...

Мрячив дощ, пригорі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак.

Прилетів вертоліт. Порозганяв на вигоні курей і сів перед вікнами села — Сашко побіг і собі подивитися. З вертольота вилізло шестеро дядків з рушницями та патронташами, до них від контори почвалав з обмотаною шиєю Василь Чепіжний. — А ви думали — що?! — бухикав щасливий Чепіжний. — Він причаївся тут, у нашому лісі, до ранку держав мене по шию в воді, мало я дуба не врзав! А тут ще зуб розболівся... Коли б не зуб, то я сам би перегриз йому горло! Я вже йому й коня прив'язав до сосни, коли ж чую: на рушницю мою хтось тільки плиг із кущів, мах — і рушниця летить, наче її й не було у моїх оцих-о руках! Дивлюсь, а він уже стоїть переді мною, як грім. Зуби не зуби, а метрові кілки затесані, язичище горить, як черінь, і пахне від нього кров'ю. Тоді він лапою обмацав мої кишені, зняв з оцієї ось шиї торбу з хлібом і каже, прямо-таки так і каже: «Руки вгору!» Що робити? Піднімаю. Стою. Злякався. Він облизався і гарчить далі: «Кажи спасибі, що я сьогодні не голодний. Але зятям: доїм усіх ваших коней, візьмуся тоді за вас і ваших дітей, а тебе, Чепіжний, першого з'їм! Марш з мого лісу!» Я задки-задки, руки болять, дощ у рукави наливається, отак і відступаю, а він іде, хліб мій жує, пожує і виплюне — не голодний! Дивлюсь: позаду мене вода, озеро. Хотів я озеро обійти, дорогою задкувати, так він до мене тільки — плиг! Та лапою по морді мене тільки — ляс! «Лізь, — каже, — у воду, Чепіжний, бо з'їм, хоча я сьогодні і не голодний». Що робити? Лізу. Стою по шию. Руки над головою, ру-

кава повні дощу, ллється, одним словом, вода згори і зсередини, кругом вода. А він сідає на березі, обмотується хвостом і починає, ви вірите, співати «Закувала та сива зозуля»...

— Може б, вам, Василю Дмитровичу, лягти, ну, не в лікарню, а так десь удома та відпочити? Півночі простояти по шию у воді — так і до пропасниці недовго... — сказав хтось із мисливців.

— А що, я щось не те сказав? — визвірився Чепіжний. Потім пожував шнурка від вуха шапки (сьогодні він був у шапці), трохи заспокоївся. — Правда, я зранку добряче випив, та як і не вип'єш після такого потопу?

Сашко бачив, як біжать від своїх хат Шевчук з Побігайлом, вимахують рушницями і просто руками, підбігають до гурту, і вся ця рушнична армія заходить у контору.

Сашко і собі хотів було зайти, але сторожиха баба Майя не пустила:

— Іди-но краще уроки вчи, а то скажу батькові!

Сашко ще раз обійшов вертоліт. Вертоліт нагадував Сашкові великого пуголовка.

«Тепер пропав Сіроманець!» — подумав Сашко, і йому і стало сумно біля цього пуголовка. На подвір'ї стояв «газик»: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

— Тату, прилетіли!

— Хто, синочку?

— Аж з області. Може б, ти зараз сходиш до них та що сказав? По Сіроманця прилетіли! А це ж то нечесно — він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!

— А що їм тато може сказати? — Мати подала батькові рушник.

— Як то що? — здивувався Сашко. — Татко — голова колгоспу!

— А Сіроманець — то вовк!

— Вовк, мамо, вовк!

— Він не колгоспівський, і тато за нього не відповідає.

— Тату, так? — Сашко мало не кричав. — Раз він не колгоспівський, то чий же він, і що, його треба, виходить, убивати?

— Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку. Сіроманець найхитріший вовк у світі, — сказав тато.

— А зграю його ж перебили і вовченят! Сам дядько Василь премій за вовків получив стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

— А ти, Сашко, забув, — обізвалась від столу мати, — скільки Сіроманець коней та овець переїв?

— Скільки? От скажи, тату, скільки?

— У нашому колгоспі — нічого. Правда, козу дядька Чепіжного...

— Так, — паленів Сашко, — козу з'їв. Бо дядька Чепіжного Сіроманець не любить. Дядько Чепіжний на нього ями копає по лісосмугах. А коли пропала вівця, то всі звернули на Сіроманця. А Сіроманець її в очі не бачив...

— Дався тобі цей вовк, — сказала мати, — і що ти з нього робиш святого?

— Так він живий, мамо, і йому треба жити. А потім — на те він і вовк: не буде ж він їсти манну кашу, як я, і ніхто не пече йому і не варить.

— Це у твого вовка голова не варить: загнав дядька Чепіжного в холодну воду по шию. Тепер хай тікає, куди очі бачать!

— Та не впораються вони з Сіроманцем, — знову сказав батько. — Доки вони там гомонять у конторі, Сіроманець накивав п'ятами — не то вертольотом, ракетою його не доженеш. Іди, сину, до школи, бо спізнишся.

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була і дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув стрекотіння вертольота: півколом, низенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю і прикрився портфелем: над Сашком пролітало однооке обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди, у степи, у яри, за Буг, до лиманів. Сіроманцеві на погибель.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків, заліз рукою у низеньке порожнє чиєсь гніздечко, пошарудів у гніздечку опалим листям і — куди б це його піти? — подався до яру.

У яру нічого не росло — боялося весняних вод: з полів саме цим яром летіла весняна вода і могла забрати не те що деревину або кущ, а навіть і п'ятеро вертольотів, коли б вони їй стали на дорозі. Тому яр порожнів і влітку, і восени. Дріботили по ньому вівці та кози, скубли під молочаєм присохлу траву та боялися Сіроманця.

У яру пахло овечим та козячим духом, хоч їх самих давно вже перенесли в інші, ситіші місця. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками. Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустяний листок. Сашко приліг на молочай і заплющив очі. «Де він є, отой Сіроманець? — думав собі Сашко. — Взяв би та й утік десь в інші краї чи гори, де вовків люблять. Аби я був вовком, я б тоді все розказав Сіроманцю і про Василя Чепіжного, як він ночами краде у полі соломі на мотоциклі: під'їде до скирти, нав'яже на дріт в'язку соломи, прив'яже до мотоцикла ззаду і тягне, і ніхто не ганяється за Чепіжним на вертольоті! Ніхто! Ні за ним і ні за такими, як Побігайло!»

Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в такому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось...

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? — завагався Сашко. Але вирішив: — Чого це я стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди йти.

— Що, дурнесеньке, страшно?! І їсти хочеш? Ото не треба блудити, — Сашко підійшов до теляти, хотів було почухати за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко задерев'янів.

Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув по куртці гудзика і ліг на листя. Сашко потроху відторопів, прийшов до тями і сам сів навпочіпки біля Сіроманця.

Вовк потягнувся до нього мордою і ще раз лизнув Сашкове коліно.

— Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, — сказав Сашко і погладив Сіроманцеві ший, почухав під горлом.

Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові: «Ще!»

— А за тобою ж погналися по степах на вертольоті — даром бензин палють! — засміявся Сашко. — А ти ось тут, біля мене! Ти і не подумав тікати, бо ти у мене розумний, вовчику. Пиріжка з печінкою хочеш?

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя — нема. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав у листі неподалік і тихо вискнув: портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковтнув навіть не пожувавши.

— Я тобі завтра ще принесу, — сказав йому Сашко, — завтра у мене неділя, увесь день — наш! Але ти мені дивись: з лісу не виглядай. Чепіжний думає, що ти втік з нашого лісу, нехай так думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадового вітру.

Сашко задихався і заморився — більше години вони бігли з Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті у яру давно. Ніхто не навідувався до них роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, глодом, усім колючим, що тільки росло на світі. Туди і привів Сашко Сіроманця.

— Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам:

— Тепло і тихо, і на голову не буде капати.

Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч з Сашком.

— Поки поживеш тут. А далі будемо думати. Треба, щоб минув якийсь час. Потроху-потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам, справді, як вовк, — будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор — от тобі і харчі, ще й лишиться! Не треба, Сіроманцю, лише падати духом. А житимеш у нас — Чепіжний тебе пальцем не торкне.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи, заплющив очі, задрімав.

— Олександрє Степановичу, — молив Чепіжний Сашкового тата, — благаю вас: одну тільки яму! Там такі чагарі, не те що худоба — танк не

пролізе. А Сіроманець, я певен, буде рятуватися в тих чагарях, іншого виходу в нього нема: а тут йому і ямочка, тільки — шух! І Сіроманець у нас в кишені.

— Ви б, Василю Дмитровичу, краще подумали, що нам робити з дикими кабанами! Розплодилось їх, як не знати чого, картоплю в полях риють, а що з кукурудзою вони роблять? А лосі сосняки нівечать! А вашому Товариству очі муляє Сіроманець!

— Ваша правда, Олександрє Степановичу, настав час добиратися і до лосів, і до кабанів. То не було жодного у наших краях, а тепер розвели на свою голову. Доберемось! Сіроманець, ох, якби ви знали, як він сидить мені в печінках, спати не можу, жити не можу, як подумаю, що він ходить по світі, щоб ти був удавився тією моєю козою! Одну лише яму, Олександрє Степановичу, земля ж замерзає, сніг на носі!

З киркою і лопатами зізлі з мотоцикла і підійшли до тернових чагарів...

До вечора яма була викопана. Чепіжний прикрив її тоненьким пруттям, зверху притрусив сухою травою:

— Все. Будемо сподіватися, що труди наші не даремні.

— Щоб ти, Василю, та був сказився з цією ямою. Як мене жінка такого тільки в хату впустить: подертий, живого місця нема на мені, сіроманець я бідний та нещасний! — бідкався Шевчук.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку.

Сашко заводив журналом перед його очима: ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

— Ну подивись, що це у мене в руці, подивись! Вовк ліг на землю і тихо заскільки.

— Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий? — Сашко провів рукою по очах Сіроманця — той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

— А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в глинищі і нікуди не виходь. Сьогодні я поговорю з батьком...

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко і гукав його, і шукав сліди на снігу.

Сашко побіг до глинищ.

В глинищах і біля вовчої нори сніг лежав чисто. Сашко заліз у нору — цієї ночі Сіроманець тут не ночував.

«Злякався снігу і втік, де сніг ще не впав і де його мало знають, — подумав Сашко. — Та, мабуть, добре зробив, і харчуватися ж треба... А тут ще батька нема, як на зло...»

Гірко і тоскно стало Сашкові.

Вночі йому снилися айсберги: вони пропливали в синьому океані біля Сашкової хати, повз голу грушу, і Сашко сумно дивився на них із вікна.

Проснувся Сашко від собачого лементу.

— Мамо, що там таке?

— Сіроманця спіймав дядько Василь. Впав, бідненький, таки у яму...

— Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець. Шевчук і Побігайло зосереджено курили, кидаючи на Сіроманця значущі погляди.

З контори долітав голос Чепіжного:

— Алло! Алло! Так, у яму. Коли? Сьогодні вночі. Я як знав. Дай, думаю, вранці запряжу та поїду подивлюся. Приїжджаю — є! Ну, ми його з Шевчуком і з Побігайлом того... Де? А ось на возі лежить перед конторою... Так коли вас чекати? Ага. Слухаю. Єсть.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яким епізодом починається повість?
2. Що ти дізнався/дізналася про минуле життя Сіроманця?
3. Чому Сіроманець і Чепіжний здавна були заклятими ворогами?
4. Хто переміг у першому протистоянні — Сіроманець чи Чепіжний? Перекажи цей епізод близько до тексту.
5. Порівняй поведінку Чепіжного в лісі та його розповідь односельцям про зустріч із Сіроманцем. Чи так все було, як він розповідав? Як цей вчинок характеризує Чепіжного?
6. Наведи **один** доказ Сашка, яким він пояснює батькам, чому захищає Сіроманця. Прочитай цей уривок у тексті.
7. Перекажи епізод першої зустрічі Сашка із Сіроманцем. Який перший крок зробив Сіроманець для порозуміння і чим відповів йому Сашко? Чи можна сказати, що зустріч була схожа на спілкування двох друзів?
8. Яке несподіване відкриття про Сіроманця зробив Сашко? Як це сталося?
9. У який спосіб Сашко вирішив допомогти Сіроманцеві переховатися від мисливців? Перекажи цей епізод стисло.
10. Як сталося, що Сіроманець потрапив до рук Чепіжного?
11. На чиєму боці ти у протистоянні Чепіжного та Сашка з Сіроманцем? Поясни чому ти робиш такий вибір.
12. Який епізод у цій частині твору є найнапруженішим? Свою відповідь обгрунтуй.
13. Прочитай описи природи у творі. Отримай задоволення від зображеної краси. У чому, на твою думку, секрети майстерності письменника в зображенні природи?
14. Як можуть далі розвиватися події? Чому ти так думаєш? Прочитай продовження повісті й перевір свої припущення.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Слово **кипіти** має такі лексичні значення:

- *варитися* (про їжу — набувати готовності під дією вогню);
- *вирувати* (про воду, течію тощо — утворювати вир, коловерт);
- *вирувати* (про багатьох людей — бурхливо рухатися великою масою; виявляти збудження, неспокій швидкими рухами, криками тощо);
- *вирувати* (протікати, виявлятися на повну силу).

Чи відповідає слово *кипіти* в реченні *Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ* хоч одному з цих значень?

Як ти розумієш значення цього слова? Як воно образно змальовує картину пригоди?

2. *Накивати п'ятами* — утекти:

Сіроманець *накивав п'ятами* — не то вертольотом, ракетою його не доженеш.

3. *Сидіти в печінках* — набридати, ставати неприємним, нестерпним.

Сіроманець, ох, якби ви знали, як він *сидить мені в печінках*, спати не можу, жити не можу.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

їхати їхляп — їхати на коні без сідла.

Харапідитися — лякатися, жахатися.

Патронташ — сумка для патронів.

*Мочар*³ — багно, трясовина.

Мрячѐти — густий дощ, мокрий сніг, що падає дуже дрібними краплями.

Дріботѐти — ходити дрібними, частими кроками.

Сіроманця повезли до кузні. Дядько Василь відчинив двері і сказав: — Отут перележить, коли не хотів у лісі. — Вони поклали Сіроманця на драбину і віднесли в кузню.

Падав тихий впокоєний сніг, на горбі темнів ліс. За хатою плавав Сашко. Зімлілий вовк лежав у кузні на драбині біля горна. Зі стелі крізь старі щілини на нього сіявся іній. Вовк розкрив рота під іній, і йому стало легше дихати. «Ну і ну, — сказав собі вовк. — Дожився».

Він поворухнувся замотузованими лапами, понюхав молоток біля ковадла та й наче заснув...

Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, вліз у них, наче провалився у воду, накинув кожушок, тихо прочинив і зачинив за собою двері, пішов подвір'ям до груші: на груші на сучку висів садовий ніж — тато забув його, коли восени підрізав пагілля. Сашко зняв ножа, пригнувся під вікнами, щоб тато з мамою чого доброго не помітили, і вибіг на вулицю.

Повалило снігом, потонули в ньому хати і дерева, невидима собачня потягнула свої зморені голоси по своїх домівках.

Сашко прямував до кузні. Кілька разів падав, провалювався по груди, у валянки набилося снігу.

Біля кузні оглянувся на білий глухий світ, прислухався, засунув шапку у кишеню, — щоб не злітала з голови та щоб лишній раз по неї не нагинатися, — і підійшов до дверей. На дверях висів не замок, а замчище — так постарався Чепіжний.

Вовк розплющив очі і заводив носом.

— Сіроманцю, це я, Сашко! — почулося вовкові з того боку дверей. — Замок, горе моє! Попались...

Сашко обійшов кузню — ні вікна, ні віконця. На причілку кузні ріс берест: обліплений снігом, берест злився з усім білим навколишшям, і Сашко відразу його не помітив. Берест ще дуже давно поклав на плоский дах кузні своє гілля, і так вони разом з кузнею доживали віку.

Сашко скинув на сніг кожушину, хукнув у долоні, ще раз оглянувся, поліз на берест. Лізти не давали татові валянки, чіплялись за гілки, не згинались у колінах. Тоді Сашко махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожушка в сніг, поліз босий. Лізти було невисоко, і нараз він опустився на засніжений дах кузні. Руками, ногами розгорнув сніг, колупнув ножем інтернітину.

На вовка зі стелі посипало снігом, вовк завовтузився, зітхнув і затих.

Сашко працював, і вже за кілька хвилин на нього зсередини кузні глянула темінь.

— Готово! — прошепотів він у темінь. — Плигаю! Сашко бухнувся біля голови Сіроманця.

— Де ти тут? Нічого не бачу, хоч око виколи!

— «Хох!» — сказав вовк.

Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, наткнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щілко задихав Сашкові в обличчя.

Сашко обійняв обома руками вовка за ший.

— А ти думав як? Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав? Не кінець, давай сюди лапи!

Захрумкотіло під ножем мерзле мотузаччя, тріснув під ножем брезентовий пояс, яким Сіроманець був прив'язаний за горло до драбини, і вовк звівся на замлілі лапи.

— Ти, головне, не бійся. Як тільки завтра відчинять двері — кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе через оцю діру в стелі я не можу... Найголовніше — кидайся і лети скільки сили, що духу до лісу... Прощай, вовчику, я пішов, бо Чепіжний, він такий, може сюди прийти і серед ночі, подивитися, як тут і що... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! — Сашко ще раз обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руку, щоку...

Сашко підняв драбину, приставив її до стіни і поліз у діру. Виліз на дах, обережно відштовхнув драбину назад у кузню, заклав дірку інтернітом, — все як і було, — спустився берестом на землю. Швидко витрусив

з валянок сніг, взувся, накинув кожушину і побіг, як міг, крізь білу снігову глибінь додому...

Сашко навшпиньках зайшов у свою кімнату, хутко ліг, заплющив очі: в синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу пропливали білі айсберги. На одному під пролітаючими птицями сидів вовк і махав на прощання Сашкові лапою.

Вранці перед конторою сів вертоліт. Сашкові він дав себе знати в повітрі, і Сашко був на ногах. З вертольота вийшло двоє чоловіків у білих халатах, з носилками.

— Зловився! — дихав морозом Чепіжний. — Стільки років пильнував я його, посивів і серце зірвав на ньому! Чепіжний був урочистий, і його буряковий кулак грізно здіймався над фланелевими снігами...

Чепіжний розмахнувся ломом, і замок відвалився йому під чобота.

Чепіжний відкинув лома, викашлявся і відчинив двері.

«Що таке? Де вовк? Чому він не вибігає?» — Сашка кинуло в жар. Ті двоє в білих халатах взяли носилки й слідом за Чепіжним зайшли в кузню.

«Що таке? Що таке? Може, він здох чи злякався? — горіло в Сашковій голові. — А може, вночі він стіну прогриз у кузні чи підкопавсь під фундамент та втік?»

Раптом з кузні вискочили ті двоє в білих халатах, без носилок, вискочили і кинулись тікати:

— Тікайте! Вовк!!!

Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти, як, рачкуючи, з кузні виповз сам Чепіжний. За ним поволеньки йшов вовк. Чепіжний зарачкував уліво, потім управо, вовк дихав йому на шапку. Чепіжний загарбався головою у сніг і вкляк.

Всі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки і рукавиці...

Вовк знехотя перескочив через Чепіжного і невеликими стрибками завернув поза кузню до тихого лісу...

— Доженуть вони його, тату, чи ні? А вовк у сніг заритися може, доки вони пролетять, і пролежати в снігу до темноти?

— Ти говориш, синочку, наче ти з Сіроманцем на одній парті сидиш, — сказав тато.

— Сидіти-то я не сиджу, а Надія Петрівна каже, що треба оберегати не тільки воду, повітря і ліс, але й звірів... А вовка я, може, люблю, тату! — Сашко став на лижі і пішов до школи. Над ним і вовчим слідом від кузні пострекотів вертоліт...

Тим часом Сіроманець тікав. Пахли здалеку кошари і ферми, пахли села, але він ухилявся від тієї знади і нанюхував степ.

Кілька разів він зупинявся, піднімав голову в небо і слухав, чи не летить вертоліт.

Скрутні часи

Забіг аждо лиману. Лиман тієї зими не замерз. Вовк підійшов до води, лизнув її солонини і зрозумів, куди йому треба бігти: бігти в солоні степи, в солончаки, де хоч і немає лісів, але й мисливців не мусить бути.

Раптом Сіроманець заліг: з горба вітер доніс йому запах дикого звіра. Саме дикого, бо за своє життя Сіроманець нанюхався всяких запахів, в тому числі і свійських, повільних та теплих, відгодованих запахів кіз та овечок... Він ще раз понюхав простір навколо себе, чи не пахне селом чи людиною, поповз на той горб, де стояла скирта соломи.

Від тієї скирти Сіроманцеві забило подих дикими кабанами. Проти вітру він доповз до скирти на два-три стрибки, як раптом табун свиней почув хрюкіт свого головнокомандувача і шмигонув за ним у степ. Останнім потелющився в снігу підсвинок: тягнув задню, видно хвору, ногу, заборсався, та було пізно: Сіроманець збив його на бік і вчепився зубами...

...Сховався Сіроманець на полігоні. Далеко в піщаних неродючих степах він надибав на полігон і наче знав — відчував, що тут йому буде спокій.

Фанерні танки, старі віджилі машини стояли в цій мертвій зоні, — ні деревини, ні куща, — сніги, та піски, та воронки від бомб.

Старші льотчики навчали молодих влучати в ціль з неба: над вовком розламувалося небо, і літаки починали своє навчання.

За кілька днів Сіроманець вивчив їхній графік, достоту залазив в якусь воронку, коли літаки були ще далеко, і там спокійно перечікував смертоносний тайфун з вогню і сталі.

Потім приїздили льотчики, оглядали свою роботу; вовк одбігав від них подалі, не потрапляв на очі.

Зате по ночах було тихо. Така тиха благодать наступала, якої, мабуть, не знав жоден вовк у світі...

Біда прийшла з неба. Повалили такі могутні сліпі сніги, що навіть і він, Сіроманець, злякався: він добре знав, чим ці сніги йому пахнуть. Вдень і вночі він рився в снігах, орав їх лапами і зубами, але небо наче прорвало, і жодної миші, як на гріх!

Сіроманець охляв. Він часто провалювався в сніг з головою, годинами лежав, збираючись з останніми силами, щоб виповзти на поверхню і поповзом добиратись: куди — невідомо.

Нарешті однієї ночі підморозило. Сіроманець зрадив, але на лапи зіпнутися не міг, безсилі лапи вже не носили його. Він ліг на спину і покотився з горба покотом.

В білому колесі землі і неба він викотився на дорогу, де слабо пахло конем і старою соломою.

Чомусь прилетіла ворона. Покружляла над вовком, сіла недалеко і сказала: «Кар!» Вовк не поворухнувся. Прилетіло ще три. Поговорили між собою, посідали носами проти вітру і наче поснули... Вовк розкрив пащу і — здох. Тоді злетіла одна ворона, друга, політали низько над вовком, подивились на вишкірені його зуби. Повсідалися ближче. Погойдали носами, хвостами, і тоді одна з них, найбільша, очевидно ворон, пішла до

вовка. Ворон ішов важко, наче мав на ногах пудові чоботи. Він зупинився збоку від вовка і дзьобом, завбільшки як великий часниковий зубок, сказав вовкові: «Кра!»

Вовк лежав мертвий. Ворон подивився на сніги, на біле небо, підняв крило, друге і вискочив вовкові на спину: вовчий хвіст порішив ворона одним махом... Вперше за багато днів вовк водночас поснідав, пообідав, ще й повечеряв...

...Сіроманець уже не котився — його котив вітер. Вночі подув такий степовий надлиманський вітер, що захилиталися навіть ширти. Вовка закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився за неї зубами, але вітер відірвав його і від неї. Його котило на вогні невеликого висілка, і він нічого не міг удіяти: тільки-но ставав на свої край знесилені лапи, як вітер здував його і робив своє...

Знайшли його льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився, впав. Витрусив сніг з-під майки, придивився — собака. Собак у їхньому молодому висілку ще не було.

— Хлопці, а чий собака? — гукнув Петро своїм товаришам.

— Де?

— А ось, замерз.

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

— Цуценятко — слава Богу! — сказав Петро. — Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

— Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий, польовий вовк!

— Замерз, бідолаха... Чи, може, вбили? Але хто? — звернувся Петро до товаришів. — Ніхто у нас ніколи не стріляв. — Вітер забив Петрові подих. — Добре. Побігли на зарядку, а потім розберемось!

Льотчики побігли на спортивний майданчик. Андрійко Лях схилювався над Сіроманцем, відгорнув йому сніг від пащі — під пащею сніг трохи відтав.

Андрійко підняв вовчу голову, поколував підталий сніг пальцем і закричав:

— Тату! Тату, а вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів:

— Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну. Він дихає, хоча й помирає.

— Не тягни! Покинь, бо, може, вкусить, — з порога крикнула Андрійкова мати.

— Не вкусить! Він непритомний! І, видно, голодний, диви, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі.

Андрійко заволік Сіроманця в гараж, підстелив під нього стару куфайку. Петро Лях нагрімав на сина:

— Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. Але ти мені до нього не підходь!

Андрійко підійшов і сказав:

— Тату, ти не знаєш вовків.

Петро Лях розпалив плитку, його товариші-льотчики миттю збили в кутку гаража вовкові клітку з дверцями, принесли м'яса і води.

Петро Лях сказав:

— Хай полежить до вечора, може, одійде.

— Прилетимо, а там побачимо...

— А що ми з ним будемо робити, якщо він оклигає? — запитав Андрійко. — Тату, хай живе у нас! Я ж то всіх вовків знаю тільки по картинках, але це ж справжній. І такий здоровенний!

— Побачимо! — сказав Андрійкові тато і з товаришами пішов до зелених машин.

Вовк підняв носа — пахло бензином і м'ясом. Нанюхав м'ясо, з'їв. Десь далеко на полігоні зірвалися бомби, вовк ледь-ледь їх почув із далеких степів. Потім він обнюхав куфайку, прислухався: за стіною хтось ходив. Андрійко і висілкові хлопчики попритуляли замерзлі помідорні вуха до гаража:

— Ходить.

— Не кричи...

— Ходить, кажу...

— Га?

Андрійко приліг до дверей і запитав:

— Кажи, ти є?

«У-у-у», — тихо відповів вовк.

Андрійко скочив на ноги:

— Ви чули — він говорить! Він упізнав мене по голосу!

— І що ти там крутишся біля того вовка? — сердилася Андрійкова мати, нагрібаючи на подвір'ї віником сніг на килим.

— Тата жду. У мене канікули, — буркнув він.

Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілком: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях покатається на лижах зі своїми однокласниками. Хлопчики гасали навколо Сіроманця, перекидалися, падали, сварилися, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Віднині Андрійко, Андрійкова мати та Сіроманець стали далеко виходити в степ і слухати в небі ревіт реактивних літаків, ждати з аеродрому Андрійкового тата з товаришами. Вовк, почувши «газони» ще за горбами, мчав їм назустріч.

Петро Лях пригальмовував, Сіроманець вскакував у машину, щасливо повискував.

Друзі

Льотчики видовбали ломами у мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісо-
смугою, вкрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бен-
зину в гаражі, їсти йому було що, та він тепер і сам добував дещо в полях,
щоб не засиджуватись.

— Коли?! — кричав блідий Петро Лях до своєї дружини.

— Після обіду... взяв лижі і пішов...

— Сам чи з вовком?

— З вовком...

Петро Лях вискочив у темінь. Вітер зі снігом збивав з ніг. — А може, він
до кого зайшов? — Петро Лях кинувся назустріч товаришам-льотчикам.

— Оббігали всі будинки — нема!

— Давайте ракетниці! Швидко! — крикнув Петро Лях, а сам, як птах
проти бурі, заточуючись і провалюючись в темно-білі снігові вирви, по-
дався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

— Ага-га-га! — у відчаї закричав Петро Лях у степ, але вітер задув його
крик назад до рота.

Блідо-розмиті ракети повисли над висілкою. Кілька «газонів» рвону-
лись від висілка в сніговий здиблений океан, але й вони потонули у ньо-
му, поглухли. Вовк тяг Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових
белебнях, але як тільки вони скочувалися в яр і треба було знову піді-
йматися вгору — отут Сіроманцеві доводилося похекати та поприти. Тоді
вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи
ставали на твердіше, і з такою швидкістю вони посувалися до висілка.

Вовк жалібно вив. Покидав Андрійка, сам відбігав, вив на всі боки,
прислухався, повертався до Андрійка знову, знову закидав його на спину
і ніс далі. Андрійко обнімав вовка руками й ногами, щоб не зсуватися,
щоб вовкові було легше.

Льотчики з ракетницями та ліхтарями вийшли за лісосмугу, але що ти
його побачиш чи почуєш в цьому шипінні, ревінні, стогнанні, летінні?

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити у снігу яму. Вирих яму, зсунув
туди Андрійка і сам ліг біля нього. Сніг і вітер засипали їх швидко, охоче.

— У ямі тепло, — прошепотів вовкові Андрійко. — Аби нам до ранку не
замерзнути, а там уже якось доберемося.

Раптом вовк насторожився: йому почулися постріли. В одну мить він
вискочив з ями і завив. Так він ще не завивав ніколи. Все своє життя він
завивав з голоду або з горя. Тепер в його завиванні була надія і радість.

— Вовк! — крикнув Петро Лях. — Я чую вовка!

Андрійків тато скинув кожуха, щоб легше було бігти, покидали з себе
кожухи його товариші-льотчики, і всі вони кинулися на вовчий голос. Раз
по раз стріляючи з ракетниць, вони на мить зупинилися, щоб не збитися
з вовчого завивання.

— Он він темніє! Он! — ледве перевів подих Андрійків тато.

Знесилений вовк ліг на спину, лизнув того снігу з вітром. Підбігли
льотчики і побачили Сіроманця. На його спині лежав Андрійко.

Андрійкова мати плакала та розтирала снігом йому руки, щоки, вуха, ноги.

— Заїхали ми не так і далеко, — виправдовувався Андрійко. — А заметіль почалася нув одну мить...

— А ти не бачив по небу, що заметіль починається? — Андрійковому татові потроху одлягало од серця.

— Щоб я та тепер куди пустила тебе одного!

— Мамо, не тріть так сильно, вуха болять! — просився Андрійко.

— Я тобі дам «вуха болять»! В тебе ще не те мало б боліти!

— А тут лижа зламалася... Тату, а де вовк? — запитав Андрійко і встав.

— Справді, де вовк? — перепитав Андрійків тато і вибіг у коридор. У коридорі вовка не було. Вибіг на вулицю — нема. Андрійків тато схопив ліхтаря і, як був роздягнений, так і побіг до лісосмуги.

Вовк лежав у себе вдома. Розгріб сніг і влігся на ньому під вітром, що свистів над ним на всі свої пальці... Андрійків тато важко зайшов у кімнату...

— Ё, — сказав він. — У себе вдома. Приготуй, жінко, вечерю. Понесу йому щось повечеряти...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У який спосіб Сашко допоміг Сіроманцеві визволитися? Стисло перекажи цей епізод.
2. Автор не описує почуттів Сашка, коли той визволяв вовка. Але він переживав їх, і вони були різні! Читай не поспішаючи цей епізод і намагайся визначити, які почуття вирували в його душі в цей час.
3. Добре чи погано вчинив Сашко, залізши до чужої кузні? Чому ти так думаєш? А як зробив би ти на його місці?
4. Як Сіроманець вирішив врятуватися від переслідувань Чепіжного?
5. Опиши місцевість, де знайшов собі притулок Сіроманець. Чому він вирішив жити подалі від лісів?
6. Як проявив Сіроманець свою хитрість, коли майже вмирав від голоду? Прочитай цей епізод.
7. Як випадок урятував напівмертвому Сіроманцеві життя? Прочитай виразно цей епізод.
8. Чим віддячував Сіроманець своїм рятувальникам? Наведи **один** приклад відданості вовка людям.
9. Як можуть далі розвиватися події? Чому ти так думаєш? Прочитай продовження повісті й перевір свої припущення.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Хоч око вєколи — дуже темно.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Ковадло — підставка для обробки металів куванням.

Дихнула весна з лиману. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах — і осіли сніги. Навпроти сонця удень засокотили з-під них золоті струмки. Вологими ночами Сіроманець покрадьки зачав виходити в степ і там непорушно сидіти. Щось бентежило його вовчу душу, кликало її на ноги.

«А ти думав як, Сіроманчику, це вже нам з тобою кінець? Ну, скажи, думав?» — не покидав його голос Сашко...

— Дядьку Василь! — гукнув Чепіжного від воріт Сашко. — А ідіть-но сюди, я вам щось покажу!

— Що там іще на мою голову? — Чепіжний поволі, насторожено підійшов до Сашка.

— Сьогодні наша районна, не бачили? Нате, прочитайте ось.

— «Цієї зими, — почав читати Чепіжний, — в Н-ську льотну частину прийшов пірат польових просторів — здоровенний вовк-сіроманець. Прийшов добровільно. Сам. Пригнав його голод. Крилаті сини неба обігріли, нагодували, і тепер цей степовий розбійник мирно живе в частині, возить дітей на санях...» Оце так да... Але як же так, — розгубився Чепіжний, — щоб отак добровільно, сам? Сіроманець. Сіроманець здохне, а не прийде... Може, це його брат? Треба буде поїхати та подивитися.

— Якщо вас пустять, — сказав Сашко. — Частина ж то військова.

— А вовк-то мій! — скипів Чепіжний. — Хто його перший вловив? Я? Я. І козу він з'їв чию? Мою.

— А навіщо він тепер вам? Хай собі у них живе.

— А збитки за козу? Я своє дарувати «за так» не звик!

— Ви зловили його, — гостро сказав Сашко. — Але ж Сіроманець утік!

— А хіба я винен, що його хтось відпустив, — обурився Чепіжний. — Може, ти?

— Я, — відповів Сашко.

— Ну да... — засміявся Чепіжний. — Сіроманець перекусив би тебе, як сірника! Отак: тільки хрусь! — Чепіжний навіть показав, як би перекусив його Сіроманець.

Після обіду, коли добре випогодилось, Чепіжний поїхав до Сіроманця...

Чепіжний повернувся додому на другий день. Заїхав мотоциклом на подвір'я і так і сидів на мотоциклі, не злазив. Побачивши господаря, Геракл відразу звалував відхати світ за очі — на город. Сидів Чепіжний довго, і грязюка на плащі стала підсихати навпроти сонця, взялася синюватим туманом, наче Чепіжний горів.

— То що, дядьку? — спитав Сашко. — Здрастуйте.

— Іди-но сюди.

Сашко підійшов.

Чепіжний витяг з-за пазухи кольорове фото:

— Дивись. Він?

На Сашка глянув Сіроманець. Біля нього стояв Андрійко Лях і льотчики.

— Він, дядьку, він. Сіроманець. А поправився як! Ще більший став. Ну то й що?

— Війна триватиме, — похмуро прокричав Чепіжний.

— Як триватиме? Не оддають?

— Втік і від них Сіроманець! На цьому тижні втік. Добре людьми сказано — скільки вовка не годуй... А годували ж його там як, а як дивились за ним! За малою дитиною так не дивляться — втік! Сказав: привіт, свободная стихія, — і втік.

— То що ж ви тепер думаєте робити?

— Почнеться другий тайм. Боротьба триватиме. Хто кого.

— А якщо, дядьку, він вас?

— Тоді чорт зі мною...

«Втік! Втік! Тепер він прийде до мене неодмінно! Але ж тут Чепіжний зі своїм «другим таймом», будь він неладен! — думав Сашко. — Треба порадитися з татом: як тато скаже, так і буде».

Але Сіроманець не прийшов і місяць, і другий. На вулики в садах облетів і поприлипав вишневий цвіт, розцвіли на городах маки, і літо стало обома ногами на свій поріг.

Сашко здавав екзамени. Вставав раненько, йшов купатися, приходив, сідав за підручники, потім одягав нові штани, білу сорочку, галстук, йшов до школи, здавав екзамен, ішов зі школи, і от одного разу... Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з великими димчастими незрячими очима.

— Здрастуй... — самими губами сказав йому Сашко. Сіроманець плакав. Великі срібні сльози котилися по його морді і падали на пісок під лапи. Сашко обійняв його за шию...

[Сашко вирішив піти з Сіроманцем до Одеси, щоб вилікувати його сліпоту.]

Низький туман застелив город. З городу над картоплями стирчали самі лише мокрі макові голови.

На леваді стало холодніше, а туман вищим: якраз Сашкові по шию. Тепер над туманом мокрою маківкою пливла Сашкова голова.

Біля озера Сашко зупинився. Було тихо, тільки з очерету очеретянки співали, не як люди.

Головами вниз до води вони висіли близьенько від Сашка на очеретинах, тим часом верба його скупала росю.

«Нічого собі клумачок наклала, — подумав Сашко про Галю. — Наче на війну!»

З блекоти вигулькнув Сіроманець, вискнув, підбіг до Сашка, поклав йому лапи на плечі.

— Доброго ранку, — сказав Сіроманцеві Сашко. — Що снилося? Нічого? Поснідаємо в дорозі, а тепер — бігом!

Вони бігли під жайворонками світанковим полем. Била роса по колінах. Над білою гречкою гундосив, видно, безхатній джміль. Сонця на землі не було, але вгорі, у небі, жайворонки були золотими.

— Будемо бігти, доки не впадемо, — говорив Сашко Сіроманцеві. — А як упадем, отоді вже будемо лежати. До Одеси лісу не буде. Яри та байраки. Мені одне: аби ти не забоявся трамваїв.

Бігли вони степовими дорогами. Коли ж попереду чи позаду них з'являлась якась машина чи трактор — ховатися було де: соняшники, пшениці, лісосмуги. Як їхало щось далеченько, то не ховалися й зовсім: мало що, хлопчик біжить з собакою, що ж тут такого? Буває, собаки й самі бігають по полях. Є такі собаки. А який це розумний буде бігати зранку дорогами з вовком?

Потягнулися яри і ярки, вибалки, балки. Найкраще було б прямувати ними, вони тверді, трава невисока, каміння немає. Але скільки бачило око, ярами й балками вийшла пастися колгоспна худоба — рудою рікою вона повільно текла зеленими низами, а на впечених сонцем схилах ташувалися вівці. Ще й пастухи з гирлигами та собаками...

Сіроманець облизувався, його носа повертало на балки та на яри, на цей несподіваний квітник — та ще яких! — запахів.

— Завертаймо в лісосмугу. Подамося горою. Яри і вибалки для нас закриті. Це тобі не зима...

Села пішли під черепицею, стіни з білого і жовтого ракушняка, але обминати їх було легше, сіл у цих степах небагато. Зате сонця більше.

Навіть Сашкова тінь ховалася під Сашка від такої жарині. Сіроманець висолопив язика і поклав собі на плече.

Мріли степові кургани. Вони відривалися від землі і зеленими шапками повисали на срібній повітряній течії. А гігантські машини-поливальниці поливали пшениці, здавалося, не водою, а райдугами. Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіми озерами біля них — сокирки. Або молоточки. Або собачі мордочки. Так їх по-різному називають.

Сашко дістав з клунка пляшку води, напився сам, дав напитися вовкові.

— Вперед, Сіроманчику! Поснідаємо ввечері! Отут нам якраз половина дороги.

Польові стежки, цвіт гороху і гречки, літній вилинялий вицвіт неба, сірий цвіт каміння по кар'єрах, клунок на палиці на плечі. Одеси з морем не видно, сонце у хмари сідає.

Раптом, де не візьмись, почало гриміти. Небо чисте, на заході якісь дві-три хмари, а гримить на грозу. «Гірше, — подумав Сашко, — буде далі, доведеться ночувати під дощем. Але де?»

Сонце сіло. Підсвітило хмари червоно-чорним, зверху засвітило зеленим — і дня не стало.

— Падаю з ніг, — сказав Сашко Сіроманцеві. — А тут ще гримить на нашу голову. Шукаймо якусь халабуду.

З-поза лісосмуги виїхала гарба з соломою чи сіном, Сашко і вовк лягли на землю.

— Бачиш — повна гарба. Виходить, десь недалеко скирта...

Вони пройшли за лісосмугу. Сашко не біг, ішов, ледь тягнув ноги, як назустріч затемніла скирта сіна.

— Спробуємо переночувати у ній. В разі що — буди мене. Ти чуткіший. А ось і озерце біля неї. Треба буде купатися. Не прийдемо ж в Одесу такими замурзаними.

Сашко вигарбав у скирті невелику печеру, дістав з клунка вечерю, розіклав усе достоту: вовкові м'ясо, собі сир, цибулю, млинці.

— Побігли купаємось, повечеряємо, бо завтра вранці у нас ще дорога.

Невелике степове озерце наче навмисно хто намалював літерою «О». Низька осока на низьких берегах мало ховала його від чужого ока. На берегах було видно сліди і коней, і корів.

Сашко тихо зайшов у теплу воду. Вовк купатися не схотів, походив-походив по березі і сів. Сашко накупався досхочу.

Погриміло, та й усе. Тільки полякало. На небі чиста зоряна ніч. Золотими мандаринами між зорями пропливали супутники. Пливе-пливе така мандаринка — і нема, вже на тому боці Землі...

Сашко заснув. Сіроманець всівся біля нього і мав роботу: з поля не вгавали перепілки, в скирті не спалося мишам, з озера сплескувала риба. Перед досвітком вовк насторожився: здалеку почувся скрип коліс по нерівній дорозі і запахло кіньми. І те й друге наближалося, і ось темна підвода, запряжена парою коней, випірнула з поля. До скирти, правда, не доїхала, а повернула до озера. Троє чоловіків скинули з воза човна, спустили на воду, один відплив на середину води, а другий пішов берегом — затягли сітку. Третій стримував коней, вони шарпались з його рук, хропли: видно, зачули Сіроманця.

— Іван, ти сходи принеси їм сіна, — почулося з човна, — не понаїдаються ніяк!

Іван прив'язав коней до сухого стовбура, вкопаного при березі, а сам пішов до скирти. Йшов він, як на зло, просто на Сашка і Сіроманця.

Сіроманець понюхав сонного Сашка, звівся на лапи і вийшов з-за скирти назустріч непроханому гостеві. І сів. Іван подумав на Сіроманця, що то пеньок і хотів було його обійти. Але Сіроманець пересік йому дорогу і сам собі сказав: «Я — вовк!»

— Вовк!!! — крикнув Іван і кинувся тікати до коней. Коні відірвалися, побігли.

Сіроманець неквапливими стрибками, аби налякати, оббігав озеро. Той, що був на човні, перекинувся у воду, нічний товариш його з сіткою на березі покинув сітку і залопотів у поле.

Сашко прокинувся.

Сіроманець уже дихав біля нього.

Нічним полем від озера утікало троє.

— Тепер тікаймо й ми, — прошепотів Сашко.

Стрілка показувала: Одеса 5 км.

Сонце стояло на п'ять пальців від горизонту. Шосе двигтіло від машин. Сашко зійшов у кювет, через лісосмугу зайшов у соняшники.

— Одеса, — сказав він Сіроманцеві. — Зараз ми тебе приберемо по-городському. А реп'яхів! А соломи! Ну, хто в такому костюмі тебе вчив приїжджати в Одесу?

Сашко позиривав з Сіроманця реп'яхи, алюмінієвим гребінцем розчесав боки, шию, голову, одягнув намордник. Собі ж до коліна приклав галстук, розгладив, пов'язав.

— От ми з тобою і на людей стали схожі. Пішли. Тільки не біжи, не рви-ся, іди біля мене тихо і смирно...

«Щоб Сіроманець не вирвався та не втік. Тут під колесо недовго... Йди-йди, Сіроманчику, от молодець. Я з тобою, я тебе не покину і не віддам нікому», — думав Сашко, а сам спідлоба позирив на машини.

В самій Одесі Сіроманець занервував: на вулицях траплялись собаки і собачата, на таких, як і він, повідках, але, зачувши його, одні в паніці рвалися з рук господарів тікати, а другі ошкірювались на нього, бризкали слиною, кипіли очима, повними зненависті.

Сіроманець сопів у намордник, по шкурі пробігали дрижаки. В таких випадках Сашко прискорював ходу або забігав у якийсь під'їзд, і там вони з Сіроманцем перечікували...

Сашко зайшов у тихий двір лікарні. Сліпі люди ходили по споришу з паличками. Ходили, видно, і не зовсім сліпі, попідруки, говорили, навіть посміхалися своїм словам.

Перше, що впало Сашкові в очі: густий бузок біля сарайчиків під червоною марсельською черепицею. Туди він і повів Сіроманця:

— Стій отут, Сіроманчику, і не ворухись. Я миттю все розізнаю.

Від лікарні до моря було недалеко, і дачники чи курортники спускали з повідків своїх собачок, аби вони погуляли саме в цьому місці біля лікарні, де в глибині синіло море...

— Що там за гвалт? — занепокоїлась прибиральниця.

Сіроманця обступило в бузку все собаконаселення району, він відступив до ракушнякової стіни паркану, далі вже було нікуди, а воно лізло, його було багато, тоді Сіроманець перекусив намордник і став хапати їх за загривки і викидати на черепицю.

Сашка, йому здалося, дуже довго не було, позаду — стіна, тоді Сіроманець перескочив через стіну і щез.

Сашко кинувся в бузок, вискочив на вулицю, в один провулок, в другий провулок, покликав Сіроманця над глиняним урвищем понад морем — сів і заплакав...

Сіроманець прийшов у Сашкове село. Сіроманець минув пошту, контору, зупинився перед хатою Шевчука. Постояв. Почекав, доки з хати вибіжить з рушницею Шевчук і смальне по Сіроманцеві. Той не вибігав. Скавуліла лише у дворі його собака.

Сіроманець підійшов до хати Побігайла. Не вибіг і Побігайло. Всі були в полі, косили горох. Найдовше стояв Сіроманець перед будинком Чепіжного, але й Чепіжного, на його превеликий жаль, не було на цей раз удома: косив горох.

На цей раз Чепіжний укохкав би Сіроманця, який прийшов помирати сам...

Сашко зліз з одеського автобуса і полем побіг до лісу. В лісі Сашко ходив до вечора, кликав Сіроманця у глинищах... Сіроманця не було...

Сірий степ з вовнистими хмарами над собою лежав у Сіроманця перед лапами.

«Ого-го!» — сказав собі вовк, і почав ловити у траві коників.

Ловитися коникам не хотілось, і вони стрибали від зубів Сіроманця через Гіндукуш на Гімалаї... Тоді Сіроманець ліг на спину, підняв лапи, і на його лапи западав дощ, за дощем — сніг, аж до тих пір, коли на кожній його лапі не звили собі гніздечка сорокопуди... Бігла біла вода, відцвітав пізній глід, пищали сорокопуденята, і синє небо переходило в небеса.

З води сходило сіре сонце, на ньому скидалась риба, і Сашко обнімав Сіроманця за шию.

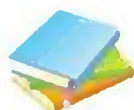
«А ти думав, вовчику, як? Ти думав, що це нам уже і кінець з тобою?..»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чому Сашко розказав Чепіжному про місце перебування Сіроманця? Чи хотів він вовкові лихого? Як ти поясниш такий вчинок хлопчика?
2. Що у відповідь зробив Чепіжний? Чи міг ти передбачити, що його помста вовкові триватиме? Чому він так зробив?
3. Спробуй дати визначення поняття *дружба*. Що для тебе найважливіше в дружбі?
4. Як проявилася дружба між вовком та людиною? Докладно перекажи епізод мандрівки Сашка із Сіроманцем до Одеси.
5. Як ти оцінюєш вчинок Сашка? Чи здатний ти на самопожертву заради друга?
6. Прочитай уривок із повісті від слів: *Сіроманець прийшов у Сашкове село*. Який настрій створила у тебе ця розповідь?
7. Чому Сіроманець підійшов до хат своїх заклятих ворогів? Що він хотів цим вчинком сказати людям?
8. Які риси характеру виявив Сашко протягом повісті? Називай рису характеру й підтверджуй її прикладом із повісті.
9. Які важливі питання порушує М. Вінграновський у творі?
10. Чого навчає тебе ця повість?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Чепіжний Сашкові каже: *Добре людьми сказано — скільки вовка не годуй...* Закінчи прислів'я.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Чи могла б історія про дружбу Сашка й Сіроманця закінчитися якось по-іншому? Склади історію про цих героїв з іншою кінцівкою.

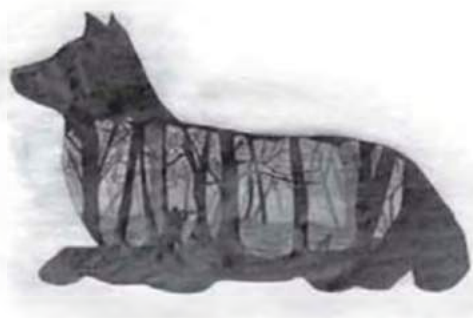
ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Прочитай вірш Миколи Вінграновського «Пісня Сіроманця».

Познайомився з лісом, травою, грозою,
І на лапах моїх доцвітає весна.
Походив по снігах, понапився водою,
Понаслухав рушниць — їм немає числа.
Вийшла з дому зоря й піднімає вітрило,
Степ з лиманом лягли — ждуть вітрило зорі...
З-поза хмари на вечір дощем засвітило —
То вже я народився при дубовій корі...
Познайомились дні, день за днем за собою,
Невелике життя засміялось і — вже...
І тече далина, як ріка за сосною,
І в Сашковому зошиті *il a neige**...

Порівняй повість «Сіроманець» і вірш «Пісня Сіроманця». Що між цими творами спільного, а чим вони різняться?

Сергій Гаврилов.
Ілюстрація до вірша
«Пісня Сіроманця»

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Подумай, як ти можеш зробити світ добрішим. Може, хтось потребує твоєї дружби й допомоги? А чи треба про свої добрі справи писати й розповідати — вирішуй сам/сама...

* *il a neige* (фр.) — це сніг.

ПЕРЕВІР, ЧИ СТАРАННО ТИ НАВЧАЄШСЯ

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Розкажи стисло про дитинство Тараса Шевченка.
2. Які письменники зображували у своїх творах природу?
3. Чим ліричний твір відрізняється від драматичного?
4. Який художній засіб називається епітетом?
5. Який художній засіб називається метафорою?
6. Який художній засіб називається персоніфікацією?
7. У яких віршах звучить мотив любові до Батьківщини?
8. Твори яких письменників передають захоплення ліричного героя дощем?
9. У якому творі описано дружбу хлопчика з вовком?
10. У якому творі люди не розуміють захоплення хлопчика природою?
11. Який письменник найчастіше у своїх поезіях поєднував зорові і слухові образи?
12. Якого героя називають ліричним?
13. Які настрої може передавати ліричний твір?
14. Який твір називають оповіданням?
15. Наведи приклади оповідань.

II. Вибери одну відповідь

1. Т. Шевченко написав вірші
  - а) «Зірка», «Чарівники»
  - б) «Гаї шумлять...», «Не бував ти у наших краях...»
  - в) «Люби природу не як символ», «Осінь-маляр з палітрою пишною...»
  - г) «За сонцем хмаронька пливе...», «Садок вишневий коло хати...»
2. Прочитай уривок.

Та як небо в нашому Дніпрі,
Так в тобі не спить хай Україна.
Ці рядки з твору

  - а) «Блакить мою душу обвіяла...» П. Тичини
  - б) «Журавлі високі пролітають...» Є. Гуцала
  - в) «Перша колискова» М. Вінграновського
  - г) «Бабунин дощ» М. Вінграновського

3. Прочитай рядки.

...груша дихає на пальці...

У цих рядках використано художній засіб

- а) епітет
- б) порівняння
- в) метафору
- г) персоніфікацію

4. Про трагічну загибель тварини від рук бракон'єра розповідається у творі

- а) «Лось» Є. Гуцала
- б) «Дивак» Гр. Тютюнника
- в) «Сіроманець» М. Вінграновського
- г) «В бур'янах» С. Васильченка

5. Стає на захист хижака і намагається його вилікувати герой твору

- а) «Лось» Є. Гуцала
- б) «Дивак» Гр. Тютюнника
- в) «Сіроманець» М. Вінграновського
- г) «В бур'янах» С. Васильченка

6. Навчає свого внука жорстокості та егоїзму персонаж твору

- а) «Лось» Є. Гуцала
- б) «Дивак» Гр. Тютюнника
- в) «Сіроманець» М. Вінграновського
- г) «В бур'янах» С. Васильченка

III. Продовж речення

1. *Мов золото-поколото,*

Горить-тремтить ріка,

як музика — ці рядки написав письменник ...

2. У реченні *Живе в тій хаті сивий-сивий спомин* використано художні засоби ...

3. Головна думка оповідання «Дивак» — це ...

4. Особливості оповідання: ...

5. Наведи приклад персоніфікації: ...

На допомогу справжньому читачеві

СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ

Балка — вибалок, видолинок, видолинка, виярок, лощина.

Бистрасенько — швидко, стрімко, скоро, хутко, прудко, мерщій, прожогом, стрімголов, чимдуж, щодуху, галопом, притьмом, умить.

Бідувати — злидарювати, злиднювати, старцювати, нуждатися, нуждувати.

Бір — ліс, гай, перелісок, приліс, діброва, дубина, дубняк, дубник, дубиня, пуща, хащі, праліс (старий ліс), лісопарк.

Блукати — бродити, тинятися, плентатися.

Волиця — бродяга, мандрюха, пройдисвіт, прибудда, бурлака, галайда. Слово бурлака є застарілим, галайда вживають на певних територіях, усі інші слова в цьому синонімічному ряду вживають із відтінком зневажливості.

Вшкварити — ударити, стукнути, відважити, припечатати, загілити, зацідити, вгатити, уґріти, уперіщити.

Жагочий — пристрасний, палкий, гарячий, полум'яний, спраглий.

Западина — улоговина, падина, впадина, жолоб.

Здолати — перемогти, побороти, збороти, перебороти, подолати, одоліти, подужати, здужати, звоювати, розбити, побити, розгромити, добити, виграти.

Кмітливий — тямущий, метикований, покітливий, меткий, здогадливий.

Колі́дязь — криниця, копанка, керниця, кирниця (на певних територіях).

Кохати — умирати (за кимось), пропадати (за кимось), сохнути (за кимось).

Ліс — бір, гай (невеликий, переважно листяний, ліс), діброва (листяний ліс, у якому переважає дуб), пуща, хащі (великий густий, дрімучий ліс).

Неква́лом — повільно, поволі, звільна, нешвидко, неспішно, спокійно, тихо, стиха, помалу, повагом, потихеньку, помаленьку, спроквола, мало-помалу.

Одру́жтися — узяти шлюб, поженитися, побратися, пошлюбитися.

Оздібити — прикрасити, приоздобити, розцвітити, убрати, прибрати, причепурити, прихорошити, оформити, уквітчати, завітчати, закосичити.

Охлюнути — виснажитися, знемагати, замучуватися.

Пельний — терміновий, негайний, нагальний, невідкладний.

Принешкнути — замовкати, затихати, стишуватися, нишкнути, німіти, спинятися, перериватися.

Ски́ти — животіти, нидіти, бідувати.

Торохкотіти — тріскотіти, цокотати, тарахкотіти, стрекотати, сокотати, щебетати, ляскотіти.

Тума — розум, здоровий глузд, глузд, толк, розуміння.

Тямущий — кмітливий, тямовитий, хитрий, метикований, метикуватий, меткий, догадливий, здогадливий.

Химарний — дивний, дивовижний, диговинний, дивакуватий, чудний, чудернацький, чудакуватий, курйозний.

Хнекати — плакати, рюмсати, нюнити, розпускати нюні, ридати, ревіти, вити, голосити, пхикати, квилити, скімлити, скавучати, скиглити, хлипати.

Чимчикувати — іти, простувати, прямувати, мандрувати, крокувати, пливати, шурувати, рубати, перти, тарабанити. Останні чотири слова вживають із відтінком зневажливості.

Шкутильгати — шкандибати, шкандиляти, кульгати, накульгувати.

Яр — переярок, приярок, яруга, крутояр, улоговина (з похилими схилами), байрак (порослий лісом, чагарником).

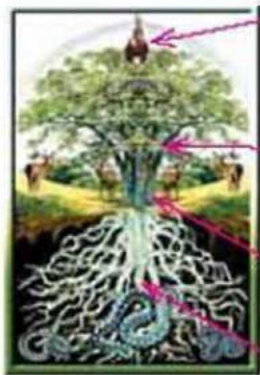
СЛОВНИЧОК-ДОВІДНИЧОК

«Берегиня»

Пек — син Чорнобога і Мари. Боявся бога роду Чура. Звідси давнє прислів'я: «Чур тобі, Пек!»

Вирій — перша земля, острів у Всесвіті, у Вирії росте Першодерево світу.

Зображення Світового Дерева — зменшеної копії Всесвіту

Рід-Сокіл — символічна назва божественного подиху. Він сидить на Першодереві, пірнає у воду й виймає каміння для створення Світу.

Віти Першодерева, спрямовані до неба, символ духовного. Світове дерево заселене богами, на гілках — планети, зірки і птахи.

Стовбур стоїть на землі — місце проживання людей і звірів.

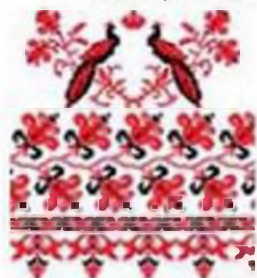
Коріння підземного світу, де живуть злі духи.

Усі три світи поєднуються між собою. Із Землі можна потрапити на небо або дістатися підземного світу. Звідси й можливість казкових героїв переноситися в підземне царство.

У стародавній пісні розповідається про творення світу так:

А як то було з Початку Світу?
Не було тоді ні Неба, ні Землі,
А лишень було Синє Море.
А на тім Морі ой Два Дубочки,
А на тих Дубоньках Два Голубоньки...
Стали радити, як світ сотворити.
Спустимось в Море до самого дна,
Виберемо собі Синій Камінець,
Синій Камінець — Синє Небо.
Виберемо собі Жовтий Камінець,
Жовтий Камінець — Жовта Земля.

Першодерево і Рід-Сокіл зображалися на українських вишивках.

Слова *мор, морок, марево, хмара, мерзнути, смерть* утворено від імені богині Марі.

«Дажбог»

Багрюний — густо-червоний, іноді з фіолетовим відтінком.

Багртвий — яскраво-червоний.

Пурпюрний, пурпуртвий — темно-червоний або яскраво-червоний колір з фіолетовим відтінком.

Кармазовий — багряний, густо-червоний, темно-червоний.

Буряктвий — темно-червоний з синюватим відтінком.

Цікаво знати, що міфічний Дажбог діє в українських народних казках під іменем *Іван*. Пригадуєте: *Іван-побиван, Іван-царевич*? Це про нього, про Дажбога. Йому до снаги все, він завжди бореться за добро і перемагає зло.

«Про зоряний Віз»

Віз — Велика Ведмедиця, *Квочка* — Плеяди, *Волосожар* — Волосся Вероніки.

Хорувати — хворіти.

Волати — щосили закликати про допомогу, попереджуючи про щось;
одволала од смерті — відпросилася від смерті, врятувала.

«Чому пес живе коло людини?»

Самітний — самотній, **сей** — цей, **вчув** — почув, **пробудив** — розбудив, **пробудився ведмідь** — прокинувся, **прийму тя** — прийму тебе, **застрілить** — застрелить.

Легенду записували з уст людини, яка живе в місцевості, де слова вживають саме так.

«Неопалима купина»

Неопалима купина — рослина, терновий кущ, оберіг від пожежі. 4 вересня у завершальне свято на честь бога Перуна, який у цей день замикає блискавку і грім та йде в свої небесні палати відпочивати, предки палили вогнища з тернового гілля, яке горить і не згорає. Терновий кущ — неопалиму купину — побачив біблійний герой Мойсей на горі Хорив.

Славне місто, міська брама, поле, узвишся, довкола на пагорбі його (неопалимої купини) цвіте скільки завгодно, довкола синє небо та ясне сонце.

«Як виникли Карпати»

У реченні *Земля... вкрита вічнозеленими, могутніми буками і яворами, берестами й тополями перед смереками і ялинами стоїть слово вічнозеленими*, отже, ці дерева хвойні, решта — листяні.

«Прийом у заporожців»

У реченні *Козак кликнув разів зо два* вказано приблизну кількість, а в реченні *Козак кликнув два рази* названо точну кількість.

«Ой Морозе-Морозенку»

Про Морозенка: вельми славний був лицар, орел сизокрилий.

Про шляхту: підлі пани, шляхта голопуза, хитрий єзуїт.

«Про правду і кривду»

Битися в цьому реченні означає жити в бідності, терпіти нестатки. А можна ще сказати *бідувати, злидарювати, старцювати*.

«Мудра дівчина»

У давнину відгадування загадок було справою дорослих. Так перевірялися розум та кмітливість людини. Тому в казках герої загадують і відгадують загадки, виконують важкі завдання.

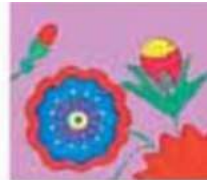
Про чарівні казки «Ох» і «Летючий корабель»

У прадавні часи, коли наші предки добували собі їжу мисливством і рибальством, існував обряд посвяти юнаків у доросле життя. Після обряду юнак ставав повноправним членом племені та міг одружитися. Над хлопчиком під час обряду виконували певні дії, і вважали, що він помирав, а потім знову воскресав уже новою людиною. Тому коли ти читаєш, що в батьків були два старших розумних сини, а третій дурень, це означало, що старші пройшли посвяту, а молодший — ні. Чому дурень у кінці казки завжди перемагає? Він, пройшовши певні випробування, здобув магичні знання.

Посвята відбувалася в спеціальних будинках у лісі в суворій таємниці. У казках «Ох» і «Летючий корабель» дурень і ледар теж ідуть із дому, тобто вони вирушили в таємне місце для посвяти. Під час обряду хлопчика символічно спалювали і знову воскрешали. Він проходив школу мисливця, вивчав

міфи племені, учився пісень і ритуальних танців. Після цього юнак здобував магічну владу над тваринами. Пригадай, чи не так відбувалося з ледарем із казки «Ох»? Чаклун Ох тричі спалював хлопця, і він став прекрасним юнаком. А коли перетворювався на хорта, сокола і коня та міг уполювати будь-яку тварину, це означало, що після посвяти він набув магічних здібностей і мав владу над усіма тваринами, потрібними мисливцеві. Усе це показувало одну рису в мисленні первісної людини: головне — мати магічну силу. Якщо мисливець уполював тварину, то це відбулося не тому, що стрілець був спритний або стріла була хороша, а тому, що він знав заклинання.

А що ж це за герой у казці «Летючий корабель», скажеш ти, якщо за нього все роблять інші або він діє за допомогою чарівних предметів? Помічники доправляють його в далекі краї, борються за руку царівни, вирішують царські завдання, а герой тільки спостерігає за всім. Річ у тім, що помічники в казці виражають силу і здібності героя. Слухало, Скороход, Стрілець, Об'їдайло, Обпивайло втілюють в людських образах здібностей героя, а Морозко означає, що герой підкорив собі ще й сили природи.

«Фарбований Лис»

Іван Якович Франко, пишучи «Фарбованого Лиса», використав індійську народну казку «Фарбований Шакал». Ця розповідь належить до пам'ятки санскритської прози «Панчатантра». Твори в цьому збірнику розповідають про тварин і мають повчальний характер.

Збірка І. Я. Франка «Коли ще звірі говорили» — своєрідна українська «Панчатантра». Казку «Фарбований Шакал» письменник узяв за основу для написання свого твору. Він її ґрунтовно доопрацював, доповнив деталями, надав колориту, характерного українському життю ХІХ століття.

Соломон — згідно з Біблією, один із найрозумніших царів давньої держави Ізраїль.

«Хуха-Моховина»

У казці Хуха могла ставати зеленою, рудувато-червоною, блакитною, жовтою, рожевою, фіолетовою, білою.

З давніх-давен люди помітили, що колір впливає на людину і навіть на стан її здоров'я. Прочитай про «силу» впливу деяких кольорів:

зелений — це гармонійність, сила та благополуччя природи, її мирна тиша;

червоний — створює відчуття тілесного тепла;

рожевий — допомагає позбавитись від туги;

жовтий — стимулює уяву, колір гарного настрою, позбавляє байдужості й тривоги;

фіолетовий — приводить думки до порядку;

блакитний — знімає гнів, сприяє розвитку творчих здібностей і зосереджує увагу на духовній бадьорості;

білий — колір чистоти і незаплямованості.

«Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»

Безголовий — пряме значення — той, хто не має голови; переносне значення — нерозумний, дурний.

Лімерик — короткий гумористичний вірш, у якому обігрується нісенітниця. Складається з п'яти рядків. Перший рядок римується з другим і п'ятим, а третій з четвертим. Лімерик пишуть так:

- до першого рядка ставиться питання *хто? і звідки?*;
- до другого рядка — *який? яка? яке?*;
- до третього й четвертого — *що сталося?*
- останній рядок розповідає, чим все закінчилося.

У лімеріку кінець останнього рядка повторює кінець першого.

У лімеріку може статися будь-яка нісенітниця, як і в країні Недоладії!

Наприклад:

Жив собі старий болотний,
Нісенітний дід тягомотний,
На колоді він сидів,
Жабеняті пісню вів,
В'їдливий старий болотний.

Жила-була співуча пташка,
Була маленькою, як мурашка.
По дорозі вона за жуком поспішала,
А потім на травичці довго лежала.
Ось яка безтурботна пташка.

Буріме — переважно жартівливий вірш на заздалегідь запропоновані рими, які не можна ні переставляти, ні змінювати. Як грати в буріме? Наприклад, тобі запропонували заримовані слова: *чари — хмари*. Які можуть бути варіанти? Почнемо з написання двовірша. Наприклад:

Літо шле канікул чари,
Не зашкодять навіть хмари.

Де поділись літа чари,
Якщо мчать по небу хмари?

Варіантів на одну пару рим може бути багато. Вибери найкращий варіант і прочитай на конкурсі буріме в класі.

«Хто розмовляє?»

В акровірші є згадка про дитячий віршик-гру «Сорока-ворона...»:

Сорока-ворона на припічку сиділа,

Діткам кашку варила:

Цьому дам, цьому дам, цьому дам і цьому дам,

А цьому не дам,

Він дровець нерубав, води не носив, кашки не варив.

«В бур'янах»

Вираз **майнути (летіти, полетіти) вітром** означає «дуже швидко бігти, їхати, йти».

Навчання грамоти в часи Шевченкового дитинства було для дітей непростим. Учні мали зазубрити назви букв:

А — Азь
Б — Буки
В — Веде
Г — Глаголь
Д — Добро
Е — Есте
Ж — Живите
З — Зело...

Щоб прочитати, наприклад, слово *баба*, учень називав по черзі букви: *буки — аз — буки — аз*. Небагато дітей могли після цього зрозуміти, що це слово *баба*. Навчання було незрозумілим, а дяк думав, що учні не хочуть учитися, тому й карав їх різками.

«За сонцем хмаронька пливе...»

У Словничку настроїв наведено перелік деяких настроїв, які ти можеш відчувати в поетичному творі. Прочитай і запам'ятай їх, доповнюй словничок новими настроями, які ти виявиш у віршах.

СЛОВНИЧОК НАСТРОЇВ

• Спокійний	• Збентежений
• Окрилений	• Роздратований
• Веселий	• Розгніваний
• Радісний	• Втомлений
• Доброї усмішки	• Розчарування
• Світлий	• Тривожний
• Лагідний	• Похмурий
• Натхненний	• Сумний
• Надії	• Смутку
• Замріяний	• Печалі
• Сонний	• Байдужості

ЗМІСТ

Про музику слова і мистецтво читання	5
ВСТУП	7
СВІТ ФАНТАЗІЇ ТА МУДРОСТІ	
Початок словесного мистецтва: фольклор і літописи	13
Міфи та легенди	14
«Берегиня»	16
«Дажбог»	19
«Про зоряний Віз»	22
«Чому пес живе коло людини?»	23
«Неопалима купина»	24
«Як виникли Карпати»	26
«Чому в морі є перли і мушлі»	30
Народні перекази	33
«Білгородський кисіль»	33
«Прийом у запорожців»	35
«Ой Морозе-Морозенку»	37
Народні казки	42
«Про правду і кривду»	43
«Мудра дівчина»	48
«Ох»	53
«Летючий корабель»	61
Літературні казки	70
Іван Франко. «Фарбований Лис»	71
Василь Королів-Старий. «Хуха-Моховинка»	81
Василь Симоненко. «Цар Плаксій та Лоскотон»	92
Галина Малик. «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» (Скорочено)	101
Із народної мудрості	143
Загадки	143
Прислів'я та приказки	145
Лвонід Глібов. «Химерний, маленький...»	150
«Що за птиця?»	154
«Хто вона?»	155
«Хто розмовляє?»	156
«Хто сестра і брат?»	157
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	158

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

«Повість временних літ» — найдавніший літопис нашого народу	161
«Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»	162
«Святослав укладає мир з греками і повертається до Києва. Смерть Святослава»	164
«Володимир вибирає віру»	167
«Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам»	168
Олександр Олесь. «Ярослав Мудрий» (із кн. «Княжа Україна»)	170
«Микита Кожум'яка»	177
Перевір, чи старанно ти навчаєшся.	190

РІДНА УКРАЇНА. СВІТ ПРИРОДИ

Гімн природі і красі	193
Степан Васильченко. «В бур'янах» (Скорочено)	194
Тарас Шевченко. «За сонцем хмаронька пливе...»	210
«Садок вишневий коло хати...»	211
Павло Тичина.	214
«Не бував ти у наших краях!»	216
«Гаї шумлять...»	217
«Блакить мою душу обвіяла...»	218
Євген Гуцало.	220
«Лось»	222
«Зірка»	230
«Чарівники»	230
«Журавлі високі пролітають...»	231
Максим Рильський	233
«Дощ» («Благодатний, довгожданий...»)	234
«Осінь-маляр із палітрою пишною...»	235
«Люби природу не як символ...»	236
Григор Тютюнник	238
«Дивак»	240
Микола Вінграновський	249
«Перша колискова»	251
«Бабунин дощ»	252
«Сама собою річка ця тече...»	254
«Сіроманець» (Скорочено)	254
Перевір, чи старанно ти навчаєшся.	277

НА ДОПОМОГУ СПРАВЖНЬОМУ ЧИТАЧЕВІ

Словничок синонімів	279
Словничок-довідничок	280
Словничок настроїв	285

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КОВАЛЕНКО Людмила Тарасівна

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 5 класу загальноосвітніх
навчальних закладів

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *О. С. Криворучко*
Художній редактор *Н. Г. Антоненко*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Коректор *С. В. Войтенко*
Комп'ютерна верстка *І. М. Сога*

Формат 70х100 1/16. Ум. друк. арк. 23,328 + 0,33 форзац.
Обл.-вид. арк. 22,5 + 0,55 форзац. Наклад 247 300 прим.
Зам. №

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 4483 від 12.02.2013 р.

Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано ТОВ «ПЕТ»
Св. ДК № 4526 від 18.04.2013 р.
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17